

RAPORTURI POLITICE ȘI CULTURALE ROMÂNNO-ITALIANO-VATICANE: LEGAȚIA ROMÂNĂ DE PE LÂNGĂ SFÂNTUL SCAUN ÎNTR-UN MOMENT DE CUMPĂNĂ (AUGUST 1944)

Veronica Turcuș*

Abstract: *The study aims to analyze the problem of the Romanian-Vatican relations in August 1944, the last days of the Antonescu Government, based on a new and unpublished document, dated 14 August 1944, that captures the crisis of the Romanian Legation to the Holy See in a Rome controlled by the Allied forces. Since that document provides interesting and detailed informations about the staff of the Romanian Legation at the Vatican (Vasile Grigorcea, Mircea Moschuna-Sion, Theodor Scorțescu, Teodor Galiță, Mihai Cămărășescu, Nicolae Țimiraș, Emil Panaitescu, Horia Roman, Aloisie Tăutu), especially the position of each member of the mission to the Allied cause, the study has proposed a detailed biographical analysis of the Romanian diplomatic corps accredited to the Pontifical State, aimed to determine the motivation of their actions.*

Keywords: Romania, Italy, Holy See, Romanian Legation to the Holy See, Second World War, Romanian Exile

Vara anului 1944 a reprezentat un moment decisiv în evoluția operațiunilor pe fronturile europene ale celui de-Al Doilea Război Mondial, balanța înclinând în mod decisiv în favoarea Alișilor, care au reușit să înainteze pe frontul italian în mod semnificativ, unul dintre succese fiind eliberarea Romei (în seara de 4 iunie 1944 Armata a 5-a americană, condusă de generalul Mark Wayne Clark, a intrat în capitala italiană, până în 5 iunie fiind înfrânte ultimele linii de defensivă ale trupelor germane din zonă, aflate sub comanda feldmareșalului Albert Kesselring, care s-au repliat pe Linia Gotică), în timp ce la doar câteva zile, la 6/7 iunie 1944, a fost pusă în practică îndelung planificata operațiune Overlord, debarcarea anglo-americană în Normandia, operațiune care s-a încheiat favorabil pentru Alișii, aceștia din urmă reușind până la 19 august 1944 să traverseze Sena și să elibereze apoi Parisul (25 august același an). Pe de altă parte, în 1944, Wehrmachtul a fost silit să se retragă de pe pozițiile ocupate pe întreg Frontul de Est, trupele Armatei Roșii înaintând spre Țările Baltice, Belarus, Ucraina de Nord, Polonia. Dacă până în luna mai Heeresgruppe Südukraine a fost împins până pe Nistru, stabilind o linie defensivă pe frontiera fostei Români interbelice, din iunie pătrunderea sovietică nu

* Cercetător științific I dr., Institutul de Istorie „G. Barițiu” al Academiei Române, Cluj-Napoca; e-mail: vturcus@yahoo.it

a mai putut fi conținută, atacul decisiv al Fronturilor al 2-lea și al 3-lea ucrainean declanșat la 19 august 1944 determinând, în zilele următoare, definitivă prăbușire a liniei defensive germano-române.

Acesta este contextul politic în care ne propunem să discutăm un document provenit de la Archivio Storico-Diplomatico al Ministerului Afacerilor Externe al Italiei de la Farnesina, un raport diplomatic al Ambasadei Regale a Italiei pe lângă Sfântul Scaun, care informa Ministerul Regal al Afacerilor Externe despre situația Legației României de pe lângă Sfântul Scaun la 14 august 1944. Documentul este interesant întrucât oferă o serie de precizări referitoare la personalul misiunii românești, din care o parte fusese în componența ex-Legației României pe lângă Quirinale, reprezentanță diplomatică nefuncțională cu începere din 9 septembrie 1943, când regele Vittorio Emanuele al III-lea, mareșalul Pietro Badoglio și cei mai înalți capi militari italieni au părăsit Roma aflată sub amenințarea trupelor germane, pentru a se replea spre Pescara și apoi Brindisi, aceasta după anunțarea armistițiului Italiei cu aliații la 8 septembrie 1943. Era un moment de haos politic în care fusese aruncată Italia la începutul lunii septembrie 1943, în urma îndepărtării lui Mussolini de la putere, la 25 iulie 1943, de către regele Vittorio Emanuele al III-lea, cu acordul Marelui Consiliu Fascist, ce îi dăduse Ducei vot de neîncredere cu o zi mai înainte, și în condițiile în care noul șef al guvernului, mareșalul Pietro Badoglio, a negociat cu Aliații armistițiul, semnat la Cassibile (Siracusa) la 3 septembrie 1943 și făcut public cinci zile mai târziu, la 8 septembrie, în sâajul planurilor anglo-americane de debarcare în Peninsulă, începute cu debarcările în Sicilia (Insula Pantelleria, 11 iunie 1943, operațiunea Corkscrew, respectiv insula propriu-zisă, 9-10 iulie 1943, operațiunea Husky) și concretizate pentru Italia continentală, la debutul toamnei anului 1943, prin debarcările din Calabria (3 septembrie 1943, operațiunea Baytown), respectiv Salerno și zona Taranto-ului (9 septembrie 1943, operațiunile Avalanche și Slapstick). Retragerea guvernării și monarhiei italiene (regele Vittorio Emanuele III, mareșalul Badoglio) la 9 septembrie 1943 din Roma către sud, spre Brindisi, în contextul în care trupele germane avansau – operațiunea Achse –, dorind să preia o Italie care semnase pacea cu Aliații, Roma fiind cucerită la 11 septembrie 1943 de trupele feldmareșalului Albert Kesselring, comandant al forțelor germane din Italia centro-meridională – de fapt al operațiunilor desfășurate pe teatrul de război mediteranean –, a lăsat armata italiană fără ordine și a creat un vid de putere, pentru colmatarea căruia și-au disputat precedența atât Regatul de Sud, cât și nou înființata Republică Socială Italiană de la Salò, organizată de Mussolini la sfârșitul lunii septembrie 1943, după eliberarea sa din închisoarea de la Hotel Campo Imperatore de pe Gran Sasso, operată de trupele speciale germane la 12 septembrie 1943¹. În acest context apărea dificil pentru România antonesciană să susțină coerența unei relații diplomatice bilaterale cu Italia – Legația de pe lângă Quirinale încetându-și

¹ Date în plus în Monica Fioravanzo, *Mussolini e Hitler: la Repubblica sociale sotto il Terzo Reich*, Roma, Donzelli, 2009, VIII+215 p.; Frederick William Deakin, *Storia della Repubblica di Salò*, trad. Renzo De Felice, Francesco Golzio, Ornella Francisci, Torino, G. Einaudi, 1963, XII+826 p. (Biblioteca di cultura storica, 76); 2 vol., Milano, CDE, 1985, XII+826 p.

activitatea după 9 septembrie 1943 –, iar Mihai Antonescu, în calitate de șef al Afacerilor Străine, a optat pentru soluția ca o serie de diplomați acreditați pe lângă Quirinale, inclusiv capul misiunii, Vasile Grigorcea, să fie trecuți la reprezentanța noastră de pe lângă Vatican.

Ar fi în acest sens de precizat că România antonesciană se afla în fața unei dileme dificil de rezolvat, nedorind nici o alianță pe față cu un stat care a capitulat în fața Aliatilor, dar în același timp nici trimiterea, după sfârșitul lunii septembrie, a unei misiuni diplomatice pe lângă nou înființata Republică Socială Italiană a lui Mussolini. Sunt cunoscute încercările lui Mihai Antonescu, în primul rând în calitate sa de ministru al Externelor românești, de a tatona o posibilă ieșire concertată a Italiei și României din alianța militară cu Germania nazistă, în momentul în care soarta războiului apărea tot mai defavorabilă Axei (vezi pe această temă memoriile ministrului Italiei la București din anii respectivi, Renato Bova Scoppa, mai ales jurnalul pe care acesta l-a consacrat vizitei întreprinse de Mihai Antonescu în Italia la sfârșitul lunii iunie și în primele zile ale lui iulie 1943 – întâlnirile pe care vicepreședintele Consiliului de Miniștri și ministrul Afacerilor Străine al României le-a avut cu Mussolini, la 1 iulie 1943 la Rocca delle Caminate, respectiv cu regele Italiei, la 2 iulie 1943 la San Rossore)². Această atitudine a fost menținută de Mihai Antonescu și după 25 iulie 1943, când pe filiera turcă încerca sondarea poziției noului ministru al Externelor italiene din guvernul Badoglio, Raffaele Guariglia, baron de Vituso, în vederea stabilirii unei posibile înțelegeri cu România³, considerând că ambele țări trebuie să acționeze într-un front unic pentru a ieși împreună din situația în care caracterul dramatic al evenimentelor le pusese, acestea fiind forțate să acționeze compact pentru salvarea lor⁴. Contextul politic a fost complicat însă de evenimentele din Italia de la începutul lunii septembrie: după plecarea lui Vittorio Emanuele al III-lea și a mareșalului Badoglio, Guariglia împreună cu alți, miniștri precum Umberto Ricci, Leopoldo Piccardi, Antonio Sorice, Raffaele De Courten, au rămas la Roma și după ce capitala Peninsulei s-a predat trupelor germane, guvernul continuând să se întrunească și în absența lui Badoglio, sub conducerea *ad interim* a lui Ricci, până la 13 septembrie 1943, dată după care regele a numit la Brindisi o serie de subsecretari de stat care funcționau în locul miniștrilor rămași la Roma⁵. Este de reținut în acest context că

² R. Bova Scoppa, *Colloqui con due dittatori*, Roma, Ruffolo Editore, 1949, p. 105-116.

³ Raffaele Guariglia (1889-1970), diplomat de carieră, își începuse activitatea în domeniu încă din 1909, cu misiuni la Paris, Londra, Sankt Petersburg, Bruxelles, Madrid, Buenos Aires etc. A fost și ambasador al Regatului Italiei pe lângă Sfântul Scaun (februarie 1942 – februarie 1943), iar numirea sa ca ministru de Externe l-a prins la Ankara, ca ambasador pe lângă Republica Turcă. Vezi Raffaele Guariglia, *Ricordi 1922-1946*, Napoli, Esi, 1949, 782 p.; Fabio Grassi Orsini, *Guariglia, Raffaele*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, Roma, Treccani, vol. 60, *Grosso-Guglielmo da Forlì*, 2003.

⁴ R. Bova Scoppa, *op. cit.*, p. 116-120.

⁵ R. Guariglia s-a refugiat apoi la Ambasada Spaniei din Roma, în perioada ocupației germane asupra Cetății Eterne. Doar din 11 februarie 1944 Guariglia și-a încheiat oficial funcționarea ca ministru, aceasta în condițiile în care guvernul Badoglio s-a stabilit la Salerno, devenit de fapt capitala Italiei, și a primit de la Aliați controlul Italiei Meridionale, Pietro Badoglio înlocuind atunci din funcție miniștrii absenți.

în întreaga perioadă de la capitularea Italiei și până la ieșirea României din războiul purtat alături de Germania, reprezentantul Regatului Italiei la București, ministrul Renato Bova Scoppa, nu a fost vexat și chiar a fost protejat de guvernul român atunci când Manfred von Killinger, ministrul Germaniei la București, insista pentru arestarea acestuia⁶. Aici ar fi de menționat că după o perioadă în care mareșalul Antonescu a refuzat să recunoască guvernul fascist de la Salò, argumentând că așteaptă până când se va înregistra o reală stare de conflict între armata italiană și cea germană și doar atunci va fi revizuită poziția României⁷, „conducătorul” a fost în cele din urmă nevoit să recunoască noua guvernare mussoliniană la presiunea lui Hitler, însă s-a limitat la a admite oficial existența unui „nou guvern” Italian, și nu la a subscrie la poziția germană că este vorba despre „unicul guvern legal al Italiei”, așa cum îi fusese solicitat de Führer pentru 27 septembrie 1943, data aniversării semnării Pactului Tripartit⁸. Cu sprijinul lui Killinger s-a constituit astfel o pseudo-reprezentanță a R.S.I. la București, pe care guvernul român a fost nevoit să o recunoască, însă pretinsul însărcinat cu afaceri, fascistul filo-republican Franco Trandafilo⁹, nu și-a putut prezenta scrisorile de acreditare regelui Mihai I al României, care a

⁶ R. Bova Scoppa, *op. cit.*, p. 128-129, 136-139.

⁷ Vezi discuția mareșalului Antonescu cu Bova Scoppa din 10 septembrie 1943, *ibidem*, p. 124.

⁸ *Ibidem*, p. 126-127.

⁹ În problema misiunii diplomatice a R.S.I. la București, un rol important au avut sugestiile lui Filippo Anfuso, diplomat de carieră, scriitor și om politic fascist (a fost un apropiat al ginerelui lui Mussolini, Galeazzo Ciano). De origini siciliene (născut la 1 ianuarie 1901 la Catania), Anfuso s-a numărat printre jurnaliștii apropiați de Gabriele D'Annunzio în perioada în care acesta din urmă milita pentru un Fiume italian (1919-21). A funcționat ca reporter pentru „La Nazione” și „La Stampa”, relatând evenimentele din diferite țări străine până când, în 1925, împreună cu prietenul său, Galeazzo Ciano, a susținut examenul pentru a intra în rândul corpului diplomatic. Cariera sa la Externele italiene a fost marcată de misiuni la Consulatul Italiei din München (1927), apoi la reprezentanțele diplomatice din Ungaria (1929), Germania (1931), China (1932), Grecia (1934). În 1936 a fost alături de Francisco Franco în Războiul Civil, fiind decorat pentru merit. După numirea lui Ciano, în 1938, ca ministru al Afacerilor Străine, Anfuso a ocupat poziții importante în minister, la început ca șef al Resurselor umane, iar din 1942 ca însărcinat cu afaceri al Legației italiene de la Budapesta. După constituirea Republicii Sociale Italiene, Filippo Anfuso a servit ca diplomat al noului organism statal, reprezentându-l ca ambasador la Berlin, deci în poziția-cheie a Ministerului Afacerilor Străine al lui Mussolini. La 13 aprilie 1944 s-a căsătorit la Berlin cu Kornelia Tasnady-Szüts. Rolul său în structura executivului Republicii de la Salò a sporit în 1945, când l-a înlocuit pe decedatul secretar Serafino Mazzolini ca subsecretar în cadrul Ministerului Afacerilor Străine al R.S.I. La sfârșitul războiului s-a refugiat în Franța, a fost arestat și în procesat. După clarificarea poziției sale și după doi ani petrecuți în închisoare, s-a stabilit la Madrid, apoi s-a reîntors în Italia în 1950, reluându-și activitatea jurnalistică, apoi pe cea politică (în calitate de membru al Mișcării Sociale Italiene neo-fasciste a devenit deputat în Parlamentul italian). A murit la Roma la 13 decembrie 1963. Pentru Franco Trandafilo vezi cartea sa *Bessarabia terra di dolore. Storia del secolare conflitto russo-romeno*, Bucarest, Imprimeria Natională, 1941, 216 p. Vezi și imaginea cu Franco Trandafilo cuvântând la București la 17 octombrie 1943, în Landesarchiv Baden Württemberg, Staatsarchiv Freiburg, Sammlung Willy Prager I: Rumänienbilder 1941-44, *Bukarest: Franco Trandafilo, Geschäftsträger in R., spricht*, W 134, Nr. 036699a, https://www2.landesarchivbw.de/ofs21/bild_zoom/zoom.php?bestand=20946&id=1305682&screenbreite=1440&screenhoehe=872.

refuzat în mod constant să îl primească¹⁰. Ambiguitatea raporturilor diplomatice a persistat, mai ales că regele Mihai I al României exprimase confidențial apropiatilor săi decizia de a nu primi acreditările din partea niciunui ministru fascist republican și nici de a acorda scrisori de acreditare vreunui trimis român pe lângă guvernul de la Salò¹¹. Așa încât, după ce la începutul lui ianuarie 1944 Mussolini ezita dacă să trimită un ministru al Republicii Sociale Italiene în România, dat fiind că țara noastră nu își numise încă reprezentantul pe lângă guvernul fascist de la Salò¹², se ajunsese la situația forțată ca la București să funcționeze două legații ale Italiei (una condusă de Bova Scoppa, care după o consultare prealabilă cu întreg personalul din componența misiunii, mai puțin agenții consulari de la Constanța și Iași, a decis să rămână acreditată pe lângă regele Vittorio Emanuele al III-lea¹³ – deci pertinentă guvernului de la Brindisi, care sub tutela Administrației Militare Anglo-Americane avea jurisdicție asupra provinciilor Bari, Brindisi, Lecce și Taranto –, de aceea fiind în lunile următoare ținta predilectă a reprezentanților Germaniei naziste în România și a grupărilor pro-mussoliniene de la noi, care au încercat chiar acțiuni de ocupare a sediilor ambasadei italiene – vezi episodul din 27/28 octombrie 1943, când s-a dorit aniversarea în sediul misiunii a Marșului fascist asupra Romei¹⁴ –, iar cealaltă, marionetă a germanilor, condusă de ex-consulul italian la Hamburg, Armando Odenigo [Hodnig], numit de Mussolini ministru la București¹⁵ al Republicii Sociale Italiene și care din 2 februarie 1944, sosit în capitala României, a făcut șase luni anticameră la Regele Mihai în încercarea de a-și prezenta scrisorile de acreditare, fără a fi primit până la urmă de monarh¹⁶).

¹⁰ Marino Viganò, *Il Ministero degli Affari Esteri e le relazioni internazionali della Repubblica Sociale Italiana (1943-1945)*, Milano, Jaca Book, 1991, cap. VI, *Le legazioni, Le relazioni della R.S.I. con i paesi balcanici*. 3) *Relazioni con il Regno di Romania*, p. 232.

¹¹ R. Bova Scoppa, *op. cit.*, p. 126.

¹² *Ibidem*, p. 133.

¹³ *Ibidem*, p. 125, 131.

¹⁴ *Ibidem*, p. 129-130. De altfel, încă din septembrie 1943, Mihai Antonescu îi declara lui Killinger fără înconjur că România îi putea priva pe funcționarii Legației regale italiene din București, în frunte cu Bova Scoppa, de prerogativele lor diplomatice doar în trei cazuri (declarație de război între Italia și România, abdicarea regelui Italiei sau prezentarea de bună voie a demisiei și plecarea voluntară a ministrului Bova Scoppa) și, cum niciuna dintre amintitele situații nu s-a realizat, germanii și fasciștii republicani au încercat în mod constant să transpună în practică a treia situație, exercitând presiuni în acest sens asupra ministrului Regatului Italiei la București și asupra funcționarilor Legației rămași fideli lui Vittorio Emanuele al III-lea. Vezi M. Viganò, *op. cit.*, p. 235-236.

¹⁵ În noiembrie 1943, încă o dată, Filippo Anfuso a găsit o soluție în cazul României, propunându-l pe consulul general clasa II, Armando Odenigo, în prealabil destinat Consulatului din Hamburg al R.S.I., pentru postul de la București. Odenigo a fost trimis la București cu scrisori de acreditare în calitate de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar din data de 30 noiembrie 1943. M. Viganò, *op. cit.*, p. 232.

¹⁶ Armando Odenigo (Fiume, 9 septembrie 1885 – Milano, 24 iulie 1969) a fost un cunoscut ziarist și diplomat italian. S-a numărat printre promotorii asociației iredentiste „Giovine Fiume”, a fost director al ziarului „La Bilancia” (1910) și cofondator al jurnalului fascist din Fiume „La Vedetta d'Italia” (1919). Din anul 1928 își clădește o carieră diplomatică marcată de misiuni consulare la Breslau, Graz (1935), Toulon, Hamburg (1942). A funcționat la începutul anilor '30 ca prim secretar al Ambasadei italiene la Varșovia. În septembrie 1944 a fost arestat de sovietici și încarcerat la Moscova, unde a rămas vreme de șase ani. Salvatore Samani, *Dizionario biografico fiumano*, Venezia, Istituto Tipografico Editoriale, 1975, p. 104-106; R. Bova Scoppa, *op. cit.*, p. 138-143.

În ceea ce privește reciprocitatea, ar fi de menționat că s-a ezitat mult pentru trimiterea unui reprezentant al României pe lângă statul marionetă mussolinian. S-a optat mai întâi pentru soluția unor *chargés d'affaire ad interim*, precum Georgescu – care a plecat, de altfel, la începutul lui februarie 1944 –, iar în primăvara aceluiași an, nou desemnatul însărcinat cu afaceri, fost consilier la misiunea de la Roma, Mihai Cămărășescu, văr al lui G. Tătărescu și cunoscut pentru pozițiile sale anglofile, a ezitat să se prezinte la post¹⁷. Soluția unui Oficiu Diplomatic al României la Veneția era oricum văzută ca o găselniță a lui Mihai Antonescu pentru a nu recunoaște *de facto* Republica Socială Italiană¹⁸. Astfel că, după dizolvarea Legației românești de pe lângă Quirinale, în septembrie 1943, guvernul antonescian a trimis în Italia o reprezentanță diplomatică destul de consistentă – 12 membri –, însă acesteia îi lipsea însărcinatul cu afaceri care trebuia să o conducă, consilierul de legație Mihai Cămărășescu, care era pur și simplu absent. Această situație, plasată în afara cutumelor diplomatice, era sesizată în martie 1944 și de Capasso Torre, șeful Biroului de legătură cu corpul diplomatic¹⁹, care îi trimitea o scrisoare pe această

¹⁷ M. Viganò, *op. cit.*, p. 229-242 (vezi mai ales p. 233).

¹⁸ *Ibidem*, p. 234.

¹⁹ Giovanni Capasso Torre di Caprara, conte delle Pastene (1883-1973), jurnalist, diplomat și om politic italian, cu origini aristocratice, având pregătire juridică (licențiat în jurisprudență în 1904) și de orientare naționalistă, s-a remarcat în calitate de corespondent străin pentru „Giornale d'Italia” în perioada de dinainte de Primul Război Mondial și în timpul acestuia, corespondent pentru politică externă al Biroului Special al Marinei Italiene, furnizând știri despre misiunile îndeplinite pe Marea Adriatică și Mediterana, editor pentru știri externe la „Il Tempo” în 1918, apoi, din 1919, colaborator al cotidianelor „La Nazione”, „Il Mattino”, „Il Resto del Carlino” și al revistelor „Rassegna Italiana” și „Politica”, director al „Corriere Mercantile” din Genova în 1923 și apoi director al „Corriere Italiano” din Roma. Capasso Torre l-a secondat pe ministrul Vittorio Scialoja, în anii 1919-20, ca expert în politică externă, apoi a funcționat ca șef al Biroului de presă al Ministerului Afacerilor Străine al Italiei din 1926 și până în septembrie 1928, fiind concomitent (din iunie 1924 și până în 1928) și șef al Biroului de presă al Președinției Consiliului de Miniștri (ulterior unificată sub forma Biroului de Presă al Șefului Guvernului). Consul al Italiei la München la începutul anilor '30, apoi ministru plenipotențiar al Italiei la Copenhaga (1932-37), a ocupat și alte funcții importante, precum cea de președinte al Societății pentru Dezvoltarea Economică a Albaniei, consilier general la Tanger sau secretar general al guvernului pentru insulele italiene din Egee. A ieșit din rol în 1940 pentru a ocupa în Egipt funcția de delegat italian pentru Cassa del Debito Pubblico, colaborând în anii războiului la periodice precum „La Stampa”, „Il Messaggero” sau „Nuova Antologia” și la transmisiile radiofonice ale EIAR (Ente Italiano Audizioni Radiofoniche). În perioada Republicii Sociale a fost rechemat în serviciu și promovat ambasador la 15 octombrie 1943. A fost atașat al Biroului de legături politice dintre corpul diplomatic al Tripartitului și Ministerul de Externe de la Salò cu sediul la Veneția, pe care l-a condus în perioada 16 noiembrie 1943 – 10 noiembrie 1944, iar în anii postbelici, retras la Pastene, în apropiere de Benevento, a activat în formațiunile neofasciste și și-a continuat activitatea jurnalistică. Vezi Raffaele Matarazzo, *Scrittori sanniti*, prefazione di Antonio Margherini, Benevento, De Toma, 1969, p. 33, 40; Philip V. Cannistraro, *La fabbrica del consenso: fascismo e mass media*, Roma-Bari, Laterza, 1975, p. 74-79 (Tempi nuovi, 74); Doug Thompson, *State Control in Fascist Italy. Culture and Conformity, 1925-43*, Manchester-New York, Manchester University Press, 1991, p. 129; Franco Monteleone, *La radio italiana nel periodo fascista: studio e documenti, 1922-1945*, Venezia, Marsilio, 1976, p. 55 (Saggi, 44); Edgardo De Rimini, *Storia della stampa sannita*, Benevento, Realtà sannita, 1997, p. 319; W. Vincent Arnold, *The Illusion of Victory. Fascist Propaganda and the Second World War*, New York [etc.], Peter Lang, 1998, p. 18-19; Gianni Scipione Rossi, *Mussolini e il diplomatico. La vita e i diari di Serafino Mazzolini, un monarchico a Salò*, Soveria Mannelli, Rubbettino Editore, 2005, p. 21-22; Mauro Forno, *La stampa del Ventennio. Strutture e trasformazioni nello stato totalitario*, Soveria Mannelli, Rubbettino Editore, 2005, p. 76; Enzo Capasso Torre delle Pastene, I

temă secretarului general Serafino Mazzolini²⁰. „În teorie – scria Capasso Torre –, România se află în aceleași condiții; spun în teorie, pentru că, după plecarea domnului Georgescu, care, în fond, era însărcinat *ad interim*, nimeni nu a venit aici să îl înlocuiască și reprezentanța românească, bogată de altfel în atașați și vice-atașați militari și dame jurnaliste, este condusă de un foarte tânăr secretar de legație, care are doar cinci ani de carieră diplomatică. La plecarea lui Georgescu, care a avut loc acum peste o lună, a fost anunțată sosirea imediată, ca însărcinat cu afaceri, a lui Cămărășescu, în precedentă consilier la Roma, dar nu s-a mai avut nicio știre despre aceasta.”²¹ Situația incertă în privința trimerii unui reprezentant al României pe lângă Republica Socială Italiană persista și în iunie 1944, când Armando Odenigo informa Salò-ul printr-un raport secret cu privire la poziția lui Mihai Antonescu în problema trimerii unui ministru plenipotențiar al României pe lângă guvernul mussolinian din nord: „În data de 27 curent [iunie 1944], profesorul Antonescu, răspunzând la o întrebare de-a mea, s-a scuzat că nu a avut încă grijă să numească un ministru plenipotențiar în Italia, argumentând prin lipsa nu știu cărui raport care trebuia să îi parvină și care nu îi ajunsese încă... [...] Am luat act de asigurările profesorului Antonescu cu aerul celei mai perfecte inocențe. Din câte mi-a spus dânsul, am ajuns la convingerea că: 1. Domnul Cămărășescu, la început evitând să se prezinte și apoi plecând la Roma [la legația de pe lângă Vatican], s-a

Capasso. Taccuino familiare della loro vicenda, Roma, [s.n.], 2007, 97 p.; George Talbot, *Censorship in Fascist Italy, 1922-43*, New York, Palgrave Macmillan, 2007, p. 80; Guido Bonsaver, *Censorship and Literature in Fascist Italy*, Toronto-Buffalo-London, University of Toronto Press, 2007, p. 22; Christopher Rundle, *Publishing Translations in Fascist Italy*, Bern, Peter Lang, 2010, p. 14-15 (Italian modernities, v. 6); Thomas Friedrich, *Hitler and Berlin. Abused City*, New Haven, Yale University Press, 2012, p. 220; Renzo De Felice, *Mussolini e Hitler. I rapporti segreti 1922-1933*, Roma-Bari, Editori Laterza, 2013, XXIX+273 p. (Storia e Società); Claudia Baldoli, Brendan Fleming (ed.), *A British Fascist in the Second World War. The Italian War Diary of James Strachey Barnes, 1943-45*, London-New York, Bloomsbury, 2014, p. 124; Andrea Jelardi, *Sanniti nel Ventennio tra fascismo e antifascismo*, Benevento, Realtà Sannita, sub tipar.

²⁰ Serafino Mazzolini (Arcevia, 23 mai 1890 – San Felice del Benaco, 23 februarie 1945), diplomat și om politic italian, cu studii juridice, s-a remarcat la început ca jurnalist și ca participant, alături de Gabriele D'Annunzio, la lupta pentru integrarea regiunii Fiume în statul italian. Filo-fascist, a participat în 1922 la Marșul asupra Romei, s-a înscris după un an în Partidul Național Fascist, în cadrul căruia a dobândit importante funcții (membru al Marelui Consiliu al Fascismului în anii 1924-26, colaborator al Biroului de propagandă și vice-secretar în 1925). A ales apoi să se dedice carierei diplomatice (din 1928 a fost numit consul general al Italiei la San Paolo în Brazilia, în 1933 a fost trimis ministru al Italiei la Montevideo, iar din 1938 a devenit șef al Legației italiene de la Cairo). În 1941 a fost numit, la recomandarea lui Vittorio Emanuele al III-lea, înalt comisar civil (și regent *in pectore*) al Regatului Muntenegrului. Din aprilie 1943 a ocupat funcția de director general al Personalului și Afacerilor Generale din Externele italiene, însărcinare care i-a fost confirmată la 30 iulie 1943 de noul ministru al Afacerilor Străine, Raffaele Guariglia, însă de care a fost derobat la 10 august același an, fiind pus în așteptare (s-a retras cu familia la Gubbio, lângă Perugia). La 23 septembrie 1943, în condițiile constituirii noului stat mussolinian, a fost invitat de Augusto Rosso, fost ambasador la Moscova, să își reia activitatea diplomatică în executivul R.S.I., ocupând pozițiile de secretar general al Ministerului Afacerilor Externe al Republicii de la Salò, respectiv – din 7 martie 1944 –, de subsecretar (a rezidat în această perioadă, până la moartea survenită la începutul lui 1945 din cauza afecțiunii diabetice pe care o avea, la Villa Portesina de la San Felice del Benaco). Vezi date la Gianni Scipione Rossi, *Mussolini e il diplomatico. La vita e i diari di Serafino Mazzolini, un monarchico a Salò*, Soveria Mannelli, Rubbettino Editore, 2005, 571 p. (mai ales p. 7-180)

²¹ M. Viganò, *op. cit.*, p. 233.

supus (cu mare plăcere, fiind reputat anglofil) ordinelor profesorului Antonescu; 2. «Oficiul Diplomatic al României la Veneția» este o găselniță al cărei tată sau naș este profesorul Antonescu și a fost sugerată din dorința de a demonstra, când va fi necesar, că România nu a recunoscut niciodată, *de facto*, Republica Socială Italiană; 3. Profesorul Antonescu nu va numi un ministru plenipotențiar pe lângă guvernul Ducelui până când evenimentele militare nu vor demonstra iluzorie «certa victorie anglo-americană» (presupunând că, într-o astfel de situație, dânsul își va păstra ocupația prezentă).²² Până la alăturarea României la cauza aliată la sfârșitul lui august 1944, situația a rămas relativ neschimbată. Doar din vara lui 1944, consilierul pentru Presă și Propagandă Alexandru Gregorian a preluat, însă în manieră formală (neoficial), conducerea Legației României pe lângă Republica Socială Italiană de la Veneția. Iar poziția acestuia, exprimată într-o scrisoare adresată Ducelui și elaborată din însărcinarea ministrului de Externe Mihai Antonescu, era clar în favoarea ieșirii coordonate a Italiei și României din blocul Tripartit²³.

În contextul politic din Peninsula și al cadrului raporturilor româno-italiene precizat mai sus, ne propunem să discutăm documentul publicat în anexă în limba italiană, considerându-l interesant din punctul de vedere al modului în care Regatul Italiei – condus în vremea respectivă de moștenitorul tronului, principele Piemontelui, Umberto al II-lea, pe care Vittorio Emanuele al III-lea l-a numit locotenent al Regatului îndată după eliberarea Romei și care s-a insediat la Quirinale, încredințând sarcina formării unui nou guvern, la propunerea Comitetului de Eliberare Națională, versatului om politic Ivanoe Bonomi, premier al Italiei înaintea instaurării fascismului²⁴ – era interesat de poziția politică a diplomaților (pro-aliată sau favorabilă Germaniei naziste) proveniți din statele încă ostile și activi pe teritoriul Peninsulei. Ochii diplomației italiene erau ațintiți în mod special asupra României, unde deja din primele zile ale lunii august apărea iminentă necesitatea demarării negocierilor pentru a scoate România din războiul dezastruos alături de Germania hitleristă, criza guvernamentală prefigurându-se la orizont mai ales după întâlnirea pe care mareșalul Antonescu, Mihai Antonescu și șefii militari români au avut-o cu Hitler la 5 august 1944 și care nu a dus la o luare de poziție hotărâtă a guvernului român în funcție în favoarea orientării către Aliați²⁵. Raportul diplomatic, publicat mai jos și care poartă data de 14 august 1944, înștiințează guvernul regal italian în detaliu, sursa de informație fiind oficialitățile Vaticanului, asupra poziției fiecărui

²² *Ibidem*, p. 234.

²³ „România întrevădea apropierea dezastrului militar; forțele sale economice și de material uman erau epuizate; nu părea să mai existe la momentul respectiv altă cale de ieșire decât cea de a întinde mâna Aliaților”, *ibidem*.

²⁴ Umberto al II-lea a exercitat *de facto* prerogativele suveranului, fără a poseda însă demnitatea de rege, încă apanaj al lui Vittorio Emanuele al III-lea, rămas la Salerno, acesta conservând calitatea de rege până la 9 mai 1946, dată la care a abdicat și s-a deplasat în Egipt împreună cu regina Elena. Umberto al II-lea a domnit doar o lună (9 mai – 18 iunie 1946), până la referendumul din 2 iunie 1946, care a abolit monarhia, fiind supranumit „Il Re di Maggio”. Vezi Giovanni Artieri, *Umberto II e la crisi della monarchia*, Milano, A. Mondadori, 1983, p. 541.

²⁵ R. Bova Scoppa, *op. cit.*, p. 155-159.

diplomat român din cadrul Legăției noastre de pe lângă Sfântul Scaun în momentul exact al redactării tele-expresului (infogramei). Datele sunt interesante pentru că oglindesc trei categorii de situații diferite, în funcție de opțiunea fiecărui diplomat în parte, de reținut fiind că majoritatea personalului avea poziții pro-aliat, dată fiind și situația de fapt din momentul respectiv (să nu uităm că era iminentă pentru România fie pierderea războiului²⁶, fie o alăturare de ultim moment la cauza Aliților, soluție pe care guvernarea antonesciană a ezitat până în ultimul moment să o adopte): a diplomaților (șeful misiunii, ministrul plenipotențiar Vasile Grigorcea, ministrul consilier Theodor Scorțescu/Scortzescu și consilierul de legăție Teodor Galiță/Galitza) care s-au pus nemijlocit sub protecția Sfântului Scaun și au ales să se folosească de opțiunea de a locui efectiv pe teritoriul Vaticanului cu familia, în contextul în care Legăția română de pe lângă Sfântul Scaun avea la vremea aceea sediul în Via Pietro Paolo Rubens nr. 21, în cunoscutul cartier rezidențial Parioli, la momentul respectiv într-o Romă cucerită de Aliți, cartier unde funcționau multe ambasade atât pe lângă statul italian, cât și pe lângă Sfântul Scaun, diplomații având în general locuințe de serviciu tot acolo; a diplomaților (prim secretarul legăției, Mircea Moscuna-Sion/Moschuna-Sion, consilierul Mihai Cămărășescu și secretarul de legăție Nicolae Țimiraș), care și-au păstrat rezidența în Roma eliberată chiar dacă erau încă formal reprezentanți ai unui stat inamic anglo-americanilor, nefiind însă considerați imediat ostili de către autoritățile aliate – dată fiind și permisiunea de a locui nestingheriți în afara teritoriului Vaticanului – în condițiile în care își exprimaseră în mod irevocabil adeziunea la cauza aliată, fără a face totuși vreo precizare oficială privitoare la poziția lor, mai puțin monseniorul Tăutu, consultant eclesiastic, care a ales să invoce haina preoțească din dorința de a nu da vreo declarație politică la momentul respectiv; în sfârșit, acei membri ai corpului diplomatic (în fond doar unul singur, atașatul de presă Horia Roman) care și-au exprimat deschis fidelitatea față de regimul antonescian și, neputând fi primiți în Vatican „atât din cunoscute motive de principiu, cât și din rațiuni de spațiu”, a fost declanșată, în conformitate cu normele convențiilor internaționale, procedura

²⁶ La momentul respectiv pe teatrul de luptă din Mediterana se punea în practică operațiunea Anvil Dragoon (invazia sudului Franței de către Aliți, declanșată la 15 august 1944 și încheiată cu succes la 14 septembrie același an), care, concertată cu eliberarea Parisului câteva zile mai târziu a marcat o victorie importantă a trupelor anglo-americane în vestul Europei împotriva Germaniei și se pregătea, de către Armata Roșie, pe Frontul de Răsărit, operațiunea Iași-Chișinău, declanșată la 19 august 1944 și care avea ca obiectiv distrugerea Grupului de Armate Sud, compus din forțe germane și române și ocuparea României. Vezi William B. Breuer, *Operation Dragoon. The Allied Invasion of the South of France*, Presidio Press, 1996, 288 p.; Steven J. Zaloga, *Operation Dragoon 1944: France's other D-Day*, Osprey Publishing Ltd., 2009, 96 p.; 1985. *Art of War Symposium. From the Dnepr to the Vistula: Soviet Offensive Operations – November 1943 – August 1944*, A transcript of Proceedings, Center for Land Warfare, US Army War College, 29 April – 3 May 1985, ed. by col. David M. Glantz, Fort Leavenworth (Kansas), 1992, 602 p.; *Soviet Military Achievements in Iasi-Kishinev Operation View USSR Report: Military Affairs* (27 December 1984), p. 1-10 [trad. din lb. rusă a unui articol publicat în jurnalul lor de istorie militară în august 1984, p. 9-17]; Viktor Antonovič Maculenko, Ina Balcerowiak, *Die Zerschlagung der Heeresgruppe Südukraine: Aug. – Sept. 1944*, Verlag des Ministeriums für nationale Verteidigung, 1959.

de repatriere, o serie de diplomați aparținând țărilor inamice Alianților de pe teritoriul Italiei eliberate fiind trimiși în portul Taormina pentru a ajunge în statele de proveniență. O poziție aparte a avut-o profesorul Emil Panaitescu, fost director al Școlii Române din Roma și consilier din 1 ianuarie 1941 al Legației noastre de pe lângă Sfântul Scaun, pentru care „s-a decis că nu mai face parte din corpul diplomatic și că va rămâne la Roma ca persoană particulară pentru a-și continua studiile de arheologie”, cu precizarea că și-a menținut domiciliul (tot în cartierul Parioli²⁷) și va merge mai departe cu studiile asupra Columnei lui Traian, „păstrând însă protecția Sfântului Scaun”. În legătură cu cei trei diplomați români care și-au exprimat poziția favorabilă Alianților – primul secretar Moschuna-Sion, consilierul Cămărășescu și secretarul Țimiraș –, documentul publicat mai jos vine cu interesante precizări, sursa fiind ambianța Secretariatului de Stat al Vaticanului, mai ales că prin atitudinea pe care au adoptat-o, chiar dacă *de facto* și nu *de jure*, de rupere a relațiilor cu guvernul antonescian, în mod normal, potrivit convențiilor internaționale, ar fi trebuit să fie considerați eliberați de misiunea lor și în consecință absolviți și de imunitatea diplomatică aferentă. În primul rând, raportul diplomatic din 14 august 1944 insistă pe caracterul „confidențial” al poziției pro-aliatelor a celor trei diplomați (se precizează că Secretariatul de Stat al Sfântului Scaun a fost prevenit, „în manieră confidențială”, de către primul secretar Moschuna-Sion, asupra faptului că atât el, cât și ceilalți doi colegi au rupt practic orice raport cu propriul guvern). În al doilea rând, interesantă este aici poziția Sfântului Scaun, care decide că, cu toate acestea, „poziția lor a rămas în mod oficial neschimbată în ceea ce privește Vaticanul”, sursa de informare a Ambasadei Regale a Italiei de pe lângă Sfântul Scaun adăugând în plus că „cei trei funcționari continuă să beneficieze de toate avantajele complementare poziției lor de diplomați acreditați după toate regulile”, aceasta desigur în contextul în care cei trei diplomați nu făcuseră o declarație oficială Vaticanului în legătură cu atitudinea lor față de guvernarea antonesciană. În plus, dacă în cazul celor trei diplomați cu opinii pro-aliatelor Sfântul Scaun decidea la momentul respectiv să le considere încă în vigoare acreditarea, cu toate beneficiile aferente, chiar dacă se situaseră, fie și în manieră confidențială, pe poziții opuse celei a guvernului pe care îl reprezentau, în cazul atașatului de presă Horia Roman, care se declarase fidel executivului pe care fusese trimis să îl reprezinte, Sfântul Scaun a ales să nu îi permită nici măcar intrarea în Vatican pentru a fi pus sub protecția respectivului stat²⁸ într-o

²⁷ Din momentul în care a primit însărcinarea pe lângă Vatican, profesorul Panaitescu a locuit la început pe Viale Liegi nr. 42, iar din 1943 pe Viale Parioli nr. 43. Abia în anii exilului, în căutarea unei locuințe mai convenabile economic, profesorul se va muta, prin 1953, în locuința din Via Caroncini nr. 4, aproape de Viale Parioli. Veronica Turcuș, *Din raporturile intelectualității universitare clujene interbelice cu elita academică italiană: Emil Panaitescu în corespondență cu Giuseppe Lugli*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2011, L, p. 221, nota 101.

²⁸ Încă din toamna anului 1943, odată cu aruncarea Italiei în haosul politic și militar de după armistițiu, care a fost definit de istoriografia relativă la problemă drept cel mai nefericit dintre scenariile posibile, statul pontifical a devenit în ochii italienilor, dar și al străinilor prezenți în Peninsulă, un fel de garant moral al păstrării normelor civilizației în marasmul confruntărilor militare. După prăbușirea mitului lui Mussolini și aparenta lașitate a guvernării și familiei regale italiene, care au abandonat capitala sub presiunea germană, figura Papei Pius al XII-lea s-a impus ca unic apărător al normelor morale, ca *Defensor*

Romă controlată de anglo-americani, așa cum fusese permis în cazul capului Legăției, ministrul plenipotențiar Grigorcea, al ministrului consilier Scorțescu și al consilierului Galiță. Precizarea oficialităților vaticane în situația lui Horia Roman, relatată de reprezentanții Regatului Italiei, era că „acesta nu a putut fi primit în Vatican pentru *cunoscutele motive de principiu* și de spațiu, fiind trimis pentru repatriere, împreună cu alți diplomați aparținând Țărilor inamice, la Taormina”. Considerăm interesantă, dar și edificatoare atitudinea Sfântului Scaun în chestiunea diplomaților români acreditați pe lângă guvernul Antonescu, atitudine care trebuie legată de prezența aliată la Roma după 5 iunie 1944 și care indică felul în care Vaticanul încerca să își precizeze pozițiile într-un viitor sistem al relațiilor internaționale, care se prefigura deja, tot mai clar, cu fiecare nouă victorie militară aliată, și care urma să fie stabilit la finalul conflictului mondial. Felul în care Sfântul Scaun a tratat la momentul respectiv problema diplomaților români acreditați pe lângă Statul pontifical, reprezentanți ai guvernului Antonescu, ne oferă o măsură a modului în care acesta a înțeles, dincolo de atitudinea neutrală a Bisericii, să acționeze în mod tacit în favoarea pozițiilor aliate, exact la fel cum înțelesese să nu se opună, la începutul celui de-Al Doilea Război Mondial, unei Italii mussoliniene în ascensiune²⁹ – fiind de aceea deseori acuzat că a susținut sau că a avut inițial o atitudine mult prea binevoitoare față de fascism. Au fost deseori înfierate luările de poziție din anii 1940-41, când în biserică se rosteau frecvent rugăciuni pentru victoria italiană, magazinul „Illustrazione Romana” profesa un tradițional clerico-fascism, identificând efortul de război cu o cruciadă împotriva națiunii anti-catolice prin excelență, Marea Britanie, iar episcopii și conducerea de la Azione Cattolica aminteau credincioșilor nevoia de a asculta autoritățile și de a înțelege spiritul timpului, Primele semne ale disocierii catolice față de regimul mussolinian s-au manifestat doar din vara anului 1942³⁰, ranforsate în lunile care au urmat înfrângerii italo-germane de la El Alamein și dezastrului de pe Don³¹. Tot așa, Vaticanul a păstrat mult criticata atitudine rezervată față de deportările evreilor

civitas. Nu întâmplător, în momentul respectiv, o serie de instituții de cultură din Roma, între care și Școala Română de acolo (în cazul ei, în contextul unei eventuale ofensive aliate), au avansat ideea plasării sub protecția Sfântului Scaun ca unic garant al perpetuării instituționale. Vezi Domenico Tardini, *Pio XII*, Città del Vaticano, Tipografia Poliglotta Vaticana, 1960, 171 p.

²⁹ Pentru cadrul general, Danilo Veneruso, *Pio XII e la seconda guerra mondiale*, Roma, Herder, 1969, 55 p. (Quaderni della rivista di storia della Chiesa in Italia, 2); Italo Garzia, *Pio XII e l'Italia nella seconda guerra mondiale*, Brescia, Morcelliana, 1988, 352 p.; Matteo Luigi Napolitano, *Pio XII tra guerra e pace. Profezia e diplomazia di un papa (1939-1945)*, Roma, Città Nuova Editrice, 2002, 297 p.

³⁰ Lucia Ceci, *The Vatican and Mussolini's Italy*, translated by Peter Spring, Brill, Leiden/Boston, 2016, p. 271-272, 278. Vezi și versiunea italiană, Eadem, *L'interesse superiore: il Vaticano e l'Italia di Mussolini*, Roma-Bari, Laterza, 2013, XI+338 p. (Storia e Società).

³¹ Din toamna anului 1942 apărea tot mai clar, cu fiecare retragere și înfrângere a Axei, că modelul statelor totalitare, în varianta fascistă și nazistă, nu mai era viabil, acestea îndreptându-se spre o inevitabilă disoluție. Din această perspectivă se preciza tot mai mult că viitoarea nouă ordine a lumii va fi guvernată de democrații. Această certitudine a afirmat-o în Vatican, la întoarcerea sa la Roma, reprezentantul Statelor Unite pe lângă Sfântul Scaun, Myron Taylor, care a precizat papei și Secretariatului de Stat poziția americană, decisă și sigură că va obține victoria în război, hotărâtă să nu accepte o pace de compromis, ci doar victoria totală. L. Ceci, *The Vatican and Mussolini's Italy*, p. 280-281.

din teritoriile ocupate, chiar din Roma aflată din toamna lui 1943 sub cizma germană³². De altfel, în legătură cu poziția Bisericii Romane față de evoluțiile conflictului, trebuie să amintim că îndepărtarea lui Mussolini de la guvernarea Italiei, în iulie 1943, a fost privită cu satisfacție în cercurile vaticane, așa cum preciza într-o informare din 10 august 1943 către ministrul de Externe al guvernului Badoglio, Raffaele Guariglia – nu de multă vreme întors de la ambasada din Ankara –, noul reprezentant al Italiei pe lângă Sfântul Scaun, *chargé d'affaires* Francesco Babuscio Rizzo, indicând că înalta ierarhie ecleziastică susține în mod deschis acțiunea guvernului regal³³. În plus, este de menționat că Sfântul Scaun nu a recunoscut niciodată public noua guvernare a lui Mussolini de la Salò, chiar dacă Secretariatul de Stat menținea relații informale cu reprezentanți ai Republicii Sociale Italiene precum Rodolfo Graziani³⁴, motivul nerecunoașterii fiind reliefat clar într-un memorandum din 27 septembrie 1943 al cardinalului secretar de stat, Luigi Maglione: Sfântul Scaun nu obișnuia de regulă să recunoască *de jure* „guvernări constituite în timpul războiului, și datorate războiului, dacă exista deja un guvern legal în țara respectivă”³⁵. De asemenea, trebuie precizat, pentru vara anului 1944, că în sânul Bisericii Catolice se prefigurau tot mai mult opiniile conform cărora trebuiau condamnate acțiunile și luările de poziție favorabile fascismului ale unor reprezentanți ecleziastici, manifestate în anii precedenți sau în contextul instaurării Republicii mussoliniene în nord: în mod special au fost condamnate Crociata Italica – revista săptămânală omonimă, fondată în 1944 (primul număr a apărut la 9 ianuarie 1944) de jurnalistul și preotul Tullio Calcagno (10 aprilie 1899 – 29 aprilie 1945), susținător al Republicii Sociale Italiene, precum și mișcarea din jurul ei, exprimată în asociația cu același nume – care mersese până

³² Vezi despre context Andrea Riccardi, *L'inverno più lungo. 1943-44: Pio XII, gli ebrei e i nazisti a Roma*, Roma-Bari, Laterza, 2012, XIX+403 p. (Economica Laterza, 591), iar pentru cadrul general Michele Sarfatti, *Gli ebrei nell'Italia fascista: vicende, identità, persecuzione*, Torino, G. Einaudi, 2000, XI+377 p. (Biblioteca di cultura storica, 226) sau varianta în engleză Idem, *The Jews in Mussolini's Italy: from equality to persecution*, translated by John and Anne C. Tedeschi, The University of Wisconsin Press, 2006, 398 p.

³³ L. Ceci, *op. cit.*, p. 286.

³⁴ Rodolfo Graziani (11 august 1882 – 11 ianuarie 1955), general și om politic italian, participant activ la ambele conflicte mondiale, unul dintre personajele marcante ale Italiei fasciste, și-a legat numele de victoriile italiene în războaiele coloniale purtate în perioada interbelică. A ocupat funcțiile de viceguvernator în Cirenaica (17 martie 1930 – 31 mai 1934), guvernator al Somaliei (6 martie 1935 – 22 mai 1936), vicerege al Etiopiei (11 iunie 1936 – 21 decembrie 1937), guvernator al Libiei (1 iulie 1940 – 25 martie 1941), iar în perioada 23 septembrie 1943 – 25 aprilie 1945 a acceptat să fie ministru de Război al Republicii Sociale Italiene. Pentru date în plus vezi Alessandro Cova, *Graziani. Un generale per il regime: la prima biografia documentata di uno dei personaggi più violenti e controversi della nostra storia, che ha incarnato miti, ferocità e contraddizioni del periodo fascista*, 2 ed., Roma, Newton Compton, 1987, 301 p. (*Storie e cronache d'Italia*, 1); Rodolfo Graziani, *Una vita per l'Italia. Ho difeso la patria. Con un inedito diario dei giorni della prigionia*, Milano, Mursia, 1998, 418 p.; Angelo Del Boca, *Graziani, Rodolfo*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, Istituto dell'Enciclopedia Italiana Treccani, vol. 58, *Gonzales-Graziani*, 2002; Romano Canosa, *Graziani, il maresciallo d'Italia, dalla guerra d'Etiopia alla Repubblica di Salò*, Milano, Oscar Mondadori, 2004, 404 p.; Giorgio Rochat, *Le guerre italiane 1935-1943. Dall'impero d'Etiopia alla disfatta*, Torino, G. Einaudi, 2005, XVI+460 p. (Einaudi storia, 5).

³⁵ L. Ceci, *op. cit.*, p. 288.

acolo încât întrevedea crearea unei biserici naționale detașate de centralismul roman și care asuma tot mai multe caractere patriotice³⁶.

Documentul pe care îl prezentăm în anexă indică totodată interesul Regatului italian pentru raporturile pe care cei trei diplomați rămași să locuiască în afara Vaticanului le-au stabilit (sau nu) în manieră personală cu autoritățile aliate – AMGOT, Administrația Militară Aliată a Teritoriilor Ocupate (Allied Military Government for Occupied Territories) – (era vorba despre primul secretar al Legăției, Moschuna-Sion, despre consilierul Cămărășescu și secretarul Țimiraș), subliniindu-se că din moment ce le era permis să locuiască nestingheriți în exteriorul teritoriului Sfântului Scaun era evident că aceștia „nu erau considerați a fi inamici”.

Precizări în plus în legătură cu situația personalului Legăției române de pe lângă Sfântul Scaun după 5 iunie 1944 apar într-o telegramă a ministrului Grigorcea către Ministerul Afacerilor Străine din țară, document care oglindește starea de fapt de la mijlocul lunii iulie și oferă totodată punctul de vedere oficial. În amintita telegramă, datată 15 iulie 1944, ministrul Grigorcea precizează cauza crizei prin care a trecut misiunea diplomatică de pe lângă Vatican în vara anului 1944, când „puterile ocupante” au comunicat Sfântului Scaun decizia de a „nu mai tolera la Roma prezența misiunilor diplomatice ale țărilor inamice”, în acest context „Vaticanul invitând Legăția să se transfere în incinta Cetății Vaticanului”³⁷. Problema a fost că, din cauza lipsei de spațiu, Sfântul Scaun a putut oferi găzduire doar pentru ministru și alți doi colaboratori. „Protestând față de această violare a Tratatului de la Lateran – arăta Grigorcea în telegramă – și păstrându-ne formal drepturile, am răspuns invitației și am intrat în incinta Vaticanului la 12 iulie cu domnii Scorțescu și Galiță. Restul au rămas la hotel, în vederea repatrierii. Cu primul eșalon a plecat atașatul de presă Horia Roman și ceilalți vor urma în curând.” În plus, Grigorcea preciza că „a cerut o declarație scrisă care să garanteze că funcționarii noștri vor fi efectiv repatriați și că vor fi însoțiți, până la sosirea într-un teritoriu neutru, de către un delegat al Vaticanului, rămânând în tot acest timp sub protecția Sfântului Scaun.” În aceeași telegramă, Grigorcea solicita ministerului de Externe din țară să susțină cauza protejării diplomaților români acreditați la Vatican și pe lângă nunțiul apostolic din România și să solicite ca localul Legăției din Roma să treacă de asemenea sub protecția Sfântului Scaun, subliniind cu tărie că „măsura expulzării din teritoriu se datorează exclusiv puterilor ocupante”.

³⁶ Într-o omilie rostită în catedrala din Milano la 16 august 1944, cardinalul Alfredo Ildefonso Schuster condamna Crociata Italica, considerând-o o „eroare istorică și o erezie anti-italiană”, cerând totodată preoților și asociațiilor catolice să se disocieze de aceasta. Pe de altă parte trebuie nuanțat că, la nivelul secretariatului de stat, omilia lui Schuster a fost înfierată pentru caracterul său politic prea evident, care nu ar fi provocat decât polemici dăunătoare, de care Sfântul Scaun înțelegea să se țină departe. Vezi omilia lui Schuster în „Rivista diocesana milanese”, 1944, luglio-agosto, p. 150-155. Pentru context, Annarosa Dordoni, *Crociata Italica, fascismo e religione nella Repubblica di Salò (gennaio 1944 – aprile 1945)*, Milano, Sugar Co, 1976, p. 170-171; Massimo Zannoni, *La stampa nella Repubblica Sociale Italiana*, Parma, Edizioni Campo di Marte, 2012, 287 p.; L. Ceci, *op. cit.*, p. 292.

³⁷ *România-Vatican. Relații diplomatice*, vol. I 1920-1950, București, Edit. Enciclopedică, 2003, p. 287.

Pentru înțelegerea pertinentă a motivelor pentru care diplomații au optat fiecare pentru o poziție pro sau contra aliaților, dincolo de considerentele de spațiu, care puneau efectiv la adăpost doar o parte a corpului diplomatic al misiunii, lăsându-i pe ceilalți în situația de a fi nevoiți să își exprime o opțiune politică, am considerat util ca în continuare să prezentăm câteva date biografice despre membrii Legației.

Vasile Grigorcea (1883-1949), jurist și diplomat român, era originar dintr-o familie boierească din Storojineț, Bucovina. Ca majoritatea tinerilor din regiune, care se orientau către studii superioare în centrele universitare din Imperiu sau din Germania, Grigorcea a absolvit Facultatea de Drept a Universității din Innsbruck, iar în timpul Primului Război Mondial a fost mobilizat ca sublocotenent în armata austro-ungară. A fost deputat în Parlamentul României, iar în diplomație a intrat după 1920, urcând pe scara ierarhică până la rangul de ministru plenipotențiar clasa I, grad pe care l-a dobândit în anul 1936. A funcționat în cadrul legațiilor României de la Varșovia (în anii 1925-28), Budapesta (în perioada 1928-36, unde a avut rangul de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar³⁸) și Londra (între 1936 și 1938, cu același rang diplomatic³⁹). A fost pus în disponibilitate la 28 noiembrie 1938. A fost trimis ca ministru al României în Polonia în 1939, sosind la Varșovia la 30 august anul respectiv pentru a-l înlocui din funcție pe Richard Franasovici⁴⁰,

³⁸ Vasile Grigorcea a fost trimis ministru plenipotențiar la Budapesta la 7 noiembrie 1928. Misiunea sa în Ungaria a fost întreruptă la 30 septembrie 1936, consecință a înlocuirii unei părți a corpului diplomatic român după demisia ministrului de externe, Nicolae Titulescu. George G. Potra. *Reacții necunoscute la demiterea lui Titulescu. 29 august 1936: O „mazilire perfidă”*, „Magazin istoric”, 1998, 32, nr. 6, p. 50-53.

³⁹ Sorin Arhire, *Expoziția României de la Londra (aprilie-mai 1938)*, „Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis”, Muzeul Municipal „Ioan Raica”, Sebeș, 2010, nr. 2, p. 461-476 (vezi p. 466); Idem, *Relațiile româno-britanice între anii 1936-1941*, Cluj-Napoca, 2011, 322 f. (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, teză de doctorat, cond. șt. prof. univ. dr. George Cipăianu); Marusia Cîrstea, *Din istoria relațiilor anglo-române 1936-1939*, București, Edit. Mica Valahie, 2011, 387 p. (*Români în istoria universală*, vol. 105). Vezi mai ales capitolul III, *Evoluția raporturilor anglo-române între 1936 și 1939*; Radu R. Florescu, Matei Cazacu, *Dracula's Bloodline. A Florescu Family Saga*, Lanham, Hamilton Books, 2013, p. 150 (cap. 11, Radu Florescu, *An Undiplomatic Diplomat*).

⁴⁰ Richard Franasovici (1883-1964), om politic și diplomat român, s-a născut la Turnu Severin ca cetățean austriac. După ce și-a desăvârșit pregătirea la București (Liceul „Sf. Sava” și Facultatea de Drept, al cărei licențiat a devenit în 1904), a funcționat în cadrul sistemului juridic românesc la Balș și Turnu Severin, activând totodată și în viața politică, la început ca membru al Partidului Conservator, apoi ca membru al Partidului Conservator-Democrat al lui Take Ionescu. După Primul Război Mondial, la care a participat ca ofițer, s-a înscris în Partidul Național Liberal, a devenit deputat și a ocupat funcții în cadrul Ministerului de Interne (în anii 1922-28). A fost ministru al Lucrărilor Publice și Comunicațiilor (14 noiembrie 1933 – 3 ianuarie 1934, 5 ianuarie 1934 – 18 noiembrie 1937), precum și ministru de Interne (18 noiembrie – 28 decembrie 1937). Mediul diplomatic l-a frecventat de la sfârșitul anilor '30, devenind ambasador la Varșovia (1938-39), Paris (1 septembrie 1939-1940), iar după război fiind trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Berna (de la 1 iulie 1945), respectiv reprezentant politic al guvernului român la Londra (februarie 1946). În ultima perioadă a vieții a ales calea exilului – a murit la Paris la începutul anilor '60 –, demisionând din diplomație la 6 noiembrie 1947 în contextul căderii lui Gh. Tătărescu, de care era apropiat (cetățenia română, obținută în 1906, i-a fost retrasă la 20 februarie 1948). Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României*, București, Edit. Machiavelli, 1995, 316 p.; Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Edit. Paideia, 1999, 685 p.; Daniel Onișor, *Diplomația României și ecuația păcii*, în *România în ecuația războiului și păcii (1939-1947). Aspecte și controverse*, coord. Gh. Buzatu, ed. II, București, Edit. Mica Valahie, 2011, p. 230-231, 236, 254 (*Români în istoria universală*, vol. 147).

însă nu a putut să își prezinte scrisorile de acreditare înainte de invadarea Poloniei și declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial. A fost rechemat în perioada guvernării legionare pentru a ocupa funcția de șef al Legăției României de pe lângă Sfântul Scaun (de la 15 octombrie 1940⁴¹). Din această calitate a negociat cu Vaticanul raporturile Bisericii Române Unite, care avea diecezele divizate după ce nordul Transilvaniei a fost cedat Ungariei prin Dictatul de la Viena. A fost rechemat în țară în 1941, substituit de generalul Dănilă Papp (1868-1950)⁴² – apropiat al lui Ion Antonescu încă de la sfârșitul Primului Război Mondial, când a condus, în calitate de general de brigadă, Divizia 18 ardeleană în campania de respingere a agresiunii Republicii Ungare a Sfaturilor (aprilie, iulie-august 1919)⁴³ –, situație care a sensibilizat negativ Sfântul Scaun⁴⁴. Din 25 martie 1941 a condus reprezentanța noastră diplomatică de pe lângă Quirinale⁴⁵, înlocuindu-l aici în funcție pe Victor Ion Vojen, unul dintre liderii Mișcării Legionare, care a condus misiunea de pe lângă statul italian din octombrie 1940⁴⁶, iar din toamna lui 1943, Grigorcea îl va substitui pe Raoul Bossy, noul ministru desemnat și rămas în Elveția în condițiile războiului, în fruntea Legăției românești de pe lângă Vatican, nu ca un simplu *chargé d'affaires*, ci „considerat că își reia postul pe care l-a mai avut la Sfântul Scaun”⁴⁷, fără a mai avea însă nevoie de alte scrisori de acreditare⁴⁸. Calitățile sale de abil diplomat l-au făcut un pion important al tratatelor pe care Mihai Antonescu încerca în vara anului 1943 să le angajeze pentru ieșirea României din conflict în sincronie cu Italia, o ieșire concertată din alianța cu Germania nazistă, tratative purtate atât în cursul vizitei la Mussolini din iulie, cât și cu guvernul nou format Badoglio⁴⁹.

⁴¹ Scrisorile de acreditare le-a prezentat la 15 noiembrie 1940. *România-Vatican*, p. 172-174.

⁴² Generalul Dănilă Papp și-a prezentat scrisorile de acreditare la 1 august 1941.

⁴³ *România-Vatican*, p. 185.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 210.

⁴⁵ Vezi date despre Vasile Grigorcea și documente legate de activitatea sa în cadrul Legăției Române de pe lângă Sfântul Scaun, *ibidem*, p. 166-183, 201-208, 273-281, 284-285, 287, 297-298. Vezi și Ministerul Regal al Afacerilor Străine al României, *Anuar diplomatic și consular*, București, Imprimeria Națională, 1942; *Românii din arhive. Studii și documente*, ed. Gheorghe Buzatu, Stela Acatrinei, Gheorghe Acatrinei, București, Edit. Mica Valahie, 2011, p. 23.

⁴⁶ *Regele Carol al II-lea al României. Însemnări zilnice. 1937-1951. 8 septembrie 1940 – 19 mai 1941, Caietele 11 A (urmare) – 11 B*, vol. IV, ed. de Nicolae Rauș, București, Edit. Scripta, 2003, p. 307.

⁴⁷ *România-Vatican*, p. 274.

⁴⁸ După căderea lui Mussolini – vara anului 1943 –, evitând să îl urmeze pe Duce în nordul Italiei, trimisul nostru extraordinar și ministru plenipotențiar la Roma convenise cu Mihai Antonescu să reprezinte România pe lângă Vatican. În contextul situației în care se afla Roma în toamna lui 1943, ceremonia de prezentare a scrisorilor de acreditare la Vatican, desfășurată la 27 octombrie 1943, a fost simțitor simplificată (audiența oficială la Suveranul Pontif, care avea loc în Sala Tronului, a fost înlocuită cu o audiență privată, desfășurată în biblioteca particulară a papei). În 1943, Grigorcea a declinat oferta de a fi propus drept candidat la funcția de mareșal al Curții Regale după ce Ion Antonescu, în calitate de prim-ministru, i-a cerut regelui Mihai I al României să îl demită pe baronul Ioan Mocsony-Stârcea din amintita funcție, *ibidem*, p. 277; Petre Otu, *Mareșalul dispune, regele împune* pe archive.li/x3ofv. Date despre perioadă la Dumitru Preda, Marius Bucur, *1940-1945. Înțelegere și sprijin din partea Vaticanului*, pe <http://archive.is/y1qPE>.

⁴⁹ Vezi în memoriile lui R. Bova Scoppa jurnalul zilei de 13 august 1943. R. Bova Scoppa, *op. cit.*, p. 122.

În acest mod îl portretizează și Renato Bova Scoppa în memoriile sale: „Il Ministro Grigorcia [Grigorcea] aveva intelligentemente secondato il Presidente Antonescu durante la sua missione a Roma. Diplomatico fine, scaltro, della vecchia scuola, con un passato molto brillante, aveva visto chiaramente l'evolversi della situazione politico-militare e nei colloqui che io ebbi con lui a Roma tanto nel Gennaio '43 come nel Giugno di quello stesso anno mi manifestò apertamente il suo modo di vedere la situazione che coincideva col mio. Durante la visita del Presidente Antonescu in Italia gli fui compagno di viaggio per molte ore e non mi nascose mai i suoi sentimenti e i suoi presentimenti. Dopo l'armistizio dell' 8 settembre e i successivi avvenimenti il governo romeno per non obbligarlo a seguire il governo Mussoliniano al Nord, tanto più che Grigorcia [Grigorcea] vi si era nettamente rifiutato affermando che egli era accreditato presso il Re e non intendeva cambiare d'accreditamento, fu passato per iniziativa di Mihai Antonescu dal Quirinale al Vaticano. Con questo spostamento il governo romeno mirava a conservare a Roma un uomo del quale si aveva fiducia e che era un diligente osservatore.”⁵⁰

Rechemat în țară la sfârșitul lui februarie 1946, Vasile Grigorcea a fost trecut în retragere cu data de 1 iunie 1946⁵¹. Familia ambasadorului Grigorcea nu s-a mai întors în România după război. Vasile Grigorcea, alături de T. Scorțescu (Scortzescu) și Nicolae Petrescu-Comnen, retras încă din primăvara anului 1940 la Florența, s-au remarcat în cadrul emigrației românești din Italia prin atitudinea lor ostilă regimului comunist instaurat în țară. Soția lui Vasile Grigorcea, Graziella Nanu-Grigorcea, care a decedat în străinătate la începutul anilor '50, era fiica lui Neculai (Nicu) Nanu și a Valeriei Micle, fiica cea mare a Veronicăi Micle. Din partea tatălui, Graziella Nanu-Grigorcea provenea tot din sânul elitei românești din strălucitoarea *belle époque*, Neculai (Nicu) Nanu fiind fiul lui Iordache Nanu, membru în Senat în anii 1880 și al Mariei Culianu, sora lui Neculai (Papa) Culianu (cunoscut junimist, rector al Universității din Iași și străbunicul pe linie paternă al lui Ioan Petru Culianu) și al Elenei Culianu, căsătorită cu Pavel Zarifopol. Fiica lui Vasile Grigorcea, Anna Maria Grigorcea, și-a urmat destinul în Italia, unde s-a căsătorit cu diplomatul și senatorul italian Girolamo Messeri⁵².

Theodor Scorțescu (Scortzescu), prozator și diplomat român, s-a născut la Iași la 14 ianuarie 1893, în familia funcționarului Alexandru Scorțescu și a Paulinei Scorțescu, născută Orășanu. Studiile liceale și universitare le-a urmat la Iași (Liceul Internat și Facultatea de Drept, al cărei licențiat a devenit în 1917), perioadă din care datează și primele sale încercări literare. A debutat ca poet, publicând sonete în anul 1914 în „Viața românească”, revistă care îi va tipări în 1921 și piesa de

⁵⁰ *Ibidem*, p. 114.

⁵¹ *România-Vatican*, p. 166, 297-298.

⁵² Vezi prefața *Istoria unei comori ascunse* a Christinei Zarifopol-Illias la cartea *Dulcea mea Doamnă/Eminul meu iubit. Corespondență inedită Mihai Eminescu-Veronica Micle*, Iași, Polirom, 2000. Pentru emigrația română din Italia postbelică, date la Mihai Pelin, *Supravegheați – Diplomați italieni sub lupa securității. Legația italiană sub asediul regimului comunist (3)*, „Jurnalul Național”, București, 4 ianuarie 2007. Vezi „Jurnalul.ro” pe jurnalul.ro/special-jurnalul/supravegheați-diplomați-italieni-sub-lupa-securității-5069.html.

teatru *Mirajul Alpilor*, tradusă din limba franceză⁵³. În domeniul literaturii, Theodor Scorțescu s-a afirmat însă în primul rând prin proza sa: de amintit aici volumele *Popi* (1930) – inspirat din spiritul unei Atene pe care a cunoscut-o îndeaproape ca diplomat, cu luptele dintre regaliștii lui Constantin și republicanii lui Venizelos – și *Concina prădată* (1939) – o frescă a Iașului de la 1910, cu saloanele sale în care străluceau personaje venite din Parisul scilicet *belle époque* –, ultimul dintre romane fiind precedat de nuvela *Salonul unde se gândește*, publicată în iulie 1916 ca foileton în revista „Capitala”. Cariera diplomatică și-a început-o în anul 1920, fiind trimis în numeroase misiuni (Istanbul – de la 1 octombrie 1921, de unde a fost transferat la Atena – la 1 ianuarie 1922, rechemat în țară la minister în octombrie 1923, unde urcă toate treptele ierarhice până la cea de secretar de legeație clasa I, apoi Ankara – din 1 noiembrie 1928, Helsinki și Riga – 1930-36, Praga – de la 1 mai 1937, unde a funcționat ca secretar pentru România în cadrul Secretariatului permanent al Micii Antante, Berna – de la 1 iulie 1939, Vatican – din 15 iulie 1940, Istanbul – unde a fost consul general al României în 1942, din nou Vatican – 1942-44). În cadrul Ministerului Regal al Afacerilor Străine de la București a ocupat din 15 ianuarie 1939 funcția de director adjunct al Direcției afacerilor consulare⁵⁴. Theodor Scorțescu a funcționat ca însărcinat cu afaceri al Legeației noastre pe lângă Sfântul Scaun din octombrie 1940 până la instalarea lui V. Grigorcea în fruntea misiunii, acesta din urmă succedându-i lui Nicolae Petrescu-Comnen⁵⁵. În calitate de ministru consilier, l-a secondat pe Grigorcea în perioada dificilă în care media problemele diecezelor greco-catolice din teritoriile anexate de Ungaria prin Dictatul de la Viena, în condițiile în care

⁵³ Creația sa dramatică – piese de teatru precum *Mirajul Alpilor*, *Arta iubirii*, *Tanti Viorica*, *Cobaiul* – a figurat stagiuni de-a rândul (1924-26) în repertoriul Teatrelor Naționale din Iași și București. Debutul ca dramaturg l-a avut însă în 1916, când la Iași i-a fost pusă în scenă revista teatrală *Halanda*, scrisă împreună cu George Bădărău. Piesele sale au fost editate într-o măsură mai mică, chiar dacă au fost jucate. Altele însă – de exemplu drama *Sfârșitul lumii* sau o comedie scrisă în colaborare cu Al. O. Teodoreanu, cel care i-a tradus în românește piesa *Le Mirage des Alpes*, ambientată într-un spital de tuberculoși din Elveția –, depuse pentru lectură la Teatrul Național din Iași și la cel din București, au rămas în manuscris. Vechea revistă ieșeană „Viața românească” îi va tipări și nuvela *Într-o temniță*, în timp ce în „Revista Fundațiilor Regale” (1938, nr. 4) va publica grupajul de aforisme intitulat *Fum*.

⁵⁴ Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945-1989. Scriitori, reviste, instituții, organizații*, ed. a 2-a revizuită și adăugită, București, Edit. Compania, 2010, p. 640.

⁵⁵ *România-Vatican*, p. 164-166; informații despre N. Petrescu-Comnen (1881-1958), biografia, cariera sa politică și diplomatică, misiunile pe lângă Sfântul Scaun (30 ianuarie 1930 – 15 iunie 1932, 24 decembrie 1938 – 15 noiembrie 1940) și îndepărtarea sa din rândul corpului diplomatic la 1 mai 1941 (după ce intrase în conflict cu ministrul de Externe Mihail Sturdza al guvernului format de generalul Ion Antonescu și legionarii în toamna lui 1940) la Adrian Vițalariu, *Nicolae Petrescu-Comnen – diplomat al României interbelice*, „Acta Moldaviae Septentrionalis”, Muzeul Județean Botoșani, V-VI, 2006-2007, p. 347, 349-350, 352-353; Idem, *Nicolae Petrescu-Comnen – diplomat*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, 584 p. (mai ales cap. V, *Ministru plenipotențiar al României la Vatican (1930-1932)* și cap. VIII, *Ambasador la Vatican (1938-1940)*); Nicolae Petrescu, *Nicolae Petrescu Comnen. Un mare diplomat, pe deplin uitat*, în Muzeul Vrancei, *Diplomație și diplomați români*, vol. I, Focșani, Edit. DMPRESS, 2000, p. 371-406; F. Manolescu, *op. cit.*, p. 187-188.

Sfântul Scaun a optat pentru fidelitatea față de linia sa politică de a căuta să evite luarea măsurilor care ar duce la consacrarea noilor frontiere, create în cursul celui de-Al Doilea Război Mondial⁵⁶. T. Scorțescu și-a continuat activitatea la misiunea noastră diplomatică de pe lângă Sfântul Scaun și sub conducerea generalului Dănilă Papp în calitate de șef de misiune (la începutul verii lui 1941 și, ulterior, până în ultimele luni ale verii lui 1943)⁵⁷, semnând în calitate de însărcinat cu afaceri telegramele și comunicările misiunii către Ministerul Afacerilor Străine, mai ales în perioada de tranziție dintre o conducere a Legației și alta (înainte de instalarea lui Papp și la încheierea activității acestuia, când se pune problema unui nou reprezentant al României pe lângă Sfântul Scaun și Grigorcea era ales să „treacă la Vatican” de la Quirinale din cauză că șeful desemnat al misiunii, ministrul Bossy, nu mai putea să ajungă în Italia din Elveția, unde se găsea în momentul respectiv)⁵⁸. Theodor Scorțescu a fost prezent, alături de generalul Papp, împreună cu alți membri ai misiunii (profesorul Emil Panaitescu, fost director al Școlii Române de la Roma în calitate de consilier, de primul secretar de atunci al Legației, Th. Galitza, de consultorul ecleziastic, monseniorul Tăutu), la ceremonia de primire a lui Mihai Antonescu de către papa Pius al XII-lea, eveniment la care vicepreședintele Consiliului de Miniștri și ministrul Afacerilor Străine al României a fost însoțit de subsecretarul de stat al Propagandei, profesorul Alexandru Marcu, de șeful de cabinet militar al vicepreședintelui Consiliului, colonelul Turtureanu, de secretarul de legație Gheorghe Barbul, șef de cabinet al ministrului Afacerilor Străine⁵⁹. Numele său a fost adus în discuție la sfârșitul lunii octombrie 1943 în convorbirile dintre vicepreședintele Consiliului de Miniștri și ministru al Afacerilor Străine, Mihai Antonescu, nunțul apostolic la București, monseniorul Andrea Cassulo, discuții legate de stabilirea acordului privitor la comunicările radio-telegrafice dintre România și Vatican, cei doi convenind ca Scorțescu să fie împuternicit să semneze amintita înțelegere în momentul în care Sfântul Scaun va încheia punerea la punct a detaliilor tehnice. În condițiile în care la misiunea românească de pe lângă Vatican a avut loc în luna respectivă tranziția dintre o conducere și alta, Theodor Scorțescu s-a ocupat de tratarea în paralel, la Sfântul Scaun, a problemei acordului asupra comunicărilor radio-telegrafice, discutând situația cu substitutul cardinalului secretar de stat, monseniorul Montini, viitorul papă Paul al VI-lea⁶⁰. La 15 ianuarie 1944, T. Scorțescu a fost numit ministru plenipotențiar și însărcinat cu afaceri *ad-interim* pe lângă guvernul Italiei, contextul fiind acela al amintitei politici oscilante a guvernului antonescian față de Republica de la Salò⁶¹. Diplomatul nu s-a mai întors în țară în 1945, când a fost rechemat din misiune la 1 august anul

⁵⁶ *România-Vatican*, p. 184

⁵⁷ *Ibidem*, p. 184, 188-189, 224-225, 228-230, 237-238, 241-243.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 183-184, 273-274.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 270.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 275.

⁶¹ F. Manolescu, *op. cit.*, p. 640; Ion Simuț, *Un scriitor pierdut în exil*, „România Literară”, București, 2004, nr. 4, 4/02/2004-10/02/2004 (la rubrica „Cronica edițiilor”).

respectiv. Deoarece nu a dat curs chemării în România, cu data de 18 aprilie 1946 a fost considerat demisionat prin nesupunere la ordin⁶². A fost căsătorit (din iulie 1930, ceremonia având loc la Viena) cu principesa Livia Valeria Nuelian Camilla Rodolfa Maria Borghese⁶³ (10 mai 1908, Pekin – septembrie 1975, Buenos Aires) și s-a afirmat activ în cadrul emigrației românești din Italia prin poziția sa anticomunistă. Stabilite un timp în Sicilia – unde locuia cumnatul său, Flavio Borghese⁶⁴ –, se pare că după 1950 a emigrat în Argentina și a locuit la Buenos Aires (a făcut parte din consiliul de administrație al Căminului „Regina Maria” din Buenos Aires). S-a numărat, alături de principesa Ileana, Vintilă Horia, Ion Dan și Gheorghe Rusu, printre colaboratorii buletinului Bisericii Române Unite publicat în 1951 la Buenos Aires cu titlul „Curierul Creștin” (Scorțescu a colaborat cu note, aforisme, meditații și eseuri din septembrie 1951 până în decembrie 1953)⁶⁵. De altfel, Vintilă Horia a fost redactorul ziarului de extremă dreaptă „România”, care apărea la Buenos Aires și colaborator al ziarului legionar „Însemnări”, aflat sub

⁶² F. Manolescu, *op. cit.*, p. 640.

⁶³ Livia Borghese făcea parte din nobila familie princiară și papală italiană Borghese, originară din Siena, cu o ascendență care urcă spre secolul al XIII-lea, familie care a influențat secole de-a rândul, în special în veacurile XVII-XVIII, viața politică și religioasă a Peninsulei: de amintit aici, în primul rând, Camillo Borghese (1552-1621), cardinal al Bisericii Romane din 1596 și papă din 1605 – sub numele de Paul al V-lea –, apoi numeroși cardinali (Scipione Caffarelli-Borghese, purpurat din 1605, Pietro Maria Borghese, cardinal din 1624, Francesco Scipione Maria Borghese, care a fost investit cu amintita demnitate ecleziastică în 1729, Scipione Borghese, cardinal din 1770), oameni politici (Agostino Borghese, 1390-1462, numit conte palatin de papa Pius al II-lea și conte al Sfântului Imperiu Romano-german de împăratul Sigismund de Luxemburg, Niccolò Borghese, 1432-1500, important om politic al Republicii seneze, Pietro Borghese, 1469-1527, numit senator al Romei de pontiful Leon al X-lea, Marcantonio Borghese, 1504-1574, cunoscut om politic roman aflat în serviciul pontifical și care a fost fondatorul liniei romane a familiei etc.), militari sau diplomați. Din anul 1610, ramura familiei din care făcea parte soția lui Scorțescu a dobândit titlul princiar de Sulmona, primul principe de Sulmona fiind Marcantonio I Borghese (1598-1658). Tatăl Liviei Borghese era Livio Borghese (1874-1939), al XI-lea principe de Sulmona, fiu al lui Paolo Borghese (1845-1920), al IX-lea principe de Sulmona, și al Ilonei, contesă Appony de Nagy-Apponi (1848-1914). Fratele lui Livio Borghese, Scipione Borghese (1871-1927), al X-lea principe de Sulmona, om politic roman, a rămas cunoscut posterității în primul rând datorită vieții sale aventuroase și numeroaselor călătorii în locuri exotice (a participat și a câștigat raliul automobilistic Pekin-Paris în anul 1907, alături de Luigi Barzini, trimis special al ziarului „Corriere della Sera”, și de Ettore Guizzardi, pilotul și mecanicul său personal, iar jurnalul de călătorie prin Siria, zona Eufratului și Babilon a fost publicat în 1904 de Institutul Italian de Arte Grafice). Tatăl Liviei, principele Livio Borghese, a fost un cunoscut diplomat italian, care a avut importante misiuni ca ministru plenipotențiar și trimis extraordinar în perioada de la începutul secolului XX și până în 1939, anul morții sale, mediul diplomatic fiind cel care i-a făcut pe Teodor Scorțescu și pe Livia Borghese să se cunoască și să se apropie (căsătorit la Smirna cu Valeria Keun, Livio Borghese a desfășurat importante misiuni în fostul Imperiu Otoman, China și în diverse capitale europene, iar aici nu ar trebui uitat că Scorțescu a fost în misiune la Istanbul și Ankara în anii '20). Familia Borghese avea, la începutul secolului al XIX-lea, numeroase proprietăți în apropierea Romei, pe cuprinsul Statului Pontifical și în Regatul celor Două Sicilii, precum și palatele Borghese la Roma și Florența, Borghesi la Siena, Villa Borghese din Roma sau palatul Manganelli Borghese din Catania. Vezi date în Guido Pescosolido, *Terra e nobiltà. I Borghese, secoli XVIII e XIX*, Roma, Jouvence, 1979, 376 p.

⁶⁴ Aureliu Goci, *Delictul de ignoranță și complexele criticului provincial*, „Adevărul literar și Artistic”, București, an. 8, nr. 394, 16 noiembrie 1997, p. 13.

⁶⁵ Vezi Nicolae Florescu, *Reevaluări: Theodor Scorțescu și exilul său*, „Jurnalul literar”, București, nr. 5-8. mar. – apr. 2008, p. 1, 14-15; nr. 9-12, mai – iun. 2008, p. 12-15.

direcția lui Radu Ghenea, numărând printre alți colaboratori și pe principesa Ileana sau pe Teodor Scorțescu⁶⁶. În 1952, Scorțescu a publicat în Argentina, la Editura „Cartea pribegiei”, care îl avea ca proprietar pe Grigore Manoilescu⁶⁷ – refugiat din România, unde fusese redactor la ziarul de dreapta „Buna Vestire” – micul volum *Magie albă*, scris în 1932 (nuvelă reeditată sub îngrijirea Mihaelei Constantinescu la Editura „Jurnalul literar”), proză inspirată din nou de lumea cunoscută în perioada misiunilor sale diplomatice (fundalul acțiunii este Istanbulul și personajul principal un funcționar român, moldovean de origine, numit membru într-o comisie mixtă pentru soluționarea relațiilor tensionate greco-turcești)⁶⁸. De asemenea, a colaborat sporadic la „Revista Scriitorilor Români” – care a apărut la München din 1962 – publicând însemnări referitoare la condiția exilatului (vezi *Simple note*, în nr. 2, 1963, p. 117-119)⁶⁹. A decedat în Italia, în 1976⁷⁰.

Teodor Galitza (Galiță), cu o pregătire în domeniul științelor politice⁷¹, a fost numit consilier al Legației României de pe lângă Sfântul Scaun din toamna anului 1943 (fiind introdus ca atare în fața oficialităților vaticane la 27 octombrie 1943⁷²), însă funcționase în respectiva misiune diplomatică de la începutul războiului (în primele zile ale lui august 1939, ambasadorul nostru extraordinar și plenipotențiar pe lângă Sfântul Scaun, Nicolae Petrescu-Comnen, îl prezenta papei Pius al XII-lea, într-o audiență acordată de acesta din urmă la Castel Gandolfo, pe noul secretar al misiunii, T. Galitza și îi oferea suveranului pontif o serie de lucrări referitoare la etnografia României, însă motivul real al solicitării audienței din partea diplomatului român era sondarea poziției Vaticanului în contextul ultimelor evoluții ale tensionatei situații internaționale de atunci⁷³). În calitate de prim secretar al Legației noastre pe lângă Sfântul Scaun, T. Galitza l-a secondat pe șeful misiunii, generalul Dănilă Papp, alături de consilierul Th. Scorțescu, de consilierul E. Panaitescu și de consultorul ecleziastic A. Tăutu, aceștia însoțindu-i pe Mihai Antonescu, Alexandru Marcu, Turtureanu și Gheorghe Barbul (reprezentanții Externelor, Armatei și Propagandei din România) în audiența la papa Pius al XII-lea din 2 iulie 1943⁷⁴.

⁶⁶ Constantin Cubleşan, *Vintilă Horia în dosarele securității*, „Convorbiri literare”, Iași, a. CXLII, mai 2012 (la rubrica „Istorie literară”).

⁶⁷ Editura „Cartea pribegiei”, activă în anii 1951-52, a avut sediul la Valle Hermoso, Sierras de Cordoba și Buenos Aires și a publicat lucrări ale lui Ștefan Baciu, Vintilă Horia, Mircea Eliade. Date în plus la F. Manolescu, *op. cit.*, p. 275.

⁶⁸ Teodor Scorțescu, *Magie albă*, ed. îngrijită de Mihaela Constantinescu, București, Edit. „Jurnalul literar”, 2000, 128 p.

⁶⁹ F. Manolescu, *op. cit.*, p. 641.

⁷⁰ Maria Dumitrache, *Teodor Scorțescu, prozator și dramaturg*, „Jurnalul de Drajna”, Drajna, 20 noiembrie 2015.

⁷¹ Vezi teza sa susținută la Facultatea de Drept a Universității din Paris: Théodore Galitza, *Du droit de voter dans les plébiscites contemporains. Contribution à l'étude des plébiscites. Thèse pour le doctorat (sciences politiques et économiques)*, Paris, Impr.-Librairie Le François, 1921, 64 p.

⁷² *România-Vatican*, p. 277-278.

⁷³ Vezi raportul lui N. Petrescu-Comnen din 11 august 1939, adresat lui Grigore Gafencu, ministrul român al Afacerilor Străine, *ibidem*, p. 121-122.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 270-271.

T. Galiță a rămas și el în exil la Roma, devenind un membru activ al Comitetului Național pentru Libertate de aici, constituit cu suportul moral al statului italian după abdicarea regelui Mihai și care reunea, sub președinția lui Vasile Grigorcea, pe T. Scorțescu, M. Moschuna-Sion, Sever Pop, Scarlat Lambrino, Dinu Adameșteanu (deci grupul de foști reprezentanți diplomatici ai statului român și, respectiv, conducerea Școlii Române din capitala Italiei), V. Constantin, fost lector la Bologna, Augustin Popa, Ilie Olteanu, N. Petrescu-Comnen. Ulterior au aderat și monseniorul Tăutu, Lucia Trancu-Iași, Teodor Solacolu (după debarcarea sa din fruntea Legăției de pe lângă Vatican), Vladimir Ionescu – deci din nou în primul rând reprezentanți ai elitei diplomatice românești. Comitetul de Rezistență Politică de la Roma avea cinci departamente, reprezentanța diplomatică fiind asigurată de T. Scorțescu, M. Moschuna-Sion și Augustin Popa, în timp ce departamentul consular era organizat sub conducerea lui Dinu Adameșteanu și Carol Capros⁷⁵.

Profesorul Emil Panaitescu (11 februarie 1885⁷⁶, Cudalbi, județul Covurlui, azi Galați – 20 februarie 1958, Roma), istoric al antichității și arheolog, făcea parte din rândul „tinerilor porniți de la opincă”⁷⁷. După perioada studiilor primare (urmate în Cudalbi, satul nașterii, și la Focșani) a frecventat Liceul „Vasile Alecsandri” din Galați și Liceul „Matei Basarab” din București (absolvit în vara anului 1902)⁷⁸. În anii studiilor secundare a colaborat la diferite ziare⁷⁹, aceeași

⁷⁵ Date la Anca Stângaciu, *The Political Exile of Romanian Scholars in Italy*, „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai». Europaea”, LXI, nr. 3, 2016, p. 27-40 (vezi mai ales p. 33-35). Pentru exilul românesc vezi și „Suflet Românesc. Revistă de cultură creștină”, Roma, a. I, n. 5, mai 1949, p. 15-16.

⁷⁶ Vezi Serviciul Județean al Arhivelor Naționale (S.J.A.N.) Cluj, Fond Universitatea „Regele Ferdinand I din Cluj”, nr. 798, Facultatea de Litere, dosar profesor Emil Panaitescu, nr. 155, f. 1, 13, 15v.; doc. nr. 258/5-1924/25, f. 8. Data nașterii este 18 februarie 1885 în *Enciclopedia istoriografiei românești*, coord. științific prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 249 (fișă bibliografică redactată de C. P. [Constantin Preda]) și 11 februarie 1885 la Teodor Onciulescu, *Emilio Panaitescu (11 febbraio 1885 – 20 febbraio 1958)*, „Societas Academica Dacoromana. Acta Historica”, Romae, 1959, tomus I, p. 331. Date în plus despre Emil Panaitescu în V. Turcuș, *George G. Mateescu (1892-1929), director al Școlii Române din Roma. Viața și opera*, București, Edit. Academiei Române, 2008, p. 35-59, 102-109, 116-144; Eadem, *Emil Panaitescu (1885-1958) și Școala Română din Roma*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2009, XLVIII, p. 261-298; Eadem, *Din raporturile intelectualității universitare clujene interbelice cu elita academică italiană*, p. 173-225; Eadem, *Vasile Pârvan și Școala Română din Roma*, Cluj-Napoca, Edit. Școala Ardeleană, 2016, 372 p.; Eadem, *Școala Română din Roma (1922-1947)*, Cluj-Napoca, Edit. Școala Ardeleană, 2016, 354 p.; Mihai Bărbulescu, Veronica Turcuș, Iulian M. Damian, *Accademia di Romania din Roma. 1922-2012*, Roma, Accademia di Romania, 2012, 214 p.; Ibidem, *Accademia di Romania in Roma. 1922-2012*, Roma, Accademia di Romania, 2013, 192 p.; Ioan Opreș, *Istoricul Emil Panaitescu și Școala Română de la Roma*, București, Edit. Oscar Print, 2014, 233 p.

⁷⁷ „Înfrățirea”, Cluj, 1920, 1, nr. 61, 16 octombrie, p. 3.

⁷⁸ S.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 16; T. Onciulescu, *op. cit.*, p. 331.

⁷⁹ Em. Panaitescu, *Răspuns unei calomnii [din „Înfrățirea”]*, „Patria”, Cluj, 1920, 2, nr. 230, 29 octombrie, p. 2.

activitate continuând-o în anii studenției bucureștene⁸⁰ (a urmat Facultatea de Litere, devenind licențiat în științe istorice în anul 1908)⁸¹. Emil Panaitescu a intrat în învățământul secundar la Iași, unde preda la Școala Normală „Vasile Lupu”, continuându-și activitatea de profesor mai apoi la București, în cadrul Liceului „Sf. Sava” și al Seminarului Pedagogic Universitar. Cariera sa didactică a fost vremelnic întreruptă de studiile de specializare în istorie antică întreprinse în Germania în anii 1910-1913, la München, Leipzig și Bonn, sub tutela istoricului Ulrich Wilken și a arheologului G. Loeschke⁸².

Preferința lui Emil Panaitescu pentru democratismul țărănesc se va impune în anii războiului, el numărându-se printre primii membri ai Partidului Țărănesc, amintita formațiune politică propulsându-l și în Camera Deputaților, unde Panaitescu a ocupat un loc în legislatura 1920-22⁸³. De amintit că la sfârșitul anului 1917 și în primele luni ale lui 1918, aflat la Iași, Emil Panaitescu s-a numărat printre scriitorii și oamenii de cultură care au susținut în manieră directă inițiativele Coroanei României pentru sprijinirea culturală a trupelor de pe front, de atunci datând apropierea sa de familia regală, mai ales de regina Maria⁸⁴. Emil Panaitescu a fost

⁸⁰ În vremea studenției, Panaitescu a colaborat la „Convorbiri literare”, în anii 1906-1908, cu notițe și recenzii în primul rând de factură istorică, semnate fie cu numele întreg, fie cu inițialele sau cu pseudonimul E. Dragoș, la „Viața românească”, cu o serie de recenzii, mai ales în anul 1906. S.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 11; M. Sânzianu, *Convorbiri literare. Director Al. Tzigara-Samurcaș. Indice bibliografic, 1867-1937*, București, M.O. Impr. Statului – Impr. Națională, 1937.

⁸¹ Panaitescu a frecventat în anii facultății Seminarul de paleografie latină al lui Nicolae Iorga și a fost trimis în Ardeal, la începutul anului 1906, la Sibiu, Brașov, Făgăraș și Cluj, pentru a transcrie documentele privitoare la istoria românilor conservate în arhivele de acolo. *Scrisori către N. Iorga. 2. (1902-1912)*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu. Documente literare, București, Edit. Minerva, 1979, p. 223. Pentru absolvire, vezi S.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., doc. nr. 258/5-1924/25, f. 8.

⁸² Emil Panaitescu îi va dedica un studiu lui G. Loeschke în revista „Convorbiri literare” din anul 1916. Activitatea sa științifică în Germania a fost dublată de o misiune primită din partea Ministerului Instrucțiunii (adresa nr. 49740 din 20 septembrie 1910) de a studia organizarea unei școli din Germania; a înaintat în anul 1912 un raport asupra Școlii Superioare de fete din Leipzig, condusă de Gandig. S.J.A.N. Cluj, Univ. din Cluj, Fac. de Lit., dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 14; T. Onciulescu, *op. cit.*, p. 331.

⁸³ *Scrisori către G. Ibrăileanu*, vol. II, ediție îngrijită de M. Bordeianu, Viorica Botez, Gr. Botez, I. Lăzărescu, Al. Teodorescu, prefață N. I. Popa, Studii și Documente, București, Edit. Minerva, 1971, p. 12, 19-20, 34-35; vol. III, 1973, p. 164-165.

⁸⁴ Cu toate că avusese statutul de reformat, în anii războiului Emil Panaitescu a făcut serviciul militar voluntar, dar la cenzură, până în ianuarie 1917, mai apoi funcționând ca șef al biroului de informații din Ministerul de Război. În plus, frecventarea familiei regale din poziția pe care o avea (și care l-a recomandat pentru postul de meditator al principesei Marioara în perioada tulbură și periculoasă a sfârșitului anului 1917 și a primei jumătăți a anului 1918) i-a creat o relație apropiată cu Coroana, relație perpetuată apoi de-a lungul deceniilor interbelice, sursă a unei puternice influențe pe care a avut-o la nivelul diverselor ministere și organisme ale statului român. Din însărcinarea militară deținută a colaborat cu regina Maria la un proiect de propagandă, care consta în publicarea, alături de o serie de cărți pentru soldați, a unui calendar pe anul 1918, destinat încurajării trupelor române, cu speranța unor schimbări politico-militare în favoarea României. După întoarcerea la București în 1918, regina Maria i-a acordat profesorului permisiunea de a reuni articolele ei, scrise în vremea războiului în jurnalele vremii și destinate în principal soldaților de pe front, într-un volum intitulat *Gânduri și icoane din vremea războiului*, apărut sub îngrijirea lui Emil Panaitescu la Sibiu, în același an. Tot din limba engleză, Emil Panaitescu va traduce și va îngriji apariția unei alte serii de scrieri aparținând reginei Maria, intitulată *Dor nestins*. S.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 14-16; Em. Panaitescu, *Marie, reine de Roumanie*, „Revue de Transylvanie”, 1938, 4, nr. 3-4, p. 176.

numit în 1919, la sfârșitul Primului Război Mondial, profesor suplinitor de arheologie la Universitatea din Iași, iar de la 1 octombrie 1919 a fost încadrat conferențiar provizoriu de istorie antică în noua universitate de la Cluj, ținând cursuri alături de Vasile Pârvan, iar Universitatea de aici îl va recomanda în 1922 pentru a deveni membru al nou înființatei Școli Române din Roma (generația 1922-24)⁸⁵, inițiativă instituțională la care Pârvan a contribuit nemijlocit⁸⁶. La Roma a colaborat, în perioada specializării, cu profesori precum Thomas Ashby, specialist în topografie antică, directorul Școlii Engleze din capitala Italiei, și a dobândit experiență pe șantierele arheologice de acolo, așa că la întoarcerea în țară a întreprins, în vara anului 1925, săpături arheologice la castrul roman de la Brețcu⁸⁷, mai apoi de la Cășei⁸⁸ și a încadrat rezultatele obținute în studierea limesului dacic. Din perioada studiilor romane datează și scrieri propagandistice, care stau mărturie apropierei sale de inițiativele diplomației românești din capitala Italiei⁸⁹.

⁸⁵ Dintre cele două studii care au constituit contribuția sa la anuarul Școlii din Roma (*Il ritratto di Decebal*, publicat în primul volum din „Ephemeris Dacoromana”, și *Fidenae. Studio storico-topografico*, tipărit în numărul al doilea, pe 1924, al revistei Institutului românesc din capitala Italiei), materialul cel mai consistent, anume cercetarea topografică, a fost prezentat ca teză de doctorat la Universitatea din Cluj susținută la începutul lunii februarie 1925. S.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 2-5; doc. nr. 258-1924/25.

⁸⁶ Vezi procesul verbal al ședinței Consiliului profesoral al Facultății de Litere din Cluj din 17 iunie 1922. S.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., Procesele verbale încheiate în ședințele Consiliului profesoral în anii 1919/20-1923/24, reg. 12, f. 161v. Vezi și „Anuarul Universității din Cluj”, Cluj, 1919-20, 1, p. 31.

⁸⁷ Vezi V. Pârvan, *Raport asupra lucrărilor arheologice din România, făcute în ultimul an de săpături (1925)* în Vasile Pârvan. *Correspondență și acte*, ediție îngrijită, cu introducere, note și indice de Alexandru Zub, București, Edit. Minerva, 1973, p. 277-278.

⁸⁸ E. Panaitescu, *Castrul roman de la Cășei. Din cercetările nouă (1929)*, „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania”, Cluj, 1929, 2, p. 321-342.

⁸⁹ Vezi articolele referitoare la originile latine ale poporului român și la evoluția sa istorică sub semnul descendenței romane, articole propagandistice redactate în contextul politicii de promovare a valorilor naționale și de recunoaștere a României Mari pe plan internațional. Acesta a fost subiectul studiului publicat în 1923 în „L'Europa Orientale”, volumul dedicat României, intitulat *Latinità e Cristianesimo nell'evoluzione storica del popolo romano* („L'Europa Orientale” – organ al Institutului pentru Europa Orientală din Roma, fondat în ianuarie 1921 prin contribuția lui Amedeo Giannini, șeful biroului de presă al Ministerului de Externe italian, cu scopul de a facilita contactele dintre intelectualitatea italiană și elitele culturale ale națiunilor Sud-Estului european în spiritul favorizării prezenței culturale și politice a Italiei în Europa Orientală –, 1923, 3, nr. 9-11, p. 568-617; *Studi sulla Romania*, Napoli, Riccardo Ricciardi, 1923, p. 101-134), precum și al articolului publicat în „La Nuova Antologia” cu titlul *La frontiera orientale della Latinità: la Romania e la Bessarabia* („La Nuova Antologia”, Roma, 1924, vol. 315, 16 sept., p. 150-165; extras, Roma, Direzione della Nuova Antologia, 1924, 18 p., 7 pl.), ultima contribuție fiind redactată pe linia unei politici coerente de susținere prin materiale de propagandă a chestiunii Basarabiei în Italia. Acțiunea diplomatică și propagandistică în favoarea ratificării Tratatului de la Paris de către Italia (obținută abia în 1927) era condusă cu multă abilitate de ministrul nostru la Roma, Al. Em. Lahovary, viitorul socr al lui Emil Panaitescu, care a încercat stimularea unui lobby în favoarea României, sensibilizând pozitiv o serie de personalități ale vieții politice și culturale italiene, între care și președintele din acei ani al Senatului Italiei, Tommaso Tittoni, cunoscut om politic, fost ministru și susținător al cauzei românești la Conferința de Pace de la Paris. Articolele redactate de Panaitescu se încadrează în seria acestor materiale de propagandă, ambele având ca idee centrală rolul României ca factor politic activ al Europei Orientale, funcție fundamentată pe permanența celor două constante istorice ale poporului român, latinitatea și creștinismul.

După revenirea la Cluj și susținerea doctoratului, Emil Panaitescu a fost titularizat, la 23 decembrie 1925, la Catedra de Istorie Antică a Universității transilvănene⁹⁰.

La dobândirea unei poziții în mediul universitar clujean și în viața politică și diplomatică a României interbelice a contribuit și căsătoria lui Emil Panaitescu, la 5 noiembrie 1925, cu Maria-Sofia Lahovary-Krețulescu, fiica lui Alexandru Emanuel Lahovary, în vremea respectivă șeful Legației noastre la Roma⁹¹, decanul corpului diplomatic român și una dintre cele mai cunoscute personalități ale Externelor române din primele decenii ale secolului trecut⁹². După o îndelungată și fructuoasă carieră în Ministerul Afacerilor Străine, care l-a purtat pe Alexandru Em. Lahovary la Roma, Constantinopol, Viena sau Paris, diplomatul român și-a încheiat activitatea în capitala Italiei, de numele său fiind legată întreaga operă de negociere cu statul italian în vederea fondării Școlii noastre de la Roma și a obținerii unei locații corespunzătoare pentru această instituție de cultură. De relații la fel de prestigioase se bucura Maria-Sofia Lahovary-Krețulescu și din partea mamei, Anna Krețulescu (1865-1964)⁹³, fiica lui Nicolae Krețulescu, om politic, președinte al Consiliului de Miniștri în anii '60 ai secolului al XIX-lea, ministru în repetate rânduri și agent diplomatic la Roma, Sankt Petersburg și Paris, așa că sunt explicabile aspirațiile lui Emil Panaitescu la o poziție politică și diplomatică în anii respectivi⁹⁴. Nu întâm-

⁹⁰ S.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., Procesele verbale încheiate în ședințele Consiliului profesorilor din anii 1924/25-1928/29, reg. nr. 58. f. 321/69-322/70; doc. nr. 171-1925/26, f. 1-3; doc. nr. 214/i-1925/26; dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 16v, 17.

⁹¹ A fost ultima misiune a lui Al. Em. Lahovary (2 decembrie 1917 – 1 februarie 1928), perioadă în care s-a implicat activ în fondarea Școlii Române de la Roma. Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Pătroi, Gheorghe Nicolescu, *Relații politico-diplomatice și militare româno-italiene (1914-1947)*, București, Edit. Intact, 1999, p. 100-139; Alexandru Em. Lahovary, *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906). Viena (1906-1908)*, ed. îngrijită de Adrian Stănescu, Laurențiu Vlad, Iași, Institutul European, 2009, p. XXII (*Memorialistică diplomatică*, vol. I).

⁹² Ar fi de menționat că Al. Em. Lahovary – fiu al lui Manolache (Emanoil) Lahovary (1810-1892) și al Olimpiei Arsache (1824-1898), fiica doctorului Apostol Arsache, important lider conservator din perioada domniei lui Al. Ioan Cuza și prim ministru al Principatelor Unite după asasinarea lui Barbu Catargiu în iunie 1862 – era rudă (văr) cu Ion N. Lahovary (1844-1915), ambasador la Paris, care a ocupat în guvernul României funcțiile de ministru de Externe (1899-1900, cabinetul G. Gr. Cantacuzino, 1907-1908, cabinetul Dimitrie Sturdza), la Agricultură și Domenii, președinte al Senatului în 1913-14, tatăl principesei Marta Bibescu. Cei doi Lahovary își desăvârșiseră studiile la Paris (cel dintâi era absolvent al Liceului „Condorcet” și își obținuse în 1880 doctoratul în științe juridice în capitala Franței, iar celălalt și-a luat tot acolo doctoratul în drept și licența în litere). Lucian Nastașă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate 1864-1944*, Cluj-Napoca, Edit. Limes, 2006, p. 149; Al. Em. Lahovary, *op. cit.*, p. XIII, XIX.

⁹³ Al. Em. Lahovary, *op. cit.*, p. XIV; Gheorghe G. Bezviconi, *Necropola Capitalei*, București, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, 1972, p. 168.

⁹⁴ Ana și Al. Em. Lahovary au avut împreună șase copii: Ana Maria, „Bebe”, o fetiță moartă de timpuriu; Maria Nicola, „Colette”, căsătorită în 1907 cu George A. Plagino; Tatiana, căsătorită cu generalul Vasile Rudeanu; Alexandrina, căsătorită cu colonelul de artilerie Slătineanu; Maria Sofia, „Micutza”, și Nicolae, născut la Paris în 1887 și căsătorit cu Louise Charlotte Trelluyer, cu care a avut la rândul său șase copii care au trăit în Franța. Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol. I, 1918-1937, ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe, București, Humanitas, 1993, p. 55-56; Costel Iordăchiță, *Un diplomat ilustru: Alexandru Emanoil Lahovary (1856-1950)*, „Mousaios. Buletin științific al Muzeului Județean Buzău”, 2003, 8, p. 241-260; Idem, *Familia Lahovary*.

plător a optat la sfârșitul anilor '20 pentru Partidul Național Liberal⁹⁵, după ce în alegerile din martie 1922, în care și-a prezentat candidatura pentru Cameră, tot din partea Partidului Țărănesc și din nou în circumscripția electorală Șomcuta-Mare din Județul Satu-Mare, a fost surclasat de candidatul național-liberalilor în urma unui balotaj și a repetării, în consecință, a procedurilor electorale⁹⁶.

După moartea lui Vasile Pârvan a urmărit în mod constant să devină director al Școlii Române de la Roma (a avut inițiativa organizării, la 18 februarie 1928, la București, a „Asociației foștilor Membri ai Școalei Române din Roma”, societate care îi întrunea pe 17 dintre cei 18 foști *alumni* ai Institutului nostru din Roma⁹⁷, a contribuit, la începutul anului 1929, la organizarea Institutului de Studii Clasice de la Cluj, proiect mai vechi al lui Vasile Pârvan, realizat parțial și repropus la sfârșitul anilor '20 – Panaitescu a fost directorul Institutului vreme de trei ani, 1929-31 –, s-a implicat în activitatea de organizare a Muzeului Etnografic din Cluj în prima jumătate a anului 1928 și tot în același an a devenit membru al Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania). A funcționat ca director al Școlii Române de la Roma din 15 octombrie 1929⁹⁸ și până în noiembrie 1940, când a fost îndeprtat din funcție în contextul guvernării național-legionare⁹⁹,

Ascendență și destin politic, Pitești, Edit. Carminis, 2004, 272 p.; General Vasile Rudeanu, *Memorii din timpuri de pace și de război (1884-1929)*, ed. îngrijită de Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, București, Edit. Cavallioti, 2005, XLII+412 p.; Al. Em. Lahovary, *op. cit.*, p. XIV.

⁹⁵ În alegerile din iulie 1927, Emil Panaitescu a candidat din partea Partidului Național Liberal în circumscripția electorală Sălaj, fiind al treilea pe lista partidului și obținând primul loc pe lista supleanților, ceea ce l-a favorizat pentru obținerea unui mandat în Cameră în legislatura 1927-28. Panaitescu va păstra aceeași orientare politică și în anii '30, rămânând după momentul iunie 1930 de partea liberalilor conduși de I. G. Duca și candidând pentru Adunarea Deputaților în alegerile din decembrie 1933 în circumscripția electorală Buzău, al cincilea pe lista celor șase candidați propuși de Partidul Național Liberal și intrând în Cameră în legislatura 1933-37. „Monitorul Oficial”, nr. 300, 29 decembrie 1933, p. 7967.

⁹⁶ Poziția sa în Partidul Țărănesc se deteriorase și în condițiile în care se opusese acceptării lui Constantin Stere în respectiva formațiune politică, iar în momentul în care, prin fuziunea din iulie 1921 cu Partidul Țărănesc din Basarabia al cărui deputat era și C. Stere, acesta se impunea în partid, Panaitescu a fost marginalizat, părăsind în cele din urmă amintita asociație politică. „Monitorul Oficial”, nr. 283, 17 martie 1922, p. 12422; nr. 289, 24 martie 1922, p. 12819.

⁹⁷ Definită ca o asociație care își propunea menținerea relațiilor de camaraderie dintre foștii bursieri ai instituției, urmărind în același timp păstrarea contactului cu activitatea Institutului din capitala Italiei și înlesnirea, prin publicații proprii, a activității științifice a membrilor ei, societatea, al cărei președinte a fost în primii doi ani de funcționare Emil Panaitescu, a avut în vedere crearea unui veritabil canal paralel de comunicație cu mediul universitar și științific roman, fundamentat pe generoasa opțiune de a se asigura foștilor elevi de la Roma menținerea raporturilor cu celelalte Școli din capitala Italiei și cu instituțiile culturale de acolo. Orientată apoi spre cultivarea memoriei fondatorului Institutului român de la Roma, academicianul Vasile Pârvan – și din acest motiv intitulată din 1929 „Asociația academică «Vasile Pârvan» a foștilor Membri ai Școalei Române din Roma” – societății i-a fost accentuat caracterul academic și științific, urmărindu-se asigurarea unei vizibilități a acesteia la nivelul Academiei Române. „Buletinul Asociației foștilor Membri ai Școalei Române din Roma”, București, 1928/29, 1, p. 3-4, 6-8, 10-12.

⁹⁸ S.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 19v.

⁹⁹ În 1940 era repusă în discuție problema reorganizării Școlii Române de la Roma, așa cum se mai propusese de-a lungul anilor '30. Chestiunea a fost inițiată la sugestia matematicianului și statisticianului Octav Onicescu, membru corespondent al Academiei Române, președinte al Asociației

devenind, din 1 ianuarie 1941, consilier al Legației României pe lângă Sfântul Scaun¹⁰⁰. S-a remarcat ca un bun organizator al Școlii și în perioada mandatului său a fost realizată clădirea Accademiei di Romania din Valle Giulia, proiect ambițios susținut financiar de Banca Națională a României¹⁰¹.

În anii în care a funcționat ca și consilier al Legației României pe lângă Vatican (1 ianuarie 1941 – 1 octombrie 1944), continuând misiunea științifică pe lângă Sfântul Scaun și după vara lui 1944, până la 6 octombrie 1946¹⁰², Emil Panaitescu s-a ocupat de un proiect interesant de propagandă românească, subsumat ideii afirmării originii latine a poporului român, proiect inițiat încă de la sfârșitul anilor '30 pe fundalul interesului ranforsării legăturilor cu Italia mussoliniană, orientată spre obstinată repropunere a ideii imperiale romane: proiectul copierii metopelor Columnei lui Traian și al aducerii lor în România, după modelul inițiativei papei Pius al XI-lea, care a dorit executarea unor reproduceri în ciment armat ale basoreliefurilor Columnei lui Traian, în vederea expunerii lor în Grădinile

Amiciția Italo-Română și membru al Mișcării Legionare. Pe fundalul vizitei generalului Ion Antonescu la Roma în noiembrie 1940, problema a fost expusă acestuia, la 31 octombrie 1940, de o delegație compusă din președintele Academiei, C. Rădulescu-Motru, președintele Comisiei Culturale, Gr. Antipa, și Octav Onicescu, ultimul insistând pentru o lărgire a disciplinelor cultivate în Școală, direcție pe care, de altfel, au mers întotdeauna reprezentanții științelor exacte, nemulțumiți de orientarea prin excelență umanistă a Institutelor de studii superioare de la Roma și din Franța. În momentul respectiv generalul Antonescu a fost, în principiu, de acord cu propunerea de dezvoltare a Școlii de la Roma, admitând sporirea prerogativelor Academiei în raport cu Institutul din capitala Italiei, în sensul că selectarea bursierilor urma să se facă de Academie, și nu de facultăți, cum se procedase până atunci, și admitând doar o extindere a sferei disciplinelor promovate în Școală la nivelul științelor juridice. De asemenea, generalul Antonescu solicita Comisiei Culturale o urgență redactare a proiectului de lege, dorind să îl vadă materializat înainte de plecarea sa la Roma. În acest context politic, Emil Panaitescu a fost înlocuit ilegal din funcția de director al Școlii Române din Roma, demnitatea fiindu-i încredințată provizoriu, până la împlinirea reorganizării, lui Dumitru Găzdaru, fost elev al Școlii din Roma la începutul anilor '30, membru și el al Mișcării Legionare. „Analele Academiei Române. Dezbaterile”, 1940-1941, tom. LXI, p. 27 (ședința de la 1 noiembrie 1940); V. Turcuș, Ș. Turcuș, *România legionară și impactul asupra instituțiilor de cultură. Studiu de caz – Accademia di Romania din Roma*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca, Series Historica”, 2013, LII, p. 261-284.

¹⁰⁰ Fusese numit de Ion Antonescu în calitate de consilier cu însărcinare specială la Legația României de pe lângă Sfântul Scaun, misiunea sa fiind aceea de a conduce și supraveghea reproducerea completă în ciment armat a Columnei lui Traian. S.J.A.N. Cluj, Fond Univ. „Regele Ferdinand I din Cluj”, nr. 798, Fac. de Litere, dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 16v-17, 23.

¹⁰¹ Cointeresarea Băncii Naționale a României în opera de construcție a edificiului Școlii, inițiativă datorată directoratului lui Vasile Pârvan, a fost promovată cu insistență de Emil Panaitescu încă din primele luni ale delegației sale în fruntea Institutului nostru de la Roma. Implicarea Băncii Naționale în edificarea Școlii românești din capitala Italiei a reprezentat încă una dintre contribuțiile diplomatului Al. Em. Lahovary la fondarea și funcționarea acestei instituții. Școala Română din Roma și-a început funcționarea în noul local în luna ianuarie 1932, iar inaugurarea oficială a avut loc un an mai târziu. V. Pârvan, *Raport asupra activității Școalei Române din Roma în anul 1924/25*, „Academia Română. Anale. Ședințele din 1924-1925”, tom. XLV, p. 141-142; 1931-1932, tom. LII, p. 107.

¹⁰² S.J.A.N. Cluj, Fond Univ. „Regele Ferdinand I din Cluj”, nr. 798, Fac. de Litere, dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 16v-17, 22; doc. nr. 45/1947, f. 5.

Vaticanului¹⁰³. Amintitul proiect – care data încă din 1934 –, a fost pus în practică doar în anii regimului de exclusivă autoritate monarhică a lui Carol al II-lea, în februarie 1939 fiind aprobate de Ministerul de Finanțe sumele necesare pentru realizarea reproducerilor¹⁰⁴. Reprodusele reliefulor Columnei lui Traian urmau să fie executate deci pe cheltuiala statului român și aduse apoi, pentru a fi expuse, în țară¹⁰⁵. Cu supravegherea lucrărilor de copiere a basoreliefulor Columnei lui Traian a fost însărcinat profesorul Panaitescu, care propunea chiar – în vara anului 1939 – fondarea la București a unui Muzeu al Romanității, unde ar fi urmat să își găsească locul meritat atât respectivele copii, cât și o serie întreagă de viitoare replici ale unor opere de artă italiene care aveau legătură cu istoria noastră națională (reproduceri ale unor statui de daci din perioada Imperiului, reconstituirea Forului lui Traian și a Mercati di Traiano etc.)¹⁰⁶. Operația

¹⁰³ Copiile basoreliefulor solicitate de Pius al XI-lea au fost realizate după reproducerile în ghips păstrate la Muzele Lateranului până în 1925, transferate în anul respectiv în depozitele din subteranele Palatului Lateran, de unde au fost apoi oferite statului italian – mai precis orașului Roma – în anul 1953, fiind așezate în Muzeul Civilizației Romane. Copiile în ciment armat realizate sub directă supraveghere a lui Pius al XI-lea au fost executate în anii 1933-38 de către echipa condusă de Francesco Mercatali, artizan care va realiza și copiile solicitate de statul român. Reprodusele basoreliefulor au fost apoi expuse în Grădinile Vaticanului, în apropierea intrării în Pinacotecă, decorând așa-numita „Passeggiata Archeologica”. În anii '60, amintitele reproduceri în ciment armat au fost depozitate pe proprietatea Sfântului Scaun de la S. Maria di Galeria. Date la Clotilde D'Amato, *La Colonna Traiana: da simbolo ideologico a modello materiale. Manifattura e diffusione dei calchi*, în *Tra Damasco e Roma. L'architettura di Apollodoro nella cultura classica*, îngrijită de F. Festa Farina, G. Calcani, C. Meucci, M. L. Conforto, A. N. Al Azm, Roma, L'Erma di Bretschneider, 2001, p. 234-235. Vezi de asemenea Leone Castelli, *Quel tanto di territorio... Ricordi di lavori ed opere eseguiti nel Vaticano durante il pontificato di Pio XI (1922-1939)*, Roma, 1940, 263 p.; reed. Milano, Allegretti, 1998. Despre Columna lui Traian a se vedea, mai recent, Alexandre Simon Stefan, *Les guerres daciques de Domitien et de Trajan: architecture militaire, topographie, images et histoire*, Roma, École Française de Rome, 2005, 804 p. (Collection de l'École Française de Rome, 353). Emil Panaitescu a făcut repetate întâmpinări, către Academia Română, Ministerul Cultelor sau Finanțelor, pentru a se realiza în favoarea României o copie completă a reliefulor coloanei. Ideea nu era nouă în cultura românească și data încă din anii „secolului națiunilor”. În 1867 presa din Principatele Unite solicita, în contextul discuțiilor din Cameră legate de bugetul pentru probleme de instrucțiune publică, realizarea unei copii după „acel nemuritor document al istoriei Daciei, al originilor noastre”. Pentru amintitul proiect se cerea guvernului ca în bugetul pe anul 1867-68 să fie înscrisă suma în galbeni necesară. Inițiativa executării unei copii după Columna traiană a fost susținută de o serie de oameni de cultură români (Alexandru Odobescu – care se pronunța, în primul curs de arheologie ținut la Universitatea din București în 1874-75, pentru realizarea unei copii în bronz a monumentului, care să fie expusă într-una dintre piețele capitalei –, Mihail Kogălniceanu, Ion Ghica, Vasile Pârvan, Nicolae Iorga), iar la 1877, proiectul pentru un nou ansamblu arhitectural, care urma să adăpostească Muzeul Național, Academia Română și Biblioteca, prevedea ca în fața clădirii să fie așezată o copie a Coloanei lui Traian. În anul 1882, Corpurile legiuitoare au lansat un proiect de lege pentru executarea unei copii în bronz a Columnei, care să fie montată lângă Universitatea din București. Detalii la Elena Ionescu, *Noi date referitoare la geneza copiei Columnei lui Traian expusă la Muzeul de Istorie al R. S. României*, „Revista Muzeelor și Monumentelor”, București, 1975, 12, nr. 4, p. 56.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 58-59.

¹⁰⁵ „Analele Academiei Române. Desbaterile”, 1938-39, tom. LIX, p. 178; Em. Panaitescu, *Coloana Traiană*, „Universul”, București, 1940, 57, nr. 58, 29 febr., p. 1-2.

¹⁰⁶ Em. Panaitescu, *op. cit.*, p. 1-2.

delicată de reproducere a basoreliefurilor, care a durat câțiva ani (din 1939 până în 1943), a fost urmărită de o comisie de specialiști din care făceau parte, alături de reprezentanții Școlii Române de la Roma – directorul Em. Panaitescu și secretarul Virgil Vătășianu –, sculptorul și directorul tehnic al Muzeelor Vaticane, Guido Galli, arhitectul Italo Gismondi și Giuseppe Lugli¹⁰⁷. În condițiile dificile ale anilor războiului, copiile basoreliefurilor nu au fost expediate în țară¹⁰⁸, o parte fiind păstrată în Muzeele Lateranului, iar o alta în depozitele municipalității Romei din zona forurilor imperiale și de la Palatul Expozițiilor, amintitele reproduceri continuând să fie adăpostite acolo și după încheierea conflictului¹⁰⁹. Statul român s-a interesat de destinul acestora abia la sfârșitul deceniului al șaselea al secolului trecut, în condițiile în care relațiile cu Sfântul Scaun erau, în fond, întrerupte după 1948. În mai 1967 replicile în ciment armat ale basoreliefurilor au fost transportate în România, fiind expuse la Muzeul Național de Istorie din București¹¹⁰.

În anii misiunii sale la Vatican, Panaitescu a aprofundat relațiile științifice și diplomatice cu o serie de exponenți ai mediilor academice romane și vaticane și cu înalți prelați ai Curiei pontificale. Printre amintiții membri ai înaltei ierarhii vaticane s-a numărat și cardinalul Eugène Tisserant (secretar al Congregației pentru Bisericele Orientale, acesta din urmă participând ca invitat la conferințele organizate de Institutul român de la Roma legate de interpretarea reliefurilor Columnei lui Traian)¹¹¹ sau Giovanni Battista Montini – viitorul papă Paul al VI-lea –, atunci substituit la Secretariatul de Stat al Sfântului Scaun¹¹², și care a oferit la începutul anului 1945 profesorului Panaitescu și familiei sale posibilitatea de a fi primiți în audiență privată de papa Pius al XII-lea¹¹³, audiență care a avut loc la 13 ianuarie 1945¹¹⁴, în contextul încheierii misiunii oficiale a profesorului pe lângă Vatican.

După 1946, moment în care misiunea sa pe lângă Sfântul Scaun s-a încheiat, profesorul Panaitescu a încercat să se întoarcă în țară, pentru a-și relua activitatea

¹⁰⁷ Clotilde D'Amato, *op. cit.*, p. 236; Elena Ionescu, Persida Bîrsan, *Geneza copiei Columnei traiane expusă la Muzeul de Istorie al R. S. România în lumina cercetărilor de arhivă*, „Muzeul Național”, București, 1975, 2, p. 290-291.

¹⁰⁸ „Analele Academiei Române. Desbaterile”, 1939-40, tom. LX, p. 203.

¹⁰⁹ Copiile au fost achitate integral, costul lor ridicându-se la 4.000.000 lei, respectiv 769.000 lire it. E. Ionescu, P. Bîrsan, *op. cit.*, p. 291.

¹¹⁰ Virgil Vătășianu, *I calchi della Colonna Traiana*, „Il Veltro”, Roma, 1969, 13, p. 119-120; E. Ionescu, *op. cit.*, p. 59.

¹¹¹ Em. Panaitescu, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana”, 1940, 9, p. X; „Analele Academiei Române. Desbaterile”, 1939-40, tom. LX, p. 202. Vezi V. Turcuș, Ș. Turcuș, *Tra diplomazia, ecclesiologia e storia: Eugène Tisserant ed Emil Panaitescu*, „Revue Roumaine d'Histoire”, 2010, Tome XLIX, Nos. 3-4, Juillet-Décembre, p. 175-187.

¹¹² V. Turcuș, Ș. Turcuș, *Papa Pius al XII-lea și viitorul papă Paul al VI-lea în corespondență cu un intelectual român din exil*, „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai». Theologia Catholica”, 2011, anul LVI, nr. 1, p. 43-68.

¹¹³ Em. Panaitescu, *La Roma, în vreme de război*, ed. de Ioan Lăcustă, „Magazin istoric”, s.n., 1996, 30, nr. 10(355), p. 40-41.

¹¹⁴ Idem, *1944-1945. La Roma, în vreme de război*, „Magazin istoric”, s.n., 1996, 30, nr. 11(356), p. 26-27.

universitară la Cluj, însă statul român a tergiversat problema acordării vizelor de intrare în România pentru profesor și familia sa, precum și să plătească suma prevăzută la vremea respectivă pentru repatrierea funcționarilor aflați în misiune în străinătate. Între timp profesorul Panaitescu a trăit la Roma – în condițiile în care salarizarea trimisă din țară se încheiase – din fondurile aflate în posesia familiei. Confruntat cu dificultăți financiare tot mai acute și aflat în situația în care nu se mai putea integra într-o Românie unde de la sfârșitul anului 1947 a fost înlăturat regimul monarhic (de care profesorul era extrem de legat, fiind un apropiat al Casei Regale – în mod special al reginei Maria – încă din anii Primului Război Mondial), în sfârșit, într-o Românie care din vara anului 1948 a întrerupt în mod unilateral raporturile diplomatice cu Sfântul Scaun în condițiile denunțării Concordatului cu Vaticanul (iulie 1948), Emil Panaitescu a rămas la Roma, continuând activitatea științifică legată de proiectul publicării noilor reproduceri ale Columnei lui Traian și fiind sponsorizat pentru amintita cercetare – în forma fie a unei finanțări regulate, fie a unui ajutor caritabil – de către autoritățile pontificale¹¹⁵. A colaborat cu materiale la „Suflet Românesc”, publicație apărută la Roma prin îngrijirea Monseniorului Tăutu¹¹⁶, „Îndreptar. Foaie pentru gând și faptă creștinească”, revistă care a început să fie tipărită la München sub redacția lui Flaviu Popan¹¹⁷, și elabora la începutul anilor '50 lucrarea *Colonna Traiana*, carte concepută în două volume și care urma să conțină și materialul imagistic executat în perioada în care au fost realizate reproducerile reliefurilor Columnei, primind din partea academiei pontificale Pontificia Accademia Romana di Archeologia (al cărei membru corespondent era din 1931) o sponsorizare permanentă în vederea publicării cercetării. Emil Panaitescu a decedat la Roma la 20 februarie 1958, fiind înmormântat în Cimitirul acatolic Testaccio.

Atașatul de presă al Legației Române de pe lângă Sfântul Scaun, Horia [Ion Radu Luca Horia] Roman (9 decembrie 1910, Constanța – 23 decembrie 1982, Roma), cunoscut publicist și memorialist, era fiul senatorului liberal și fost primar al Constanței, Ioan N. Roman¹¹⁸. Era cel mai mic dintre cei cinci copii ai lui Ioan N. Roman (1866-1931) și ai Ceciliei Roman, născută Georgescu (n.1872)¹¹⁹. După o perioadă a studiilor la Constanța (la cunoscutul gimnaziu și liceu „Mircea cel

¹¹⁵ Date în plus în V. Turcuș, Ș. Turcuș, *op. cit.*

¹¹⁶ E. Panaitescu, *Episcopului Inochentie Micu-Klein. Închinare*, „Suflet Românesc”, a. II, nr. 3-4, iul.-dec. 1950, p. 122-129 [nr. dedicat Unirii românilor ardeleni cu Roma, 1700-1950], extr. Roma, 1950, 10 p.; Idem, *La început de secol*, a. IV, nr. 1, ian.-mart. 1952, p. 9-52. [evocare O. Goga]

¹¹⁷ Idem, *La țarmul Pontului Euxin*, „Îndreptar”; extr. Freising, 1953, 11 p. [evocare Vasile Pârvan]

¹¹⁸ F. Manolescu, *op. cit.*, p. 624.

¹¹⁹ Horia Roman avea trei surori (Marioara/Mariana Ioana, n. 1902, crescută în familia lui Onisifor Ghibu, care era văr cu Ioan N. Roman, originar din Săliște, Constanța Viorica/Ica, n. 1905, și Marta Cristina Eugenia/Coca, n. 1907) și un frate, Bonifaciu, n. 1889. Laura Basso, *În căutarea familiei mele...*, „Datina. Revistă lunară editată de Centrul Cultural Județean Constanța «Teodor T. Burada»”, Constanța, ser. nouă, a. 3, nr 24, martie 2016, p. 7-8 (rubrica „Rememorări”); Lucian Nastasă, *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viața privată a universitarilor „literari” (1864-1948)*, Cluj-Napoca, Edit. Limes, 2010, p. 320.

Bătrân”), Horia Roman a absolvit Liceul „Sfântul Sava” din București, avându-l coleg, printre alții, pe Eugen Ionescu. Revista literară a liceului i-a găzduit debutul scriitoricesc¹²⁰. În anii respectivi frecventa cu plăcere cenaclul lui Eugen Lovinescu¹²¹, din 1928 a colaborat cu versuri și proză la „Bilete de papagal” a lui Tudor Arghezi, iar în 1930 a intrat redactor la „Adevărul” (unde tatăl său fusese prim redactor) și la „Dimineața”. A absolvit Facultatea de Drept din București, deși nu a fost interesat să profeseze ca jurist, preferând să se consacre gazetăriei. A colaborat cu revistele „Stânga: linia generală a vremii”, săptămânal tipărit în anii 1932-33 la Atelierele „Adevărul” și „Cuvântul liber” (la acesta din urmă a funcționat în anii 1932-36 ca secretar general de redacție). Vreme de cinci ani (1937-42) a fost angajat la ziarul „Timpul” sub direcția lui Grigore Gafencu, colaborând în paralel la diferite publicații dobrogene („Dacia”, „Dobrogea Jună”, „Revista dobrogeană”), la „Viața literară”. A fost membru în comitetul de conducere al Editurii Adevărul, iar din 1942 corespondent în Italia al Agenției Orient Radio (RADOR), Legația României acreditându-l ca atașat de presă pe lângă Sfântul Scaun¹²². Momentul la care ne referim în studiu – lunile iulie-august 1944 – îl găsim pe Horia Roman atașat de presă al Legației României pe lângă Sfântul Scaun¹²³ și primul din misiunea românească pe lângă Vatican trimis la Taormina spre repatriere. În contextul succesivei orientări a României spre ruperea alianței cu Axa și alăturarea la cauza aliată de la sfârșitul lui august 1944, Horia Roman a fost închis în lagăr, împreună cu ceilalți diplomați aparținând țărilor inamice Aliatilor, transferați de la Giardini – Catania la Bellagio, pe malul Lacului Como¹²⁴. În România se pare că nu s-a mai întors, revăzând țara pentru ultima dată în toamna anului 1943, când a venit la București în misiune diplomatică¹²⁵ (era momentul dificil al ieșirii Italiei din războiul alături de Germania și cel al trecerii unei părți a corpului diplomatic românesc de la misiunea desființată de pe lângă Quirinale la reprezentanța noastră acreditată la Vatican). De altfel, în țară a fost epurat din presă în vara lui 1945, luându-i-se dreptul de a profesa pentru 3 ani întrucât fusese încadrat în rândul jurnaliștilor cu atitudini fasciste¹²⁶.

În 1946 s-a stabilit definitiv în Italia (în ultimii ani din viață în Casa Roman de pe Via Aurelia, în apropierea zidurilor Vaticanului), unde întreținea o atmosferă

¹²⁰ L. Basso, *Pe urmele familiei Roman*, „Datina”, a. 3, nr. 26, mai 2016, p. 4.

¹²¹ Aurelia Lăpușan, *Constanța de odinioară. 150 ani de la nașterea lui Horia Roman. Un destin românesc la poalele Vaticanului*, „Ziua de Constanța”, 8 decembrie 2015.

¹²² F. Manolescu, *op. cit.*, p. 624; L. Basso, *Pe urmele familiei Roman*, p. 4.

¹²³ *România-Vatican*, p. 287.

¹²⁴ A. Lăpușan, *op. cit.*

¹²⁵ F. Manolescu, *op. cit.*, p. 624. Sub beneficiu de inventar reținem informația că s-ar fi întors în țară în 1946, iar noua conducere de la București i-ar fi oferit să conducă un ziar, dintre cele care se reorientau spre Răsărit, însă a refuzat și a ales calea exilului, A. Lăpușan, *op. cit.*

¹²⁶ În baza dispozițiilor din Legea pentru epurarea presei și a încheierii activității Comisiei pentru epurarea presei, printr-o decizie a Consiliului de Miniștri s-a luat dreptul de a profesa timp de trei ani ziariștilor Aristide Gheorghiușescu, Lorin Popescu, Aurel Popovici, Horia Roman etc. Vezi „Timpul” din 13 iulie 1945; *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedie cronologică*, vol. coord. de Marian Petcu, Iași-București, Polirom, 2012 (la data de 13 iulie 1945).

românească și unde au fost adesea prezenți Picasso, Fellini, André Malraux, Eugenio Montale, Eugen Ionesco, Mircea Eliade¹²⁷. A fost căsătorit cu Lucrezia (Tessa) Foschiatti, o italiancă provenind dintr-o familie care emigrase la București¹²⁸ (s-a căsătorit la 15 martie 1943), și a avut o fiică, Cecilia Maria Cristina Viorica Roman (botezată după numele bunicii și al surorilor tatălui), născută la Roma la 26 decembrie 1943, de profesie medic¹²⁹. Tessa Foschiatti Roman a fost, câțiva ani după căsătorie, încadrată funcționar la Legăția României din Roma (numele său se află alături de cel al fostului secretar Mihai Popescu, al fostului consul general Vladimir Ionescu, al Mariei Cătulescu și al lui Alice Lupu – de asemenea funcționare –, ca și al unor angajați italieni, pe lista personalului îndepărtat din misiune până la începutul anului 1948, alături de precizarea că niciunul nu s-a mai întors în patrie¹³⁰).

În anii postbelici petrecuți la Roma, Horia Roman a fost mai întâi redactor șef al publicației de limbă franceză „Bulletin Européen – Tribune libre de l'Européisme”, editată de Iosif Constantin Drăgan și care și-a început apariția din 15 martie 1950 în legătură cu Asociația Română pentru Unitatea Europei, creată în 1949 tot din inițiativa lui Iosif Constantin Drăgan, ca expresii ale Mișcării Române Europene¹³¹. A redactat numeroase articole cu tentă anticomunistă (vezi mai ales

¹²⁷ A. Lăpușan, *op. cit.*; L. Basso, *op. cit.*, p. 4-6.

¹²⁸ În Biserica Italiană din București, pe placa amplasată în 1930 și destinată comemorării „Italienilor din România căzuți pentru Patrie 1915-1918”, este trecut și numele lui Abramo Foschiatti, căzut în bătălia de la Piave, de lângă Veneția (numele său se află și pe monumentul comemorativ din Nervesa della Battaglia din regiunea Veneto). De profesie zidar, el a fost tatăl Tessei Foschiatti – care după Primul Război Mondial și-a făcut studiile la un colegiu din Udine – și al Mariei Teresa (Miuzza/Miuța) Foschiatti (n. 1911 la București), căsătorită Basso. Fiul Miuzzei Foschiatti, Claudio Basso, și-a petrecut mulți ani la Roma – în perioada studiilor liceale – în casa familiei Roman și a avut trei copii, Donatella, Paolo și Laura, aceasta din urmă, psiholog, născută la Sacile (prov. Pordenone, reg. Friuli – Venezia Giulia), fiind autoarea unor pagini memorialistice privitoare la familia Roman. L. Basso, *În căutarea familiei mele...*, p. 7; Eadem, *Pe urmele familiei Roman*, p. 4,6.

¹²⁹ Mirela Stîngă, *Nepoata lui Ioan N. Roman, la Constanța. Pe urmele „Patriarhului Dobrogei”*, „Telegraf”, Constanța, 3 iunie 2015; Iosif Constantin Drăgan, *Prin Europa*, vol. 3, *Europa Phoenix*, București, Europa Nova, 2001, p. 297.

¹³⁰ Vezi scrisoarea ministrului român Nicolae Cioroiu din 4 martie 1948 în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond Italia 1944/1948, dosar 6, apud Ion Bulei, Rudolf Dinu, *L'Accademia Romana in Roma nel secondo dopoguerra*, în *Cultură Românească în Italia. 80 de ani de la crearea primei catedre de limba română la Roma. Actele Colocviului Italo-Român, Roma, 27-28 martie 2006*, București, Institutul Cultural Român, 2006, p. 239-240.

¹³¹ În anii postbelici s-a constituit la Paris, sub președinția lui Grigore Gafencu – cu care H. Roman lucrase în România, în redacțiile periodicelor interbelice –, o grupare română pentru Europa unită compusă din foști demnitari, diplomați, jurnaliști aflați în exil, grupare inclusă în Mișcarea Europeană. În paralel, un grup democratic român de inspirație creștină, condus de Augustin Popa, adera la Noile Echipe Internaționale, în timp ce o a treia grupare, constituită pe aceleași principii, era coordonată de poetul, prozatorul și jurnalistul George Ciorănescu (stabilit inițial la Paris și apoi la München, redactor șef, în anii 1955-57 și 1958-65, la postul de radio Europa Liberă, unde a fost și director adjunct al Departamentului în limba română în perioada 1965-70). În acest spirit, la Roma s-a constituit, stimulată de Iosif Constantin Drăgan, Mișcarea Română pentru Unitatea Europei. Omul de afaceri român a creat o agenție de presă și radio, Europa SRL, și a editat amintitul buletin european, periodic lunar distribuit gratuit în diferite țări europene și care promova ideea constituirii unei Europe unite care să cuprindă și țările Centrului și Estului european. În periodicul Fundației Europene Drăgan

cel din 1951 pe problema Dobrogei și a Canalului Dunăre – Marea Neagră, prezentat și la Radio Roma). În urma unui conflict cu I. C. Drăgan, Horia Roman s-a transferat în funcția de corespondent la Roma al postului de radio Europa Liberă¹³². A publicat, de asemenea, memorialistică (vezi *Din amintirile unui „ziarist profesionist”*¹³³, volumul, intitulat după poezia lui Tudor Arghezi, „Cenușa visărilor noastre...”¹³⁴ sau *Notă despre Niculae Cristea și grupul de la „Sfântul Sava” din anii 1927-1929*¹³⁵). A realizat, în colaborare cu Petre Pandrea, o transpunere scenică în patru acte după romanul *Crimă și pedeapsă* al lui Dostoievski¹³⁶.

Similar lui Grigorcea și Scorțescu, diplomați care proveneau din rândul elitei bucovinene și moldovenești, Mircea Moscuna-Sion (Moschuna-Sion) descindea, prin mamă, dintr-o familie boierească oltenească, a Pleșoienilor din Vâlcea, cunoscută în zonă din secolul al XVIII-lea prin proprietățile funciare pe care le deținea¹³⁷. Fiu al colonelului Eugen (Jenică) Moschuna¹³⁸ și al lui Aricel Pleșoianu,

au publicat personalități precum Konrad Adenauer, Giulio Andreotti, Boutros Boutros-Ghali, Willy Brandt, Valéry Giscard d'Estaing, Helmut Kohl, Antonio Martino, Federico Mayor, Franco Modigliani, Luc Montagnier, Eugenio Montale, Robert Schuman, Helmut Schmidt, Mircea Eliade etc.

¹³² Vezi René Alecu de Flers, *Radio Europa Liberă și exilul românesc. O istorie încă nescrisă*, SUA, Criterion Publishing, 2004, 390 p.; reed. la editura românească Vestala, 2005, 527 p.

¹³³ Tipărit în „Revista Scriitorilor Români”, München, 1968, nr. 7, p. 186-190.

¹³⁴ *Roma, Societatea Academică Română*, 1969, 68 p. (tiraj 99 exemplare). Volumul cuprinde pagini memorialistice legate de evenimentele povestite în familie sau trăite, relatări despre personalități precum Mircea Eliade, Mihai Eminescu, I. L. Caragiale, Constantin Stere (care i-a dictat primul volum din ciclul românesc *În preajma revoluției*), Al. Beldiman (editorul ziarului „Adevărul”), Mateiu Caragiale, Ion Marin Sadoveanu, Ionel Teodoreanu, Nicolae Titulescu, Victor Eftimiu, Anton Bibescu, E. Lovinescu, Alexandru Sahia, G. Ciprian, Eugen Ionescu, Barbu Lăzăreanu, Ștefan Röll (Gheorghe Dinu) etc., precum și comentarii politice ale lui Grigore Gafencu și Iuliu Maniu. Monica Lovinescu, *Horia Roman*, „Limite”, Paris, 1983, nr. 40-41, p. 3-4. Vezi și referiri la volum în „Revista Scriitorilor Români”, 1969, nr. 8, p. 169-171. F. Manolescu, *op. cit.*, p. 625.

¹³⁵ „Revista Scriitorilor Români”, 1964, nr. 3, p. 163-169.

¹³⁶ Date biografice și la George Ciorănescu, *In memoriam: Constantin S. Antonescu; Brutus Coste; Constantin Marinescu; Horia Roman*, „Apoziția”, München, 1982-1985, nr. 8-9, p. 227-244; Idem, *Pagini de jurnal. Portrete. Amintiri*, pref. și notă asupra ediției Chrisula Ștefănescu, București, Edit. Institutului Cultural Român, 2003, 184 p. (Cărțile civilizației românești. Biblioteca memoriei) (cuprinzând portrete ale lui M. Eliade, H. Roman, Alexandrina Mîtitelu etc.). Vezi și nr. din iunie 1983 al revistei „Mele. Scrisoare internațională de poezie” (care a apărut în 90 de numere, din 1965 și până în noiembrie 1992 la Honolulu, în S.U.A.), dedicat lui Horia Roman și care cuprinde articole de Ștefan Baciu, George Ciorănescu, Barbu Brezianu, N. Carandino etc. F. Manolescu, *op. cit.*, p. 176, 496.

¹³⁷ Printre membrii de seamă ai familiei, la începutul secolului al XIX-lea s-au numărat polcovnicul Nicolae Pleșoianu (decedat la 1849) și pitarul Constantin Pleșoianu. Diplomatul Mircea Moscuna-Sion descindea din spița lui Nicolae Pleșoianu, acesta din urmă fiind tatăl lui Vasile Pleșoianu, mare proprietar de pe Valea Oltețului, care l-a avut ca nepot de fiu pe magistratul Grigore Pleșoianu, căsătorit cu Ana Maria Cernovodeanu, soră cu diplomatul Paul Cernovodeanu și verișoară primară cu renumitul istoric având același nume. Mircea Moscuna-Sion era nepot de soră al magistratului Grigore Pleșoianu. Date în Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogii/Pleșoienii de Vâlcea*, „Ziarul de Duminică”, București, nr. 28 (462), 28 iulie 2009.

¹³⁸ Părinții săi, Athanasie Moschuna (prefect, în 1881, la Vâlcea și deputat liberal de Gorj) și Maria Pârâianu (fiică a pitarului Zamfir Pârâianu, moșier înstărit din Gorj, subprefect de Gorj în 1848 și prefect în 1861, și a Sevastiței Frumușanu – 1819-1911 –, fiica logofătului Constantin Frumușanu), au avut patru copii (pe Sever Moschuna, Eugen Moschuna, Lucreția Moschuna și Speranța Moschuna). Sever Moschuna

a fost adoptat de familia mătușii sale, Lucreția Moschuna-Sion¹³⁹, una dintre primele femei medic din România, elevă a lui Victor Babeș și cunoscut ginecolog¹⁴⁰, căsătorită cu doctorul Vasile Sion¹⁴¹, profesor de igienă la Facultatea de Medicină din Iași și care avea o fată, pe Jeana Sion. Studiile liceale le-a făcut la București, fiind coleg la Liceul „Spiru Haret”, la începutul anilor '20, cu Mircea Eliade, Dinu Sighireanu, Radu Bossie, Haig Acterian, Jean-Victor Vojen, Petre Viforeanu, preocupările literare și culturale comune materializându-se în organizarea

s-a căsătorit cu doamna Delnovo, având ca fiu pe Jenică Moschuna. Sora Mariei Pârâianu, Speranța Pârâianu, s-a căsătorit cu generalul Nicolae Tătărescu, devenind părinții viitorului om politic liberal Gheorghe Tătărescu. Vezi wc.rootsweb.ancestry.com/cgi-bin/igm.cgi?op=GET&db=hersonski&id; Constanța Badea, Petronela Badea, Mihai Pârâianu, *Pârâienii Valahiei*, cuvânt înainte de Carmen Fărcaș, Pitești, Edit. Paralela 45, 2014, p. 111, 181-183. Vezi și A. Moschuna, *Câteva cuvinte din viața intimă a marelui Ion C. Brătianu*, București, Imprimeria Statului, 1906, 65 p.

¹³⁹ Vezi wc.rootsweb.ancestry.com/cgi-bin/igm.cgi?op=GET&db=hersonski&id=I00226.

¹⁴⁰ Lucreția Moschuna-Sion a fost una dintre figurile de marcă ale obstetricii și ginecologiei românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începuturile veacului XX. A funcționat ca intern în spitalele bucureștene, preparator în laboratorul de histologie, șef de laborator de clinică medicală, colaborator al prof. George Assaky (1855-1899) – specialist care studiasse la Facultatea de Medicină din Montpellier, cea mai veche instituție de acest fel din Occidentul european, și apoi, din 1875, la Paris, devenind ulterior profesor de chirurgie și anatomie la Facultatea de Medicină din București – și și-a susținut la finele secolului al XIX-lea teza de doctorat în medicină și chirurgie (vezi Lucreția Moschuna-Sion, *Contribuțiuni la studiul anatomiei patologice a leprei*. Teză pentru doctorat în medicină și chirurgie. Presintată și susținută în ziua de 20 iunie 1898 de Lucreția Moschuna-Sion, Vechiu intern al spitalului Brîncovenesc; Vechiu preparator al laboratorului de istologie; Vechiu șef de laborator al clinicii II medicale; Asistent al institutului de ginecologie, București, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, 1898, 76 p. (Facultatea de Medicină din București, nr. 461)). Nicolae Ursea, Nicolae Angelescu, Dinu Antonescu, Eduard Apetrei, *Enciclopedie medicală românească, de la origini până în prezent*, 5 vol., București, Edit. Universitară „Carol Davila”, 2009, 3828 p.; Vasile Sârbu, *Pagini din istoria chirurgiei românești*, București, Edit. Academiei Române, 2002, 1162 p.; *Personalități gorjene în medicină de-a lungul istoriei*, vol. 1, *Înaintașii – Precursorii*, București, Edit. Etna, 2010, 336 p.; Ruxandra-Melania Priminescu, *Evoluția activității institutelor de cercetare, reflectată în documentele fondului arhivistic național*, „Noema”, București, Academia Română. Comitetul Român de Istorie și Filosofie Științei și Tehnicii, 2009, vol. VIII, p. 549-566 (vezi p. 555); Richard Constantinescu, *Inima compătimitoare*, „Viața medicală. Săptămânal profesional, social și cultural al personalului medical din România”, București, a. 25, nr. 7, 14 februarie 2014, rubrica „Fototeca medicinei românești”; L. Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate. 1864-1944*, p. 160. Pentru locul familiei Moschuna-Sion în protipendada bucureșteană, vezi și Georgeta Filitti, *Arhive bucureștene – Gastronomica*, „Biblioteca Bucureștilor”, București, 2005, a. VIII, nr. 10, p. 8 (la rubrica „Bucureștii de altădată”).

¹⁴¹ Vasile Sion (1869-1921), specialist în igienă, a fost, alături de Ion Cantacuzino, promotor al Legii sanitare din 1910; a funcționat ca director general al Serviciului Sanitar Civil; s-a deplasat în timpul Primului Război Mondial la Viena și Berlin (în 28 august – 4/17 octombrie 1914), respectiv în Elveția (în 1916) pentru a achiziționa material sanitar necesar armatei române. Leontin Stoica, Radu Bogdan, *Eforturile României pentru înzeestrare în anii neutralității: misiunea medicului Vasile Sion la Viena și Berlin*, în vol. *Armata Română și Patrimoniul Național. Studii și comunicări prezentate la sesiunea științifică cu participare internațională, cu tema „Arhivistica militară românească în slujba istoriografiei naționale”, dedicată zilei Arhivelor Militare și aniversării a 90 de ani de la înființarea Centrului de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice, Pitești, 23 iulie 2010*, red. Marius Olteanu, Nicolae Berbec, Iulian Boțoghină, Victor Martin, Leontin Stoica, București, Edit. Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2010, p. 301-311; Maria Dragotă, *Un primar filantrop*, „Viața medicală”, a. 25, nr. 38 (1288), 19 septembrie 1914.

unei veritabile societăți „culturale și artistice” numită „Muza”¹⁴². De asemenea, s-a încadrat prin alianță în cercul celor mai de seamă familii din vechile Principate, fiind căsătorit cu o urmașă, pe linie feminină, a Cantacuzinilor din ramura lui Șerban Vodă¹⁴³. Era vorba de Irina Cazimir¹⁴⁴ (devenită Irina Moschuna-Sion), fiica inginerului chimist Emil E. Cazimir (1886-1970) și a Maricăi Cantacuzino¹⁴⁵, aceasta din urmă fiind fiica Elenei Cantacuzino (n. 1860 la Craiova) și a lui Gheorghe C. Cantacuzino (1845-1898), cu studii de matematică la Paris, profesor universitar, secretar general al Ministerului Finanțelor, primul director general al Regiei Monopolului Tutunului, director general în Consiliul de Administrație al Căilor Ferate, director al ziarului „Voința Națională”, membru în conducerea Partidului Liberal, ministru de Finanțe în anii 1895-98 în cabinetele Sturdza și Aurelian, fiu al căpitanului de Gardă Națională de la 1848, Constantin Gh. Cantacuzino, și al Elenei C. Mavrocordat, descendentă a agăi Constantin Mavrocordat, îngropat la Văcărești¹⁴⁶. Tatăl Irinei Moscuna-Sion, Emil E. Cazimir, studiasă chimia la Universitatea din București, mai apoi la München, și a funcționat ca inginer chimist la Institutul de Geologie și Ministerul Economiei Naționale. Inginerul Cazimir era rudă, prin bunică – Elena Cazimir – cu Mihail Kogălniceanu, cea dintâi, născută Kogălniceanu și înmormântată la Paris, în cimitirul Père Lachaise, fiind sora marelui politician¹⁴⁷.

Mircea Moschuna-Sion a optat pentru o pregătire juridică, fiind autor al unor lucrări interesante în domeniul dreptului internațional¹⁴⁸. Diplomat de carieră –

¹⁴² Mircea Eliade, *Autobiography*, Volume I, 1907-1937, *Journey East, Journey West*, translated from the Romanian by Mac Linscott Ricketts, Chicago&London, The University of Chicago Press, 1990, p. 53, 66-76, 332. Vezi și Liviu Bordaș, *Prolegomene la Felix Culpa. Eliade, evreii și antisemitismul*, „Viața românească. Lunar de cultură și artă fondat în 1906”, București, 2010, 104, nr. 9-10 (la rubrica „Comentarii critice”).

¹⁴³ Mihai Sorin Rădulescu, *op. cit.*

¹⁴⁴ Irina Cazimir a mai avut un frate, Constantin (Costache) Cazimir, născut în 1921, tot inginer, stabilit din 1969 la Paris. Vezi Direcția Generală a Arhivelor Statului (D.G.A.S.), Serviciul Arhive administrative, culturale și feudale, Inventar nr. 1693, Fond familial Cantacuzino (Râfov) – Cazimir (1871-1979), f. 4, 14, 16. Vezi și Arhivele Naționale ale României, *Arhive personale și familiale*, vol. I., *Repertoriu arhivistic de Filofteia Rîzniș*, București, [s.n.], 2001, p. 56.

¹⁴⁵ Marica Cantacuzino Cazimir a mai avut patru frați, cu studii în țară, dar și la Paris, Hamburg sau München, care au fost ingineri, avocați și au avut un rol important în societatea românească de la începutul secolului XX: Elena, căsătorită cu Ioan G. Ghica, subdirector în Ministerul Comunicațiilor, comandant de navă, membru al Comisiei Române de aprovizionare cu materiale – 1916; inginerul Ion G. Cantacuzino, director al Societății Anonime Române de Telefoane și membru în Consiliul de Administrație al Societății „Romchim”; avocatul Gheorghe G. Cantacuzino, numit în 1917 șef de cabinet la Președinția Consiliului de Miniștri cu sediul pe atunci la Iași, apoi director al Băncii Românești; Constantin G. Cantacuzino, care s-a ocupat de proprietățile funciare ale familiei (moșia Râfov din Prahova, moștenită de toți frații de la părinți și de la unchiul Constantin C. Cantacuzino Mamoșul, care nu a avut copii). D.G.A.S., Serv. Arh. adm., culturale și feudale, Inv. nr. 1693, Fond fam. Cantacuzino (Râfov) – Cazimir (1871-1979), f. 3-4, 12-15.

¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 2-3, 5-9.

¹⁴⁷ *Ibidem*, f. 4, 16; Inv. nr. 1629, Fond fam. Cazimir; Filofteia Rîzniș, *op. cit.*, p. 60.

¹⁴⁸ Vezi Mircea Moschuna-Sion, *Données bibliographiques en matière d'unification du droit/ Bibliographical Notes on the Unification of Law*, Rome, Edit. Unidroit, 1959 (International Institute for the Unification of Private Law), extr. din „L'Unification du droit: Annuaire 1958”, Rome, 1959,

legătura de rudenie cu Gheorghe Tătărescu (bunica sa fiind soră cu mama lui Tătărescu) deschizându-i numeroase uși –, M. Moschuna-Sion a fost șef de cabinet al lui Victor Antonescu la Ministerul Afacerilor Străine¹⁴⁹ și l-a însoțit pe acesta în decembrie 1936 în vizita sa oficială la Paris, unde ministrul român a pus prima piatră a pavilionului românesc la Expoziția internațională din 1937, comisar din partea noastră fiind Dimitrie Gusti¹⁵⁰, iar în 1940 a sintetizat, în mod pertinent, într-un material informativ destinat Ministerului Afacerilor Străine de la București, douăzeci de ani de raporturi culturale româno-germane, indicând că respectivele relații în perioada 1920-40 nu au cunoscut dinamica optimă, așa cum s-a întâmplat în anii interbelici cu legăturile României întregite cu țările latine, în special cu Franța¹⁵¹. Diplomatul a funcționat ca prim secretar de legație la misiunea noastră de pe lângă Sfântul Scaun de la începutul lunii septembrie 1943, când o serie de diplomați români de la Legația română de pe lângă Quirinale au trecut la reprezentanța diplomatică de la Vatican, România condusă de mareșalul Antonescu păstrând reținerea atât față de continuarea unui raport diplomatic coerent cu Italia care a semnat armistițiul cu Aliații, cât și față de mult solicitata trimitere – la un moment dat cerută cu caracter ultimativ de Germania nazistă –, după sfârșitul lunii septembrie, a unei misiuni diplomatice pe lângă nou înființata Republică Socială Italiană a lui Mussolini. Astfel, la 27 octombrie 1943, când noul trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Vatican, Vasile Grigorcea, și-a prezentat scrisorile de acreditare, M. Moschuna-Sion a fost introdus la cele mai înalte autorități pontificale ca unul dintre cei doi funcționari nou numiți ai Legației¹⁵². Anterior funcționase în cadrul misiunii diplomatice române de pe lângă Quirinale¹⁵³, iar în perioada în care a fost reprezentant al statului român la Vatican a ocupat

III-ème partie, p. 235-271; Idem, *Bibliography on the Unification of Law 1967-69*, 1969(70); Idem, *Bibliographie en matière d'unification du droit*, „L'Unification du droit: Annuaire 1969”, 1970, p. 287-346. Vezi și Idem, *Il vecchio diritto scritto dei romeni*, Roma, [s.n.], 1959, extr. din „Acta scientiarum socialium”, t. I, p. 55-69. Date și în *Internationale Bibliographie der Bibliographien 1959-1988 (IBB)* Band 11/2 *Personennamenregister*, Günther – Pareti, *International Bibliography of Bibliographies 1959-1988 (IBB)*, Volume 11/2, *Index of Personal Names*, Günther – Pareti, Herausgegeben von/Edited by Hartmut Walravens, Bearbeitet von/Compiled by Ursula Olejniczak, München, K. G. Saur, 2007, p. 376; Manuel Adolfo Vieira, *Droit international privé et intégration latino-américaine*, în Académie de Droit International, Fondée en 1923 avec le concours de la Dotation Carnegie pour la Paix Internationale, *Recueil des cours. Collected Courses of the Hague Academy of International Law. 1970. II. Tome 130 de la collection*, Leyde, A. W. Sijthoff, 1971, p. 390 (cercetarea e la p. 352-450).

¹⁴⁹ Victor Antonescu (1871-1947), ministru de Externe în guvernul Gheorghe Tătărescu (29 august 1936 – 14 noiembrie 1937); a mai ocupat funcția de ministru al Justiției (2 octombrie 1934 – 1 februarie 1935) și de ministru al Finanțelor (1 februarie 1935 – 28 august 1936) în guvernarea Tătărescu.

¹⁵⁰ Vezi presa franceză din perioada 19-23 decembrie 1936 (ex. „Figaro. Journal non politique”, no. 354, 19-12-1936 etc.); Claudiu Alexandru Vitanos, *Imaginea României prin turism, târguri și expoziții universale, în perioada interbelică*, București, Edit. Mica Valahie, 2011, p. 33-34.

¹⁵¹ Irina Nastasă-Matei, *Relațiile culturale româno-germane în perioada 1933-1944. Acordurile culturale*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2014, LIII, p. 90-91.

¹⁵² *România-Vatican*, p. 277.

¹⁵³ D.G.A.S., Inv. nr. 1693, Fond fam. Cantacuzino (Râfov) – Cazimir (1871-1979), f. 14.

frecvent și poziția de însărcinat cu afaceri al misiunii, funcție pe care a deținut-o în 1947 la reprezentanța de la Roma¹⁵⁴. După război, M. Moschuna-Sion și-a continuat activitatea de funcționar ministerial, făcându-se deseori apel la calitatea sa de specialist în dreptul internațional. Alături de Eugen Porn¹⁵⁵, a semnat la 30 martie 1946 la Roma, ca reprezentant al guvernului român, protocolul privind disoluția Institutului Internațional de Agricultură¹⁵⁶, instituție creată prin Convenția de la Roma din 7 iunie 1905 și ale cărei funcțiuni erau acum trecute Organizației pentru Alimentație și Agricultură a Națiunilor Unite (F.A.O.). În 1947 a ieșit din sistem, în condițiile căderii de la putere a lui G. Tătărescu – 3/4 noiembrie 1947 –, până atunci vice-președinte al Consiliului de Miniștri și ministru al Afacerilor Străine în guvernul Groza¹⁵⁷.

¹⁵⁴ În octombrie 1945, Irina Moschuna-Sion a participat, în calitate de reprezentantă a României, la Congresul Uniunii Doamnelor Italiene desfășurat la Florența. *Ibidem*, f. 16v-17. Vezi și V. Turcuș, *Din raporturile intelectualității universitare clujene interbelice cu elita academică italiană*, p. 191.

¹⁵⁵ Protocolul a fost semnat de cei doi reprezentanți ai guvernului român, cu mențiunea că România era în favoarea menținerii Institutului Internațional de Agricultură ca o secțiune europeană a F.A.O., cu sediul la Roma.

¹⁵⁶ Protocolul a fost aprobat de Senatul S.U.A. la 2 august 1946, ratificat de președintele american la 28 august 1946, a intrat în vigoare la 28 ianuarie 1948 și a fost proclamat de președintele S.U.A. la 24 februarie același an.

¹⁵⁷ Vezi pe tema dată interesantul articol semnat A. L. și intitulat *La disgrâce de M. Tataresco entraîne la chute de ses amis... et de ses neveux qui garnissaient de nombreux postes diplomatiques importants. Quelques conséquences curieuses du «débarquement» du Laval roumain* din ziarul „Feuille d'Avis de Neuchâtel. Journal de Neuchâtel, du canton et des régions avoisinantes”, Neuchâtel, 4 decembrie 1947, n. 282, p. 1-4, despre căderea lui Tătărescu, care a antrenat și căderea prietenilor și nepoților din funcțiile deținute în Externele României. „Si Tataresco – arăta jurnalistul –, comme il l'a montré tout au long de sa carrière politique, n'était pas torturé par un amour excessif de son pays, il faut lui rendre au moins cette justice qu'il possédait un sentiment de famille et de l'amitié des plus développés. Après avoir confié les postes de Londres, de Prague et de Buenos-Aires à ses amis politiques Franassovici, Horia Grigoresco et Serge Dimitriou, il se mit en devoir de parfaire aussi la fortune politique de ses parents. C'est ainsi que furent nommés MM. Victor Brabetzianu – neveu de Tataresco – secrétaire général aux affaires étrangères, Michel Camarashesco – neveu de Tataresco – ministre à Bruxelles, Mircea Moschuna-Sion – neveu de Tataresco – chargé d'affaires au Vatican, Michel Marculesco – neveu de Tataresco – secrétaire de légation à Berne, Michel Popesco – neveu de Tataresco – secrétaire de légation à Rome, Remus Florizel Ionesco – neveu de Tataresco – secrétaire de légation à Stockholm. Et nous en passons! Entre temps, comme on le sait, la mainmise communiste s'était affermie sur la malheureuse Roumanie: élections truquées, terreurs policières, arrestation des chefs de l'opposition et procès de Maniu suivant la recette russe. Ni M. Franassovici à Londres, ni les neveux de M. Tataresco aux quatre coins des représentations diplomatiques roumaines dans le monde ne bronchaient. Ils restaient fidèles, comme l'avait dit Franassovici dans son télégramme, à «l'esprit de la politique» de Petru Groza et Anna Pauker. Or, ce qui devait arriver arriva et Tataresco, qui avait pourtant contresigné tous les actes criminels du gouvernement dirigés contre Maniu et l'opposition, fut brusquement liquidé par Mme Anna Pauker, à qui désormais il n'avait plus guère de services à rendre. La disgrâce du Laval roumain entraîna automatiquement celle de ses amis et neveux. Mais les «épurés» de l'étranger ne l'entendirent pas de cette oreille. Aux télégrammes de Mme Pauker annonçant leur congédiement, ils répondirent tous par d'éclatantes «démissions», se découvrant subitement de grands sentiments patriotiques blessés et des consciences incapables de supporter plus longtemps les méfaites de ceux qui, hier encore, étaient leurs associés ou leurs patrons. Invité à vider les locaux de la légation de Roumanie à Londres (sa fonction officielle avait d'ailleurs automatiquement cessé le 15 septembre, date de l'entrée en vigueur du traité de paix, la légation revenant derechef à un chargé d'affaires, diplomate de carrière), M. Franassovici répondit qu'il ne le

Din 1947 s-a stabilit definitiv în străinătate cu familia, după ce a demisionat din rândul corpului diplomatic. A locuit mai întâi la Roma, iar mai apoi s-a mutat la München, fiind dificil pentru străini, în condițiile de după război, să își găsească și să ocupe posturi¹⁵⁸. Irina Moschuna-Sion și fiica lor, Anca Moschuna-Sion, au fost angajate la Radio Europa Liberă, Anca la F-10¹⁵⁹, iar Irina ca secretară de direcție la Departamentul românesc al postului de radio, funcționând atât în anii în care jurnalistul Noel Bernard conducea departamentul (vezi mai ales a doua perioadă, când a fost director, din 1965 până în 1981), cât și în timpul noului director, istoricul Vlad Georgescu. Mircea Moschuna-Sion a desfășurat, în anii exilului, o activitate profesională în domeniul juridic. Fiind doctor în drept, fostul diplomat a ocupat din 1948 poziția de colaborator temporar al Institutului Internațional pentru Unificarea Dreptului, iar din 1954 pe cea de redactor. Astfel, a funcționat la Roma la mijlocul anilor '50 ca reprezentant al Comisiei Internaționale de agri-unificare a dreptului privat/International Commission of Agri-Unification of Private Law la Conferințele F.A.O¹⁶⁰, iar la începutul anului 1965 era secretar al Comitetului de studiu pentru elaborarea dispozițiilor uniforme asupra formei testamentului sub patronajul Unidroit – Institutul Internațional pentru Unificarea Dreptului Privat¹⁶¹.

ferait pas, du moment que le gouvernement ne lui avait pas payé son dernier traitement! Quant à M. Michel Camarashesco, ministre de Roumanie à Bruxelles, il commença par envoyer un télégramme d'hommage à Anna Pauker, le jour où elle prit possession des affaires étrangères. Ce ne fut qu'ensuite, et sur l'injonction de M. Franassovici, qu'il se décida lui aussi à envoyer sa démission.”

¹⁵⁸ Vezi mai ales din fondul arhivistic amintit corespondența din anii 1937-73 a Maricăi Cazimir cu fiica sa Irina Moschuna-Sion și corespondența celei dintâi cu ginerele Mircea Moschuna-Sion din anii 1944-72.

¹⁵⁹ Vezi date în plus la René Alecu de Flers, *op. cit.* Irina Moschuna-Sion a funcționat la sectorul administrație și secretariat alături de Liselotte Antonescu, Florica Delescu, Martha von Klimesch, Irma Kurdighian, Helene Lahni, Victoria Mylonadi, Valer Pop, Alina Sandu, Viorica Steriopol, Anca Tillo Vorvoreanu, Hermine Wolf, Alice Zwoelfer. Vezi și Vartan Arachelian, *În fața dumneavoastră: revoluția și personajele sale*, cuvânt înainte de Florin Constantiniu, București, Edit. Nemira, 1998, p. 11-48; Ioana Măgură Bernard, *Directorul Postului nostru de radio – Noel Bernard* –, [material dactilografiat], p. 165-169, 244 (vezi și tipărit, București, Edit. Retromond, 1994; reed., București, Edit. Curtea Veche, 2007, 224 p.); www.arhivaexilului.ro. Despre funcționarii postului de radio Europa Liberă și despre trecutul lor, vezi și descrierea sugestivă a Doinei Alexandru: „Am lucrat aproape 20 de ani în redacția postului de radio Europa Liberă din München [...] În 1979, când am venit în redacția RFE, erau acolo încă oameni din prima generație a postului: foști diplomați, oameni de litere, ziaristi ca Aristide Burileanu, Eduard Motas, George Ciorănescu, Mihai Cismărescu, prof. N. Drăghicescu, Iani Popa, Romilo Lemonidas, Galatea Ciorănescu, Anca Tylo Vorvoreanu, Violeta Fildermann, Irina Moschuna Sion. Te întâlneai cu vechea Românie, cea cunoscută doar din cărți, numai că erau personaje vii, oameni din anturajul regelui sau marilor politicieni interbelici [...]. Avuseseră norocul să se salveze la timp, fugind în Occident, astfel încât scăpaseră de temnițele comuniste în care le-ar fi putrezit oasele dacă rămâneau în țară.” Doina Alexandru, *Europa Liberă și-a câștigat locul în inima românilor. Întâlnire cu „vechea Românie”, „Ziua”, București, s. n., a. X, nr. 2981, 5 aprilie 2004.*

¹⁶⁰ Vezi a opta sesiune a Conferinței F.A.O. desfășurată la Roma în zilele de 4-25 noiembrie 1955; Mircea Moschuna-Sion era redactor al comisiei, iar Mario Matteucci îndeplinea funcția de secretar general.

¹⁶¹ Comitetul s-a întrunit la Roma în a doua sesiune în zilele de 6-9 ianuarie 1965, sub președinția lui B. A. Wortley, din organism mai făcând parte profesorii Borislav Blagojević, Pio Ciprotti, René David, Pierre Lalive d'Epinau, Uri Yadin, doctorul Roland Loewe, consilierul de stat Mario Matteucci.

A colaborat la o serie de publicații și reviste de specialitate (vezi de exemplu „Rivista di diritto europeo”¹⁶²). Anca Moschuna-Sion a rămas în continuare în Germania și s-a căsătorit cu baronul Wolfgang von Malsen-Tilborch (15 august 1938 – 23 mai 2016)¹⁶³.

Secretarul de atunci al Legăției, diplomatul Nicolae Țimiraș (Nicholas Timiras cum a semnat în străinătate¹⁶⁴), cunoscut și ca memorialist și editor al unor importante lucrări istorice și literare¹⁶⁵, născut la București la 30 iulie/12 august 1912, provenea dintr-o familie străns legată de lumea scriitorilor și jurnaliștilor români de la sfârșitul veacului al XIX-lea și începuturile celui următor. Tatăl său, Nicolae Țimiraș (1876-1950), avocat, a fost și un cunoscut jurnalist – a scos revista „Icoana vremii”, a fost redactor la ziarul „Minerva”, care apărea la București din 1908 sub conducerea lui Ioan Slavici¹⁶⁶, la „Adevărul” lui C. Mille, la „Națiunea” și colaborator al publicațiilor „Patria”, „Vieața nouă”, „Conservatorul”, „Analele Dobrogei”, „Voința Dobrogei” –, de asemenea poet, prozator și traducător, autor al unei monografii *Ion Creangă* publicată în 1933¹⁶⁷, iar mama, Laetiția Țimiraș

¹⁶² Vezi numărul pe iulie-septembrie 1969, la „Rassegna della dottrina”, sub îngrijirea lui G. Panico și M. Moschuna-Sion.

¹⁶³ Date despre Anca Moschuna-Sion, decedată în 2004, vezi în *Historisches Deutsches Vornamenbuch* von Wilfried Seibicke in *Verbindung mit der Gesellschaft für deutsche Sprache*, Band 5, *Nachträge und Korrekturen*, Berlin-New York, Walter de Gruyter GmbH&Co., 2007, p. 37; D.G.A.S., Inv. nr. 1693, Fond fam. Cantacuzino (Râfov) – Cazimir (1871-1979), f. 17-17v.; „Frankfurter Allgemeine Rhein-Main Zeitung” pe <https://www.trauer-rheinmain.de/traueranzeige/wolfgang-freiherr-von-malsen-tilborch/47735971>.

¹⁶⁴ Constantin Corduneanu, *Nicholas Timiras. In memoriam*, „Contemporanul. Ideea europeană”, București, vol. 7, nr. 33, 15 aug. 1996, p. 16. Date despre N. Țimiraș și la Miron Butariu, *O viață de om. Note autobiografice*, ed. Ion Manea, Los Angeles, Academia Româno-Americană de Arte și Științe, 1991, 395 p., memorialistică referitoare și la alți membri ai exilului românesc (Sabin Manuilă, Emil Ghilezan, Constantin Brâncuși, Ion Rațiu, Nicolae Caranfil). F. Manolescu, *op. cit.*, p. 111.

¹⁶⁵ Vezi Nicolae Țimiraș, *Anii tinereții*, Berkeley, Ara Publications, 1991, 187 p.; Idem, *Rapsodii de vacanță: călătorie în America de Sud*, cuv. înainte Constantin Mihăescu, București, Fundația Culturală „Memoria”, 2002, 284 p. [redactat în urma unei vizite în Peru, Brazilia și Venezuela în iulie-august 1966]; Idem, *Rapsodii de vacanță: călătorie în Italia*, cuv. înainte Constantin Mihăescu, București, Fundația Culturală „Memoria”, 2003, 187 p. De asemenea, vezi Emil Turdeanu, *Modern Romania. The Achievement of National Unity, 1914-1920*, trad. engl. Mabel Gr. Nandriș, reviz. Eric D. Tappe, ed. N. Timiras, Los Angeles, 1988, 145 p. Vezi și contribuția lui N. Țimiraș la Congresul al X-lea al Societății Academice Române pe tema *Romanitate, hispanitate, românită*, intitulată *Sources latines et non-latines dans la prose de Ion Creangă („Moș Ion Roată și Unirea”)*, în „Societas Academica Dacoromana. Acta Philologica”, Romae, tomus V, 1966.

¹⁶⁶ Nicolae Țimiraș, *Lucruri văzute... însemnările unui ziarist*, București, Tipografia Universală N. Ionescu, 1909, 94 p.; Valeriu Braniște, *Correspondență*, vol. 3, 1902-1910, ed. îngrij. Valeria Căliman, Gheorghe Iancu, București, Minerva, 1989, p. 139; *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedie cronologică* (la data 13 decembrie 1908); Nicolae Scurtu, *Însemnări despre un biograf al lui Ion Creangă*, vezi „Revista Conta”, 2 ianuarie 2012, rubrica „Bucureștii vechi și noi”. www.bucurestivechisinoi.ro/2012/01/insemnari-despre-un-biograf-al-lui-ion-creanga-un-documentar-de-nicolae-scurtu/

¹⁶⁷ N. Țimiraș, *Ioan Creangă, după documente vechi, însemnări și mărturii inedite*, București, Edit. Bucovina, 1933, 336 p.; ed. 2, București, „Bucovina” I. E. Torouțiu, 1941, 290 p.; reed. după ed. a 2-a, îngrij. de ed. Daniel Corbu, Iași, Princeps Edit, 2012, 264 p. (Biblioteca „Ion Creangă”, 24).

(1888-1938), născută Creangă, era nepoata prozatorului Ion Creangă (era fiica lui Constantin Creangă – născut în 1860 –, fiu al marelui scriitor)¹⁶⁸. Studiile secundare le-a urmat la Liceul „Mircea cel Bătrân” din Constanța (1926-29), unde a absolvit ca șef al promoției 1930, iar cele superioare la București (la Facultățile de Drept și Litere ale Universității din capitală), încheiate în 1934. A profesat ca avocat la București (1934-36), iar în diplomație a funcționat ca reprezentant al Ministerului Regal al Afacerilor Străine în cadrul Legăției de la Budapesta (1939-40), de la Roma (1940-41), al Consulatului de la Tirana (1941), al misiunilor de la Roma și Vatican (1941-44; 1945-47). Secretar de legație la misiunea noastră de pe lângă Sfântul Scaun, transferat de la reprezentanța de pe lângă Quirinale, Nicolae Țimiraș va deveni, în 1946, după rechemarea lui V. Grigorcea în țară la sfârșitul lui februarie 1946¹⁶⁹, însărcinat cu afaceri¹⁷⁰ al proaspăt înființatei Ambasade a României de pe lângă Sfântul Scaun¹⁷¹. A fost substituit în amintita funcție, la 15 iunie 1947, de juristul și diplomatul Teodor Solacolu, bun cunoscător al vieții politice din Peninsula întrucât fusese atașat, secretar și apoi consilier de presă la Legăția română de la Roma în anii 1927-37¹⁷².

În 1947, în condițiile în care se prefigura arestarea sa la întoarcerea într-o Românie care luase calea comunismului, Nicolae Țimiraș a decis să emigreze în Canada. Ar fi aici de menționat că atât intrarea lui N. Țimiraș în Ministerul Regal al Afacerilor Străine – 1936, cât și ieșirea din acesta au fost legate de perioada când G. Tătărescu se afla la guvernare (ca prim ministru), respectiv era îndepărtat din guvern (din funcția de ministru de Externe). În 1947, Țimiraș era proaspăt căsătorit cu endocrinologul Paola Silvestri (21 iulie 1923, Roma – 12 septembrie 2008, Berkeley, California), absolventă *summa cum laude*, în același an, 1947, a școlii medicale de la Universitatea „La Sapienza” din Roma, după ce obținuse licența la Universitatea din Grenoble, și care provenea dintr-o familie cu tradiție în lumea medicală (unchiul și bunicul erau tot medici) și cu o orientare antifascistă

Gazetarul Nicolae Țimiraș a decedat la Florența în 1950 – fiind înmormântat la Sesto Fiorentino –, după ce, văduv fiind, își urmase fiul mai întâi la Budapesta și apoi la Roma, unde N. Țimiraș fusese trimis în misiune diplomatică.

¹⁶⁸ F. Manolescu, *op. cit.*, p. 716.

¹⁶⁹ De fapt, cu data de 1 ianuarie 1946, ministrul Afacerilor Străine îi ordonase lui V. Grigorcea să îi predea lui N. Țimiraș conducerea Legăției românești de pe lângă Sfântul Scaun. Vaticanul a solicitat însă un decret regal de rechemare, în condițiile în care regele Mihai I îl acreditase pe Grigorcea pe lângă Sfântul Părinte, mai ales că acesta subliniase la Secretariatul de Stat al Sfântului Scaun că exista în momentul respectiv un dezacord între rege și guvernul Groza, cel dintâi refuzând să semneze decretul executivului. V. Grigorcea a fost apoi trecut în retragere cu data de 1 iunie 1946. *România-Vatican*, p. 166, 297-298.

¹⁷⁰ Nicolae Țimiraș a fost prezentat reprezentanților Vaticanului ca însărcinat cu afaceri al României la 7 martie 1946, *ibidem*, p. 295-308.

¹⁷¹ Legăția română pe lângă Sfântul Scaun a fost ridicată la rangul de ambasadă prin decretul regal intrat în vigoare la 23 aprilie 1946. „Monitorul Oficial”, XXVII, nr. 22, 23 aprilie 1946; *România-Vatican*, p. 297.

¹⁷² Solacolu va demisiona din funcție la 30 decembrie 1947. V. Turcuș, Ș. Turcuș, *Un episod diplomatic tulburător: închiderea Legăției române pe lângă Sfântul Scaun (ianuarie 1948)*, „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, Iași, 2014, LI, p. 253-260; *România-Vatican*, p. 309.

manifestată public: tatăl Paolei, statistician, a fost obligat ca în 1924, după ce Mussolini s-a instaurat la putere și a început să își reprime opoziții (vezi asasinarea liderului socialist Giacomo Matteotti în urma alegerilor din 6 aprilie 1924, criza care a urmat și implementarea regimului fascist cu începere din 1925), să se stabilească în Franța¹⁷³.

Nicolae și Paola Țimiraș au reușit să emigreze în Canada cu ajutorul monseniorului Giovanni Montini, secretarul de stat al Sfântului Scaun (viitorul papă Paul al VI-lea), pe care diplomatul român îl cunoscuse în perioada misiunii la Vatican și de care se apropiase la vremea respectivă (pentru a le facilita expatrierea, astfel încât familia să aibă siguranța unui venit încă de la plecare și a unui loc de muncă, Montini a sprijinit-o pe Paola Țimiraș în obținerea unui post de medic la un spital administrat de o misiune catolică)¹⁷⁴. Cuplul s-a mutat la Montreal, unde N. Țimiraș a fost angajat al firmei de avocați Lacoste&Lacoste (în anii 1947-53)¹⁷⁵, iar Paola Silvestri-Țimiraș a studiat medicina experimentală și chirurgia, concentrându-se pe munca de cercetare și obținându-și doctoratul în 1952 cu o teză pe tema influenței stresului asupra sistemului imunitar pe baza efectelor hormonilor adrenocorticali, lucrare pregătită în laboratorul profesorului Hans Selye, „părintele fiziologiei stresului”, unde a fost colegă cu francezul Roger Guillemin (specialist în neurologie și laureat al Premiului Nobel pentru medicină în 1977)¹⁷⁶, activitatea desfășurată aici și expertiza obținută contribuind la angajarea ei pe un post de asistent universitar la Departamentul de Fiziologie al Universității din Montreal. În perioada în care a rezidat în Canada, N. Țimiraș a deținut funcția de reprezentant al Comitetului Național Român în Canada (era vorba despre organismul constituit la 6 aprilie 1949 ca un guvern al României în exil, cu sediul la New York și confirmat de regele Mihai, comitet care își afirma legitimitatea pe baza recunoașterii valabilității în exil a Constituției din 1923 și a prerogativelor regale)¹⁷⁷. Din anul

¹⁷³ Date biografice despre Paola Silvestri în Bob Sanders, *UC Berkeley Press Release. Paola Timiras, researcher on aging, dies at 85*, pe http://www.berkeley.edu/news/media/releases/2008/09/17_timiras.shtm.

¹⁷⁴ În 1967 familia Țimiraș, atunci numărându-i și pe cei doi copii ai cuplului, s-a întors să viziteze Italia și a fost primită în audiență de Giovanni Montini (devenit din 1963 papă cu numele de Paul al VI-lea). Date la Ionuț Stănescu, *Urmasii lui Ion Creangă, pe coasta Oceanului Pacific*, 20 octombrie 2011 pe ionutstanescu.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=329:urmasii-lui-ion-creang-pe-coasta-oceanului-pacific&catid=38:dosare&Itemid=100

¹⁷⁵ F. Manolescu, *op. cit.*, p. 716.

¹⁷⁶ Terry E. Machen, Gary L. Firestone, John G. Forte, Essie Meisami, *In memoriam Paola S. Timiras, Professor of Cell and Developmental Biology, Emerita, UC Berkeley, 1923-2008*, pe http://senate.universityofcalifornia.edu/_files/inmemoriam/html/paolastimiras.html

¹⁷⁷ Aflat sub președinția lui Nicolae Rădescu la început (fost președinte al Consiliului de Miniștri), apoi reorganizat în 1950 sub conducerea lui Constantin Vișoianu (fost ministru de Externe), Comitetul Național Român avea ca organe de presă „La Nation Roumaine” (publicație care a apărut la Paris în perioada 1948-73) și „România” (tipărită la New York în anii 1956-73) și era sponsorizat de National Committee for a Free Europe cu sediul la New York. Reprezentanții Comitetului Național Român în diferite țări erau membri ai vechiului corp diplomatic regal, aflați în exil (în 1951, spre exemplu, în Anglia era reprezentant Grigore Constantinescu – fost însărcinat cu afaceri al României la Londra, în Belgia era

1954, N. Țimiraș s-a stabilit în S.U.A., unde și-a obținut în 1959 licența la Facultatea de Litere, specializarea limba italiană, a Universității Berkeley din California (doctoratul l-a susținut aici în 1978)¹⁷⁸, munca în diplomație determinându-l să aprofundeze pasiunea pentru limbile străine moștenită de la tatăl jurnalist (diplomatul român cunoștea bine engleza, franceza, spaniola, italiana și germana)¹⁷⁹. N. Țimiraș a funcționat ca instructor pentru limbi străine la Școala Militară din Monterey (California) – Army Language School din subordinea Ministerului Apărării al S.U.A. –, în anii 1953-56, apoi ca asistent la Catedra de Italiană a Facultății de Litere de la Universitatea Berkeley, iar după obținerea licenței de la Berkeley, ca profesor la Colegiul Contra Costa din California (1959-80). A continuat să fie activ în organisme exilului românesc, fiind membru al Academiei Româno-Americane de Arte și Științe¹⁸⁰ (a ocupat funcția de casier în

Alexandru Stănescu – fost consul al României la Bruxelles, în Germania, Traian Gallin – fost consul general la Berlin, în Italia, Vladimir Ionescu și N. Petrescu-Comnen, în Portugalia, Alexandru Totescu – fost însărcinat cu afaceri al României la Lisabona, în Suedia, M. Giuroiu – fost secretar cultural și de presă la Stockholm, în Turcia, Aurel Decei etc.). F. Manolescu, *op. cit.*, p. 183-186.

¹⁷⁸ Soția sa, Paola Silvestri, a devenit unul dintre cei mai importanți specialiști în geriatrie din S.U.A., publicând numeroase cercetări pe tema fiziologiei îmbătrânirii. A profesat, de asemenea, la Universitatea din Berkeley, devenind din 1955 membră a corpului academic al Departamentului de Fiziologie și Anatomie, după ce vreme de un an a predat la Departamentul de Farmacologie de la Școala Medicală a Universității din Utah (Salt Lake City). Paola Silvestri Țimiraș a rămas cadru universitar la Berkeley, funcționând la facultate din 1958, unde a devenit profesor în 1967 și a condus Departamentul de Fiziologie și Anatomie din 1978 până în 1984. Ulterior a fost profesor la Departamentul de Biologie Moleculară și Celulară, din 1989, atunci când s-a constituit amintitul departament. A funcționat vreme de doi ani, în anii '90, ca director la Bordeaux al Programului pentru Studii în Străinătate al Universității Berkeley și s-a retras în 1994, însă a fost rechemată ca profesor emerit să îndrume cercetările de laborator și să susțină o serie de cursuri. S-a remarcat în domeniul dezvoltării fiziologice și îmbătrânirii, publicând în 1972 prima cercetare în domeniu, *Developmental Physiology and Aging* (New York, Macmillan, X+692 p.) și dedicându-și cercetările îmbătrânirii sănătoase. A scris și editat mai bine de 420 de articole și 15 cărți pe teme de geriatrie, îmbătrânire, gerontologie și fiziologia dezvoltării umane (vezi mai ales *Handbook of Human Growth and Developmental Biology*, Boca Raton, CRC Press, 1988-91; *Physiological Basis of Geriatrics*, New York-London, Macmillan Pub. Co-Collier Macmillan, 1988, X+467 p.; *Physiological Basis of Aging and Geriatrics*, 2 ed., Boca Raton, CRC Press, 1994, 326 p.; 3 ed., Boca Raton, CRC Press, 2003, 454 p.; 4 ed., New York, Informa Healthcare, 2007, VIII+407 p., precum și colaborările la reviste precum „Endocrinology”, „The American Journal of Physiology”, „Journal of Gerontology”). S-a numărat printre fondatorii International Society of Developmental Neuroscience, fiind și primul președinte al organismului (1978-81). A fost vicepreședinte și președinte al Societății Internaționale de Psihoneuro-endocrinologie (1974-82). În 2001 a avut inițiativa fondării Centrului pentru Cercetarea și Educația Îmbătrânirii (C.R.E.A.), care a reunit specialiști de la Universitățile din California, Berkeley și Laboratorul Național Lawrence Berkeley, continuând activitatea de cercetare și publicând la 80 de ani o lucrare în limba franceză pe tema stresului și a longevității (vezi *Stress, Adaptation, Longevite*, 2004).

¹⁷⁹ Horia Georgescu, *Pentru cauza românească. Articole scrise de Horia Georgescu în limba română, editate de soția sa și apărute în diferite publicații din exil*, București, Univers Enciclopedic, 1998, p. 198 (H. Georgescu a fost coleg cu N. Țimiraș la Ministerul Regal român al Afacerilor Străine).

¹⁸⁰ The American Romanian Academy of Arts and Sciences a fost un organism înființat din inițiativa moseniorului Octavian Bârlea – de asemenea inițiator al Societății Academice Române – la Los Angeles în anul 1975. Printre membrii săi marcanți s-au numărat Dan Cernovodeanu, George Ciorănescu, Eugen Coșeriu, Ioan Petru Culianu, Mircea Eliade, Vlad Georgescu, Vintilă Horia, Virgil Ierunca,

anii 1976-78, iar din 1978, după plecarea din S.U.A. a moseniorului Octavian Bârlea și până în 1981, pe cea de *Acting President*)¹⁸¹. A încetat din viață la Berkeley în 1996, supraviețuindu-i soția și cei doi copii: Mary Letitia Țimiraș, n. 1956, medic specializat în geriatrie – a studiat la Pomona și Georgetown și a funcționat ca medic în clinici din California, Colorado, New Jersey și statul Washington (Wenatchee Valley) – și Paulo Francesco Țimiraș, n. 1962, peisagist la Richmond Field Station al Universității Berkeley, stabilit în orașul Pinole din ținutul californian Contra Costa¹⁸².

Mihai Cămărășescu (1898-1956), diplomat de carieră, a funcționat la sfârșitul anilor '30 și începutul deceniului următor ca prim secretar de legație la Lisabona, deținând acolo interimatul misiunii din vara lui 1937 – când ministrul României în Portugalia, Al. Duiliu Zamfirescu, fiul cunoscutului scriitor și om politic, a fost transferat la Varșovia – și până în primăvara lui 1938¹⁸³, secondându-l apoi pe Lucian Blaga, atunci când acesta din urmă a ocupat postul de ministru plenipotențiar al României în Portugalia (1 aprilie 1938 – 1 aprilie 1939)¹⁸⁴ și fiind coleg de legație, la începutul anilor '40, cu Mircea Eliade¹⁸⁵. Văr al lui G. Tătărescu, Cămărășescu a fost clar influențat de orientarea politică a acestuia și a beneficiat de pe urma legăturii de rudenie pentru a-și croi un drum în lumea diplomației românești. Era frate cu Nissa (Nisa) Cămărășescu¹⁸⁶, apropiată a familiei regale,

Eugen Ionescu, Monica Lovinescu etc. Congresele anuale ale asociației se desfășurau în incinta unor universități nord-americane sau, mai rar, în Europa. Organismul a publicat două periodice mai importante: „Buletinul A.R.A.”, respectiv „Journal of the American Romanian Academy of Arts and Sciences”. F. Manolescu, *op. cit.*, p. 29-31.

¹⁸¹ Sever Pop, Rodica Doina Pop, *Encyclopédie linguistique*, Louvain, 1960, p. 203; F. Manolescu, *op. cit.*, p. 29; Kurt W. Treptow, *Romania: A Crossroads of Europe*, Center for Romanian Studies, 2002.

¹⁸² Terry E. Machen, Gary L. Firestone, John G. Forte, Essie Meisami, *op. cit.*; I. Stănescu, *op. cit.*

¹⁸³ Pavel Țugui, *Lucian Blaga, subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Străine*, în *Lucian Blaga în diplomația românească*, îngr. George G. Potra, Sebeș, 2011, p. 106-107.

¹⁸⁴ Vezi documentele din 8 aprilie 1938 și din ianuarie 1941 în „Manuscriptum”, Muzeul Literaturii Române, vol. 29, 1-2/1998 (110/111), p. 164 (număr dedicat scriitorilor diplomați, între care și L. Blaga); „Revista Arhivelor”, București, Arhivele Naționale ale României, 2001, vol. 63-64, p. 76. Vezi și *Jurnal Lucian Blaga în «însemnările zilnice» ale Corneliiei Brediceanu*, prez. Dorli Blaga, „Manuscriptum”, vol. 13, nr. 1/1982 (46), p. 140-144; Lia-Maria Andreiță, *Lucian Blaga, diplomatul*, „România literară”, nr. 24, 20/06/2008-26/06/2008 (rubrica „Istorie literară”); Ion Floroiu, *Lisabona – ultimul post diplomatic al lui Lucian Blaga*, în *Lucian Blaga în diplomația românească*, p. 63-79 (vezi și p. 182, 225 cu o fotografie cu Lucian, Cornelia și Dorli Blaga, Mihail Cămărășescu și soția la 18 mai 1938, după prezentarea scrisorilor de acreditare ale lui Blaga în calitate de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Lisabona). Se pare că venirea lui Blaga în fruntea misiunii de la Lisabona nu a fost apreciată de diplomații de carieră (în memorialistica sa, Octav Vorobchievici, atașatul militar al României de la Lisabona și apropiat al lui Ion Antonescu, reține că Mihail Cămărășescu și-ar fi exprimat rezerva în legătură cu numirea lui Blaga la conducerea legației, fiind „șocat până la jignire de numirea unui plenipotențiar outsider, pe deasupra... poet!”, despre care nu știa „ce-a mâzgălit” și pe care îl considera lipsit de morga necesară funcției, considerând că se va duce „pe apa sămbetei acel aer de distincție, adevărată comandorie menită să ornamezeze o legație”. Ilie Rad, *Octav Vorobchievici: Cu Lucian Blaga în Portugalia*, „Tribuna”, Cluj, s.n., a. IV, nr. 67, 16-30 iunie 2005, p. 5-6.

¹⁸⁵ Centenar Mircea Eliade (1907-1986). *Raport diplomatic inedit*, „Revista 22”, București, a. XV, nr. 887, 9 martie-15 martie 2007.

¹⁸⁶ Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, Vol. III (1941-1942), ed. de Marcel-Dumitru Ciucă, Narcis Dorin Ion, București, Edit. Silex, 1996, p. 86. Pentru Mihai Cămărășescu vezi și p. 31, 63, 73, 86, 90, 93.

ajutoarea comandantei Asociației Cercetașelor României din 1930, principesa Ileana¹⁸⁷ – pe care Carol al II-lea a îndepărtat-o din amintita funcție de comandă, având o viziune proprie asupra organizării mișcării de tineret – și membru, din 1937, în comitetul de conducere al Străjeriei, instituție prin excelență regalistă, creată de Carol al II-lea pentru a contrabalansa Mișcarea Legionară și inspirată de modelul Hitlerjugend-ului¹⁸⁸. Nissa Cămărășescu și sora acesteia, Ana (Anicuța) Cămărășescu¹⁸⁹, făceau parte din cercul principesei Ileana. Erau fiicele lui Toma Cămărășescu, prefect de Gorj, membru al Partidului Conservator-Democrat, senator și filantrop (a contribuit pe la 1880 la refacerea bisericii actualei mănăstiri Sf. Ioan Botezătorul Cămărășescu din apropiere de Tg. Cărbunești, construită pe la 1780 de polcovnicul Mihail Colțescu și moștenită în familia Cămărășescu în urma căsătoriei ultimei descendente a Colțeștilor, Anica Colțescu, născută în 1850, cu Iorgu Cămărășescu)¹⁹⁰. Soția lui Toma Cămărășescu, Nissa (Nisa) Cămărășescu¹⁹¹, era unul dintre cei opt copii ai pitarului Zamfir Pârâianu, bogat proprietar de terenuri din Gorj, subprefect de Gorj în 1848 și prefect în 1861, și ai Sevastiței Frumușanu, fiica logofătului Constantin Frumușanu. Ar fi de amintit aici că Mihai Cămărășescu era prin Pârâieni rudă cu Gheorghe Tătărescu, întrucât cele cinci fete ale lui Zamfir Pârâianu se căsătoriseră după cum urmează: Maria, cu Athanasie Moschuna (bunicul pe linie paternă al lui Mircea Moschuna-Sion), Paulina, cu Iancu Carabatescu (deputat și

¹⁸⁷ Principesa Ileana era comandanta Marii Legiuni, iar Nissa Cămărășescu era ajutoarea comandantei Marii Legiuni. Date în plus în <http://cercetasia.blogspot.ro/2011/01/cercetasele-romaniei.html>.

¹⁸⁸ Straja Țării îl avea în frunte pe Marele Străjer, adică regele Carol al II-lea, iar ca și comandant suprem pe proaspătul colonel Teofil Sidorovici. Din comitetul de conducere făceau parte Nissa Cămărășescu și generalul Ion Manolescu (care fusese ajutorul comandantului cercetașilor din anii 1928-32, anume principele Nicolae). Se pare că amintita componentă a conducerii Străjeriei i-a fost sugerată lui Carol al II-lea de Elena Lupescu. Vezi Teofil Gh. Sidorovici, căpitan Marin I. Georgescu, *Sub poală de codru verde. Manualul taberelor străjerești*, București, Tip. „Bucovina” I. E. Torouțiu, 1936, 528 p. (apărut și la Edit. Marvan S.A.R. în 1938); Mirela Crâșnic, *Straja Țării: activitatea și evoluția ei (1934-1940)*, Târgoviște, Universitatea „Valahia”, 2008, 302 f. (teză de doctorat, cond. șt. prof. univ. dr. Gheorghe Sbârână). De asemenea, pentru datele generale asupra organizației, vezi povesteauincercetas.blogspot.ro/2009/09/strajeria.html.

¹⁸⁹ Cele două surori Cămărășescu, Nissa și Anicuța, au fost și susținătoare ale cercului literar și grupului ortodox de rugăciune organizat de Valeria Sadoveanu în apropierea mănăstirii Văratec după moartea soțului ei, scriitorul Mihail Sadoveanu. Reunit în casa mamei Benedicta Braga, una dintre monahiile Văratecului, unde era găzduită și Valeria Sadoveanu, după ce casa unde locuise cu scriitorul fusese transformată în muzeu, cercul literar și ortodox amintit întrunea pe fetele lui Sadoveanu, pe poeta Lili (Ștefana Velisar) Teodoreanu – soția scriitorului Ionel Teodoreanu și fiică a diplomatului Ștefan Lupașcu și a Mariei Mazurier, de origini franceze –, pe surorile Cămărășescu, pe istoricul literar Zoe Dumitrescu-Bușulenga etc. Vezi articolul *Principesa Ileana, evocată de o „prințesă” a Spiritului românesc: Zoe Dumitrescu Bușulenga* pe <https://monarhiasalveazaromania.wordpress.com/2016/01/16/zoe-busulenga-maica-benedicta-si-principesa-ileana-maica-alexandra-in-1967/>.

¹⁹⁰ Date despre monument în <http://judeteonline.ro/turism/manastiri/manastirea-sf-ioan-botezatorul-camarasescu.html>.

¹⁹¹ Atât Toma Cămărășescu (care a decedat în 1916, lăsând în urmă doi copii minori), cât și soția sa Nissa Pârâianu sunt înmormântați în pridvorul bisericii mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul Cămărășescu.

prefect de Gorj, de orientare liberală), Speranța, cu generalul Nicolae Tătărescu, provenit dintr-o familie de moșneni înstăriți din satul Vlădueni, județul Gorj (deveniți părinți ai politicianului liberal Gheorghe Tătărescu), Nissa, cu Toma Cămărășescu și Sevastița, cu Mihai Bădulescu¹⁹².

În perioada în care a funcționat ca secretar de legație la Lisabona, Mihai Cămărășescu, în pofida poziției oficiale¹⁹³, a susținut îndeaproape acțiunile și interesele lui Carol al II-lea aflat în exil și i-a furnizat confidențial fostului suveran informații utile¹⁹⁴ (de multe ori prin intermediul scrisorilor surorii Nissa). Ca însărcinat cu afaceri la Roma, având atunci rangul de consilier de legație¹⁹⁵, și-a manifestat pozițiile pro-aliat, mai ales că era în anii proximi sfârșitului celui de-Al Doilea Război Mondial și în perioada imediat următoare. În aprilie 1946 funcționa la reprezentanța României de la Roma¹⁹⁶. În perioada în care G. Tătărescu a fost ministru de Externe în guvernul Groza, cel dintâi l-a numit pe Cămărășescu ministru al României la Bruxelles, funcție din care a demisionat forțat la sfârșitul anului 1947, în urma căderii lui Tătărescu.

În iulie-august 1944, M. Cămărășescu era consilier de legație în misiunea diplomatică de pe lângă Sfântul Scaun și funcționa în respectiva reprezentanță diplomatică și la sfârșitul anului 1945, când i-a remis ministrului Grigorcea, din ordinul vicepreședintelui Consiliului de Miniștri și ministru al Afacerilor Străine al României, Gheorghe Tătărescu, ordinul prin care șefului misiunii noastre de pe lângă Sfântul Scaun i se cerea să predea conducerea Legației, cu data de 1 ianuarie 1946, diplomatului Nicolae Țimiraș, acesta din urmă devenind însărcinat cu afaceri al României pe lângă Vatican la începutul lunii martie a anului respectiv¹⁹⁷.

Monseniorul Aloisie Ludovic Tăutu (născut la 23 decembrie 1895 la Terebești, în județul Satu Mare, decedat la Roma la 28 septembrie 1981) s-a remarcat prin activitatea sa canonică în sprijinul Bisericii Române Unite și prin lucrările de teologie și istorie¹⁹⁸. Provenea dintr-o familie săracă și rămăsese orfan de tată de la patru ani, fiind ajutat constant de preotul Constantin Lucaciu, fratele lui Vasile Lucaciu.

¹⁹² Constanța Badea, Petronela Badea, Mihai Pârâianu, *Pârâienii Valahiei*, p. 182.

¹⁹³ Generalul Ion Antonescu îi cerea să fie purtătorul de cuvânt în fața lui Salazar al protestelor guvernului român pentru faptul că guvernul portughez l-a primit pe Carol al II-lea. Mircea Eliade, *Jurnalul portughez și alte scrieri*, vol. I, ed. Sorin Alexandrescu, Florin Țurcanu, Mihai Zamfir, București, Humanitas, 2006, p. 399.

¹⁹⁴ Vezi Carol al II-lea al României, *Însemnări zilnice. 1937-1951. 8 septembrie 1940 – 19 mai 1941, Caietele 11 A (urmare) – 11 B*, vol. IV, p. 309 (precum și p. 68, 177, 212, 223, 239, 244, 247, 355).

¹⁹⁵ În calitate de trimis al României la Roma, consilierul de legație Mihai Cămărășescu făcea un apel pentru ajutorarea populației din România, lovită la momentul respectiv de sărăcie și foame. „Fără a sta pe gânduri – scria I. C. Drăgan, care primise apelul prin doamna Tessa Foschiatti-Roman –, am cumpărat 2 vagoane de orez și le-am trimis în România, gândindu-mă la sutele de mii de copii sortiți să pribegescă dintr-o provincie în alta, prin CARS spre a fi salvați de foamete și de molime.” Iosif Constantin Drăgan, *Prin Europa*, vol. 3, p. 297.

¹⁹⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Dosar 217/1943-1951, Italia 2, Vol. 1, f. 46-49.

¹⁹⁷ *România-Vatican*, p. 297 (vezi nota 2 la doc. 167).

¹⁹⁸ Vezi date în Lucian D. Periș, *Aloisie Tăutu. Aspecte din opera istorică*, Blaj, Edit. Buna Vestire, 2003, 170 p.; *Dicționarul teologilor români, pe biserica.org/WhosWho/DTR/T/LudovicTautuAloisie.html*.

După perioada studiilor liceale (urmate la Liceul „Samuil Vulcan” din Beiuș în anii 1907-15), s-a îndreptat spre Viena (unde a frecventat Facultatea de Teologie în anii 1915-19). Și-a completat pregătirea după război la Roma și a obținut, în capitala Italiei, doctoratul în 1921, acolo fiind – în același an – hirotonit preot. Până în 1937 a fost profesor de teologie la Beiuș și Oradea (profesor de religie și limba latină la Liceul de fete „Mihail Pavel” din Beiuș în anii 1921-22, profesor de teologie dogmatică și, din 1929, de teologie morală la Academia Teologică Unită din Oradea, în perioada 1922-37, în paralel fiind profesor de religie la elevii uniți de la Școala Normală de băieți, Liceul de fete „Oltea Doamna” și Școala Comercială de fete din Oradea), iar din anul respectiv a fost delegat în Comisia pontificală istorică de la Roma, însărcinat cu strângerea și publicarea corespondenței papale. Din 1937 a fost, în paralel, și preot la biserica română unită din Roma, precum și consilier ecleziastic la Legația românească de la Vatican (1937-47). A publicat lucrări de istorie și teologie în țară până pe la mijlocul anilor '30 (vezi *Primatul papilor în istorie*¹⁹⁹, *Drepturi și datorii în familia creștină*²⁰⁰, *Compendiu de teologie morală*²⁰¹ sau traducerea din Alfonso Rodriguez, *Calea desăvârșirii creștinești*²⁰²), fiind în 1925-37 redactor al ziarului „Vestitorul”, organul oficial al Eparhiei Unite a Oradiei, iar din anii '40 a tipărit studii teologice și istorice la Roma și München – vezi *I Rumeni*²⁰³, *Discuțiile teologice la Sinodul unionist de la Ferrara-Florența (1438-1439)*²⁰⁴, *Dionisie Smeritul, o podoabă a Bisericii noastre strămoșești*²⁰⁵, *Saggio di storia ecclesiastica romena*²⁰⁶ –, fiind inițiatorul publicației „Acta Historica”, periodic al Societății Academice Române (tomul I apărut la Roma, celelalte la München), redactor al revistelor „Suflet Românesc. Revistă de cultură creștină”²⁰⁷ (1949-1952) și „Buna Vestire. Organ de zidire creștină” (1962-1968), ambele apărute la Roma, unde au văzut lumina tiparului numeroase contribuții ale sale²⁰⁸. A publicat la Roma 15 volume de acte papale destinate unor popoare de rit oriental, mergând

¹⁹⁹ Oradea, 1926, 224 p.

²⁰⁰ Oradea, 1931, 36 p.

²⁰¹ Vol. 1-2, Oradea, 1931-32, 319+932 p.

²⁰² 2 vol, Oradea, 1933, 414+400 p.

²⁰³ „Oriente Cristiano e Unità della Chiesa”, Palermo, 1940, V, n. 5, p. 105 sqq.; 1941, VI, p. 5-10, 39-45, 54-59; Roma, 1942, 32 p.

²⁰⁴ Roma, 1965 (extr. din „Buna Vestire”).

²⁰⁵ ed. II, Roma, 1967.

²⁰⁶ „Acta Historica”, ed. de Societas Academica Dacoromana, München, tomus VIII, 1968.

²⁰⁷ Vezi în revistă contribuțiile lui A. L. Tăutu, *Fii om de principii*, a. I, nr. 1, ian. 1949, p. 8-10; Idem, *Cine a fost Sf. Niceta Remesianul*, a. I, nr. 2, febr. 1949, p. 6-9; Idem, *Când vom avea și noi un sfânt canonic?*, a. I, nr. 3, mart. 1949, p. 11-14; Idem, *Simbolul credinței*, a. I, nr. 5, mai 1949, p. 7-9; Idem, *Este necesară o unire a bisericilor?*, a. I, nr. 6, iun. 1949, p. 11-14; Idem, *Pentru ce nu se poate face unirea bisericilor*, a. I, nr. 7, iul. 1949, p. 8-12; Idem, *Nicolae Bălcescu a murit greco-catolic*, [a. I], nr. 8-9, aug.-sept. 1949, p. 14-18; Idem, *Unirea calomniată*, a. II, nr. 3-4, iul.-dec. 1950, p. 138-153 (nr. dedicat Unirii românilor ardeleni cu Roma, 1700-1950).

²⁰⁸ Vezi cele două volume omagiale din „Buna Vestire” (*Omagiu canonicului Aloisie Ludovic Tăutu cu ocazia împlinirii etății sale de 80 de ani. Opere*, Roma, Tip. Univ. Gregorienne, vol. I-II, 1975, 434+350 p).

până la pontificatul lui Martin al V-lea (1417-1431)²⁰⁹.

Datele biografice prezentate mai sus vin astfel cu o serie de lămuriri privitoare la motivațiile poziției politice pe care au adoptat-o diplomații. Mai întâi ar fi de observat că au intrat în Vatican, punându-se în mod nemijlocit sub protecția Sfântului Scaun, șeful misiunii și doi dintre colaboratorii mai importanți, dar nu primul secretar al Legației, care ar fi fost al doilea, după ministrul plenipotențiar Grigorcea, îndreptățit să primească imediat umbrela acoperitoare a statului pontifical. M. Moschuna-Sion a ales în schimb să adopte o poziție filoaliată – apropiat fiind de cercurile liberale din țară, nepot al lui G. Tătărescu, așa cum am menționat în precedentă – și, mai mult, fiind cel mai înalt în rang diplomatic în cadrul Legației dintre funcționarii misiunii aflați în Roma preluată de forțele anglo-americane, s-a făcut purtătorul de cuvânt în discuțiile cu oficialitățile vaticane al celor care înțelegeau în momentele respective să se disocieze de guvernul antonescian (consilierul Mihai Cămărășescu, rudă cu M. Moschuna-Sion și văr al lui G. Tătărescu) și secretarul N. Țimiraș (la rândul său filo-aliat convins, intrat în diplomație în 1936, în perioada guvernării liberale a lui Tătărescu și care a părăsit diplomația românească odată cu căderea acestuia din urmă de la putere, în 1947), care va ocupa o poziție importantă în cadrul misiunii noastre pe lângă Sfântul Scaun în anii 1946-47, după ce Grigorcea a fost trecut în retragere. Excursul asupra biografiei fiecărui diplomat în parte ne indică și faptul că M. Moschuna-Sion și N. Țimiraș au beneficiat, în perioada postbelică, de sprijinul nemijlocit al organismelor direct relaționate cu guvernul SUA, oglindind o dată în plus consecvența amintitilor foști membri ai corpului diplomatic român față de poziția adoptată la Roma în 1944. În plus, ar fi de menționat că toți cei trei diplomați au deprins sau păstrat în cadrul familiei (cea de origine sau cea prin alianță) amintita propensiune antifascistă (valabilă în cazul rudelor filoliberale ale lui Tătărescu, ca și în cazul lui Țimiraș, căsătorit cu o italiancă provenind, așa cum am amintit, dintr-o familie cu decise orientări antifasciste).

În incinta Vaticanului au intrat la începutul lunii iulie 1944 acei diplomați care simpatizau dreapta românească (Grigorcea, care a fost trimis în misiune la Sfântul Scaun de guvernarea legionară în toamna anului 1940, după ce fusese pus în disponibilitate în vremea dictaturii regale, la 28 noiembrie 1938, contextul fiind acela al vizitei fără prea mare succes al regelui Carol al II-lea în Anglia, unde Grigorcea era trimis extraordinar și ministru plenipotențiar, și în Franța în zilele de 12-20 noiembrie 1938, vizită întreprinsă din dorința de a obține sprijin politic în condițiile evoluțiilor pe scena politică europeană, precum și ale lichidării Mișcării Legionare în luna noiembrie 1938 – vezi asasinarea liderilor grupării ordonată la 24 noiembrie și executată la 30 noiembrie, în siajul actelor de violență comise de extrema dreaptă românească în perioada respectivă și al supărătoarelor cereri ale lui Hitler de eliberare a liderilor legionari –; Scorțescu, considerat un reprezentant

²⁰⁹ Romae-Città del Vaticano, Typis P. Universitatis Gregorianae-Typis Polyglottis Vaticanis, 1943-71.

diplomatic important al guvernului antonescian și care, după război, a ales să se apropie de emigrația românească din America de Sud, în marea ei parte de extremă dreaptă, și Galiță²¹⁰), iar pentru cei fideli guvernului antonescian care nu au mai avut loc ori s-au situat pe o poziție contra-aliată fermă (Horia Roman) s-a optat pentru imediata trimitere spre țară, pentru a nu mai rămâne într-o Romă controlată de aliați (Horia Roman și-a păstrat, de altfel, poziția naționalistă fermă – așa cum reiese și din excursul biografic cuprins în studiu – și în anii exilului, fiind un apropiat al lui Iosif Constantin Drăgan și colaborând în primii ani de după război la publicația editată de acesta din urmă).

Profesorul E. Panaitescu – care a adoptat în toamna anului 1940 o atitudine de detașare față de guvernarea legionară (să nu uităm că era căsătorit cu Maria-Sofia Lahovary-Krețulescu și fusese un apropiat al înaltelor cercuri liberale: a fost deputat și a reușit să determine Banca Națională a României să sponsorizeze masiv la începutul anilor '30 construcția noului edificiu al Accademiei di Romania din Valle Giulia), fiind înlocuit atunci în funcția de director al Școlii Române de la Roma cu o persoană fidelă extremei drepte românești, Dumitru Găzdaru (care la rândul său a preferat după război exilul în America de Sud), și primind de la mareșalul Antonescu la începutul lui ianuarie 1941, drept compensare, numirea pe un post de consilier la Legăția noastră de pe lângă Vatican – a continuat să locuiască la Roma, în cartierul rezidențial Parioli și să își desfășoare cercetările în calitate de persoană particulară, de specialist agreeat de Sfântul Scaun, de aceea conservând protecția acestuia. De amintit aici că, nu întâmplător, Panaitescu adresa la 12 iulie 1944 (exact în ziua în care au intrat în incinta Vaticanului ambasadorul român și cei doi consilieri²¹¹), o scrisoare profesorului Giuseppe Lugli, atunci consilier științific al Școlii Române de la Roma, căruia îi încredința, în acele momente tulburi, dată fiind autoritatea sa științifică în lumea academică italiană și aceea de colaborator la proiect, custodia reproducerilor reliefulor Columnei lui Traian, pentru a fi ferite de jafuri și distrugere²¹². În formula amintită, de specialist agreeat de Vatican, profesorul Panaitescu și-a continuat misiunea pe lângă Sfântul Scaun până în octombrie 1946²¹³, situația ulterioară din România determinându-l să aleagă calea exilului. Într-un mod similar, Aloisie Tăutu, bucurându-se de neutralitatea conferită de haina religioasă în momentul dificil din vara lui 1944, nu a suscitât vreă obiecție ridicată de autoritățile aliate împotriva rezidenței sale în afara zidurilor Vaticanului²¹⁴. De remarcat că va rămâne la rândul său în exil, ca mare parte a corpului diplomatic al României interbelice.

²¹⁰ De reținut că Vasile Grigorcea și T. Scorțescu s-au numărat printre personalitățile din exilul românesc în Italia cele mai vizate de Securitatea comunistă. A. Stângaciu, *op. cit.*, p. 31.

²¹¹ *România-Vatican*, p. 287.

²¹² V. Turcuș, *Din raporturile intelectualității universitare clujene interbelice*, p. 186, 220-221.

²¹³ Despre ultimii doi ani ai misiunii lui Panaitescu, a cărui însărcinare oficială ar fi expirat oricum la 1 octombrie 1944, vezi V. Turcuș, *op. cit.*, p. 185-189.

²¹⁴ Relativ la misiunea lui A. Tăutu în cadrul Legăției României de pe lângă Sfântul Scaun, vezi V. Turcuș, Ș. Turcuș, *Un episod diplomatic tulburător*, p. 257.

ANEXĂ²¹⁵COPIAR. AMBASCIATA D'ITALIA
PRESSO LA SANTA SEDETELESPRESSO N. 311/216
AL REGIO MINISTERO DEGLI AFFARI ESTERIROMA

Roma, li 14 Agosto 1944

OGGETTO: Situazione Legazione di Romania presso la Santa Sede.

In merito alle varie voci sparse in questi giorni sull'atteggiamento assunto dai componenti della Legazione di Romania presso la Santa Sede verso il loro governo dopo il 5 giugno, ho potuto avere in Vaticano le seguenti precisazioni.

Come noto il personale della Legazione di Romania presso la Santa Sede si era notevolmente accresciuto in seguito all'assunzione di alcuni funzionari che già facevano parte della Legazione di Romania presso il Quirinale, quando questa cessò di funzionare dopo il 9 settembre²¹⁶.

Secondo tali informazioni la situazione dei predetti funzionari sarebbe oggi la seguente:

Il Ministro Grigorcea, il Ministro Consigliere Scortzesco e il Consigliere Galitza sono entrati in Vaticano con le loro famiglie. È rimasta ancora nella propria abitazione, per ragioni di salute, soltanto la Signora Grigorcea presso la quale si trova anche la figlia²¹⁷.

Per quanto riguarda il Consigliere Prof. Panaitescu, è stato deciso che egli non faccia più parte del Corpo Diplomatico e che rimanga a Roma a titolo privato per proseguire i suoi studi di archeologia nei quali è eminente. Egli ha mantenuto pertanto il suo domicilio e continua i suoi studi sulla Colonna Traiana conservando la protezione della Santa Sede.

L'Addetto Signor Roman si è dichiarato fedele al suo Governo, e non potendo essere accolto in Vaticano, per le note ragioni di principio e di spazio, è stato avviato per il rimpatrio, insieme agli altri diplomatici appartenenti a Paesi nemici, a Taormina dove trovasi tuttora.

Il Consigliere Camarachesco, il Primo Segretario Moshuna Sion con la Famiglia e il Segretario Timiras pur avendo fatto intendere il [in] modo inequivocabile, la loro adesione alla causa alleata, non hanno per altro fornito alla Santa Sede alcun chiarimento „ufficiale” circa il loro atteggiamento.

²¹⁵ Vezi documentul la Ministero degli Affari Esteri, Roma, Archivio Storico Diplomatico, Fond Affari Politici, 1931-1945, Romania, busta 19 (1944-1945), nepaginat.

²¹⁶ În cadrul ceremoniei de prezentare a acreditării pe lângă Sfântul Scaun a trimisului extraordinar și ministru plenipotențiar al României, Vasile Grigorcea, audiență desfășurată la 27 octombrie 1943, a fost introdusă la Vatican și suita acestuia, compusă din cei doi funcționari nou numiți ai Legației, consilierul de legație Teodor Galitza și primul secretar de legație, Mircea Moschuna-Sion. *România-Vatican*, p. 277.

²¹⁷ Soția lui Vasile Grigorcea, Graziella Nanu-Grigorcea, va muri în exil la începutul anilor '50. Documentul face referire și la fiică, Anna Maria Grigorcea, care a rămas alături de mamă în Roma preluată de Aliați.

La Segreteria di Stato è stata peraltro avvertita „a titolo confidenziale” dal Signor Moshuna Sion, che sia lui sia i due colleghi hanno praticamente rotto ogni loro rapporto con il proprio Governo. La loro situazione resta quindi per il momento formalmente immutata nei riguardi del Vaticano: e il mio interlocutore ha bonariamente aggiunto che i tre funzionari continuano a godere di tutti i vantaggi connessi alla loro posizione di diplomatici regolarmente accreditati.

Non si conosce d'altra parte quali siano state le intese intercorse tra i predetti diplomatici e le autorità Alleate. È però evidente che essi non siano considerati alla stregua di nemici, essendo stato loro permesso di continuare a dimorare fuori del Vaticano.

Il Consultore Ecclesiastico Monsignor Tautu si è infine astenuto, data la veste religiosa, di fare delle dichiarazioni su questo argomento e sembra che le autorità Alleate non abbiano sollevato alcuna obiezione a che egli continui ad abitare fuori del Vaticano.

F.to Babascio[Babuscio]
Rizzo²¹⁸

²¹⁸ Francesco Babuscio Rizzo (Potenza, 24 iunie 1897 – Roma, 11 decembrie 1983), ofițer și diplomat italian, și-a forjat cariera militară în anii Primului Război Mondial, iar după încheierea studiilor universitare la Florența (economie și comerț, licența în 1925) a intrat în diplomatie, funcționând mai întâi la Consulatul italian de la Berna (din 1926), apoi la cel de la Buenos Aires (din martie 1928), Dijon (din aprilie 1930), respectiv la Ambasada Italiei din Pekin (1934-36) și de la Tirana (1936-1939). Din 5 decembrie 1939 a fost numit consilier la Ambasada Italiei, pe lângă Sfântul Scaun, unde și-a continuat misiunea diplomatică până la căderea lui Mussolini (25 iulie 1943). A deținut câteva zile regenta Afacerilor Străine ale Italiei în guvernul Badoglio, după 25 iulie 1943, în contextul în care Guariglia era așteptat să revină de la Ankara. Din august 1943 a fost numit însărcinat cu afaceri al Italiei pe lângă curtea pontificală, misiune pe care o va îndeplini până în 1946, când a fost trimis ca ministru al Italiei la Dublin. Din noiembrie 1949 a condus reprezentanța diplomatică italiană de la Bonn, cu data de 20 iulie 1951 fiind acreditat ca ambasador al Italiei în Republica Federală Germană. Ultima sa misiune diplomatică a fost în Argentina, unde a funcționat ca ambasador al Italiei în perioada februarie 1955 – iulie 1962, însă și-a mai continuat câțiva ani activitatea în cadrul ministerului (a funcționat ca președinte al Institutului pentru Documentare și Studii Legislative de la Farnesina, 1963-64), iar în 1967 a fost comisar al Italiei la Expo 1967, desfășurată la Montréal. Sculptorul Arnaldo Pomodoro i-a dăruit Marea Sferă care a încoronat Pavilionul Italian al Expoziției de la Montréal, iar Babuscio Rizzo a donat sculptura statului italian, care a așezat-o în Piazza della Farnesina, în fața Ministerului Afacerilor Externe de la Roma (sculptura aduce un elogiu italienilor care își onorează patria în lume). Francesco Babuscio Rizzo a fost căsătorit cu Ameri Bellinzaghi Locatelli Cambiaghi, care provenea dintr-o familie nobiliară italiană.